

MAGYAR POLITIKA

A HÁBORÚ UTÁN

ÍRTA

ALTENBURGER GYULA

SZERZŐ SAJÁTJA.

BUDAPEST 1916.
KÓKAI LAJOS BIZOMÁNYA.
IV., Kamermayer Károly-utca 1.

GÉNIUSZOMNAK.

*Nem engedted, hogy minden galádság
dacára gyűlöletet hirdessek, hanem megértést
és szeretetet;*

*nem engedted, hogy a német kultúra min-
den tisztelete, a német népnek talán atavisztikus
szeretete dacára a német szellem uralmát áhít-
sam, hanem minden csalódás, minden keserűség
és minden kishitűség dacára megnövelted a
velemszületett magyar érzést és rendithetet-
lenné tetted a magyarság nagy hivatásába
vetett hitemet;*

*megihletted írásom minden sorát, maradj
e könyvvel, hogy elérje célját.*

Előszó.

*„Még jó ni kell, még jőni fog
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Száz ezrek ajakán.”*

Sok keserű igazságot kellett könyvemben megírnom, de ebben nem a gyűlölet, hanem a szeretet vezérelt. Mindnyájan tudjuk azt, hogy a mi politikai, társadalmi és gazdasági életünk beteg, mindnyájan tudjuk azt, hogy a mi egészségtelen viszonyainkon változtatnunk kell. De a mindennapi élet ezernyi apró baja megakadályoz abban, hogy egyszer tovább is nézzünk, mint épen csak a holnapra, hogy visszapillantást vetve a múltakra, céltudatosan jelöljük ki jövő teendőink irányát. Tanulmányom ilyen irányú kísérlet. Egy gondolat az egész, egy gondolat, amelyet tíz- meg százezren is végig-gondoltak már, amelynek egyes részleteiről köteteket is irtak s amelyet mégis mint egy egészet, talán nem mondott ki eddigelé senki sem. Nem áltatom magam. Sem nem hiszem, sem nem reménylem, hogy fejtegetéseim osztatlan tetszéssel találkoznának. Ez nem is lehetséges. Munkám teljesen eléri célját, ha szélesebb körökben ébreszti fel a kötelesség öntudatát, ha nembánomságukból a közönyösöknek legalább egy részét rázza fel. Akkor majd elkövetkezik az egyesülés a tettekre, akkor meg lesz az az erőnk, amelyre úgy idebenn mint kifelé szükségünk van.

Budapest, 1916. május havában.

Altenburger.

Tartalomjegyzék.

	Oldal.
Bevezetés.....	9
A magyar közviszonyok bajai	14
Az új politikai programm	21
Vallási és egyházi kérdések.....	25
Tudomány és művészet	32
Közoktatás, népnevelés	42
Igazságügy.....	52
Gazdasági nevelés	60
A nemzetiségi kérdés.....	74
Katonai nevelés	79
Gazdasági politika	87
Belügyi kérdések	108
Parlamenti reform.....	115
Ausztriához való viszonyunk	121
Világpolitikai helyzetünk	128
Zárószó	136

Bevezetés.

Arra nézve, minő jelentőségük van a háborúknak az emberiség életében, épen annyi különböző felfogással találkozunk, mint magának az emberi életnek felfogására nézve. Amint az egyes emberi élet céljának rideg materialisztikus értelmezése szemben áll az állati lét negációjának eszményképével, amely két véglet között hely van a legkülönbözőbb felfogások számára, úgy az emberiség életproblémájának megítélésénél is találkozunk olyan végletekkel, amelyek közül az egyik az egyének tömegének gazdasági érdekeit, a másik az egyéni embert teljesen elnyelő világtársadalmat vallja és hirdeti a legfőbb jónak. A háború jelentőségét is ilyen szempontok szerint szokás elbírálni. Vannak, akik a háborúnak pusztán gazdasági jelentőségét nézik, és pedig nézik annak gazdasági jelentőségét a saját legszűkebb egyéni érdekek szempontjából, mások messzebb menve, nemzet- vagy világgazdasági szempontokból bírálják a háború jelentőségét és abban nemzetek vetélkedését látják a világgazdasági uralomért. A mai világháború közvetlen okai legalább részben tényleg ilyen motívumok voltak, bár más okok is közrejátszottak, de azért a háború igazi, emberiségpszichológiai és emberiségfiziológiai jelentőségét sokkal mélyebben látom. Bizonyos, hogy sokan nevetséges idealizmusnak fogják az én felfogásomat mondani és fognak mindjárt tényekre is hivatkozni azzal a felfogással szemben, hogy háborúkra az emberiség egészséges továbbfejlődése miatt van szükség; hivatkozni fognak arra, hogy hát ugyan miben nyilvánul meg a mostani világháborúnak emberiségnevelő hatása, amikor úgy látjuk, hogy az itthonmaradottak tömegét ugyanazok

az önző célok, ugyanaz a léha életfelfogás, ugyanaz az élvezetvágy hatják át, mint a háború előtt. Nem tagadom, eddigelé még nem sok látszik a háború hatásaiból, de ez nem is volt várható. A mai világháború előtti idők csak egyik legmélyebb pontját jelezték az emberiség fejlődése útjának, a mai háború csak kiindulása az ideális célok felé való törekvésnek. Maga az a tény, hogy sokan vagyunk, akik gondolkozóba estünk, akik úgy látjuk és úgy érezzük, hogy annyi vért nem lehetett kiontani pusztán materiális célok kedvéért, akik elérkezettnek látjuk az időt arra, hogy megrevideáljuk az uralkodó eszmét és szakítsunk azzal az irányzattal, amely az egyént, az egyénnek gazdasági érdekeit állítja fel imádandó bálványúl, bizonyosága annak, hogy a lefolyt század egész politikai irányzata megszüli azt a reakciót, amely mind hatalmasabban fogja eltéríteni az emberiséget fejlődésének legutóbbi irányából. Ezért tartom teljesen céltalannak azt a vitát, ki okozta a háborút. Nem okozta sem Grey, sem Vilmos császár, sem a pánszlávizmus vagy a revans eszméje, l e t t a h á b o r ú, mert lennie kellett. A háború csak krízise annak a nagy betegségnek, amelyben az emberiség szenved: az élet materiális felfogása túltengésének. És célját a háború azáltal fogja igazán elérni, hogy a nyomában fellépő rendkívül súlyos helyzet, amely minden háborúban álló, sőt több semleges 'nemzetnél is érezhető lesz úgy morális, mint gazdasági hatásaiban, az összes erkölcsi, fizikai és gazdasági erők olyan megfeszítését, az egyes egyén érdekének a köz érdeke alá való olyan nagymérvű alárendelését, a legszigorúbb köteleességteljesítésnek olyan nagyfokú szükségességét fogja maga után vonni, hogy önmagától be fog következni a törekvés az örök, ideális célok felé. A világháború közvetlen okainak kutatása emellett csak olyanfajta szerepet játszik, mint a kórtünetek megállapítása az orvostudományban. A kopogtatás és a hallgatóság által még semmi betekintést nem nyerünk a tuberkulózis lényegébe, ha annyit meg is állapíthatunk, hogy baj van. Az egyiknek mint a másiknak csupán diagnosztikai értéke van, ha eltekintünk attól a nagy esztétikai gyönyörűségtől, amellyel minden mélyreható, objektív szemlélet és megfigyelés jár.

Azt hiszem megállapíthatjuk azt, hogy az emberiség fejlődésének iránya nagyjában felfelé tart, afelé a cél felé, hogy a lélek legyen úrrá a test felett. Ez a fejlődési irány természetesen lassú, mert hiszen a lélek győzelme csak a végcél lehet és mert sok embernek ma még alig is lehet egyéb közvetlen célja, mint a test szükségleteinek kielégítése. Ez a fejlődés menet nem is halad egyenes irányban állandóan felfelé, a két érdek folyton küzd egymással és pillanatnyilag hol az egyik, hol a másik az erősebb; de azért a rabszolgotartás ma már mégsem elismert intézménye a művelt világnak, a keresztény szellem hatása a nem keresztényeknél is érezhető, humanizmus, filantrópia ott is otthon vannak, ahol a t o make m o n e y a legfőbb ideál. Amennyire tagadhatatlan tény az, hogy a civilizáció elterjedésével és a kultúra fejlődésével az emberiségben rejlő isteni erők mind hatalmasabban és hatalmasabban terjednek el, annyira bizonyos az is, hogy az ezzel együtt járó anyagi jólét hovatovább ismét a materiális irányzatok felülkerekedésének válik okozójává. A dualisztikusán megkonstruált ember isteni és állati létének örök küzdelme az élet, az egyes ember élete épen úgy, mint az egyes nemzeteké, mint az összes fajokat és nemzeteket felölelő egész emberiségé. Ebben az örök küzdelemben, hol az egyik, hol a másik erő diadalmaskodik ideig-óráig — de a végső cél, a végső eredmény nem lehet más, mint az isteni erő diadala. A kultúra magas fejlettségének korszakát a küzdelem folyamán mindig követi bizonyos dekadencia, elpuhulás, a materialisztikus irány felülkerekedése, mert amennyire káros hatású az általános nagy szegénység, annyira veszedelmes a túlságos jólét is, mind a kettő melegágya a bűnnek, az átlagember sem az egyiket, sem a másikat nem bírja el. Csak rendkívüli életszentségben tündöklő személyeknek adatott meg az, hogy nagy szegénység dacára teljes erővel törekedhettek az eszményi tiszta élet felé; az emberiség túlnyomó többsége elsősorban a testi szükségletek, az állati ösztönök kielégítését keresi, amire nagy szegénységben legtöbbször csak a bűn útján van módja. A gazdasági fejlődésre, a jólétre való törekvés tehát semmi esetre sem áll direkt ellentétben az ideális célok felé való törekvéssel, de igen is ellentétben áll ezzel az, ha a jólétet csupán

önmagáért keressük, ha a jólétben, a gazdasági fejlődésben végecél látunk, nem pedig olyan eszközt, amely a lelki célok elérését megkönnyíti. A jólét veszedelme éppen abban rejlik, hogy nagyon könnyen letérít a küzdelem komoly útjáról az élvezetek keresésének desztruktív útjára.

A háború előtti időkben a fejlődés hullámvonala Európa összes népeinél erősen lefelé tartott, ha talán még nem is jutott el mindenütt legmélyebb pontjára. Laza erkölcsök, a kötelesség elhanyagolása, az egyén önös érdekeinek minden más érdek fölé helyezése jellemezték egész Európa társadalmát. A baj nem jelentkezett egyenlően mindenütt, de azért már évekkel ezelőtt megállapíthattam, hogy a német nép is a dekadencia útján volt.*

*) Nem tartozik a szövegbe, de talán eléggé jellemző, hogy itt mondjam el: Két ízben éltem éveken át Németországban; a két tartózkodás között tizenöt év telt el. Második ott-tartózkodásom alkalmával olvastam Kozma Andor egyik vasárnapi krónikáját, amelyben az angol és belga kultúra dicsőítése után lesajnálta a magyar szegénységet. Ez válaszra indított, amelyet ő az „Az Újság” 1910. augusztus 10-iki számában közzé is tett. Ennek a válasznak hadd álljon itt néhány jellemző sora:

Hogy megmelegedtem, kerestem a régít,
 Germania dolgoz, igénytelen népit.
 Hát — hisz nem tagadom — akadtam fajára,
 De... mintha szüette volna erős fája.
 Kultúra? — Bőviben. De mégis másfajta,
 Eulenburg, Schönebeck, no meg Nacktkultúra;
 Wedekind: génusz; Goethe, Schiller ósdi...
 Tenyészt is itt bőven penészvirág, rowdy.
 A nemzeti tánc az aranyborjú tánca,
 Asszony, leány, ifjú, öreg, mind ezt járja.
 Tekintély? — Mire jó? — Munka? — Még nem szegényen,
 De nincs kedve hozzá, mint valaha régen.
 Hivatalba', gyárba' Bummelei a jelszó,
 Annál vígabb este a dáridó, *cécó*.
 Kicsike munkának nagy az ára máma,
 Nem lehet különben szegény asszony dáma.

Szegény Bismarck-Cézár, ha ezt tudta volna,
 De bello gallico a dal másképp szólna.
 Róma, Berlin, egy a ti kettőtök sorsa:
 A nagy gazdagságnak lelki szegény-szaga
 Hatalomnak delén hozzád tapad orvul,
 Sorvasztja a lelked, míg belé nem pusztul.

A világháború nem is érthette volna el célját, ha valamelyik hatalmi csoport döntő győzelmével hamarosan véget ért volna. Még benne élünk a háborúban s ha egyes jelenségek arra is mutatnak, hogy nem fog már túlságosan sokáig tartani, egy dolog bizonyosnak látszik és ez az, hogy az emberanyagban szenvedett veszteségeken felül végeredményben minden nép igen nagy és súlyos anyagi károkat is fog szenvedni, a győztes épűgy, mint a legyőzött. És épen ezekben az anyagi károkból látom azt a nagy gyógyító szert, amely a materialisztikus irányzat túltengését fogja meggyöngíteni. A háború utáni időkben a bajok gyógyítása fogja igénybe venni a legjobb erőket széles e világon, de különösen ott, ahol a veszteségek, a bajok a legnagyobbak.

Ebből a magasabb szempontból kell kijelölnünk nézetem szerint a magyar nemzeti politika jövő irányait is. A világháború során elég alkalmunk volt arra, hogy a már azelőtt nyilvánvaló bajokon felül megismerjük a lappangó bajokat is, de volt alkalmunk arra is, hogy büszke önérettel állapíthassuk meg nemzetünk nagy erényeit, amelyekben bizakodva remélhetjük, hogy a háború utáni évek valóban a gyógyulás, az erősödés, az ideális irányban való fejlődés évei lesznek minálunk is, amelyek során a később bekövetkező békés küzdelemben, ha igazán akarjuk, ki is fogjuk vívni nemzetünknek az őt megillető helyet a többi kultúrnemzet között.

Hogy megállapíthassuk a teendőket, tartsunk szemlét első-sorban a bajokon.

A magyar közviszonyok bajai.

Szerencsétlen érdekházasság, amelyben szerelemről vagy szeretetről soha még csak szó sem esett; ahol a házaspárok egymást még csak megismerni sem próbálták soha és így elég gyakoriak voltak a családi perpatvarok; ahol mindegyik a maga útján halad, egyáltalában nem törődve a másiknak érdekeivel; ahol a gyűlölet hangjai még akkor sem némultak el egészen, amikor a közös veszedelem közös kötelességeket rótt a házastársakra; amelyben az egyik fél családi nexusainál fogva nemcsak magának vindikálja az abszolút uralmat, hanem határtalan gögjében kifelé még azt is eltagadná, hogy házaspárja élete párját a hamupipóke szerepére akarná szorítani, akitől azonban az összes cselédmunkák elvégzését a legszigorúbban megköveteli: ez volt Magyarország helyzete kifelé a háború előtt. Agrárius és merkantilista kufárok, a gyengék bajait kiaknázó, az államtól pedig kövér szubvenciókat kikönyörgő közgazdasági zsenik, kormánypártiságból is, ellenzékiéségből is tökélet kovácsoló politikusok, amerikai munkások, jelszavakkal dobáló demagogok, a közönség nemtelen ösztöneire és gazdag tantiémekre pályázó írók, kitüntetések és vizsgadíjak hajhász tudósok, stálistákat kereső papok, a törvények hézagait kihasználni segítő fiskálisok, a léha élvezetekben elmerülő tömegek: ezek és ilyenek voltak Magyarország belső bajai a háború előtt.

Ezeknél a belső bajoknál nincsen magyar specialitásokról szó. Megvannak ezek mindenütt, meg is lesznek mindenütt, mert hiszen ezek mind csak megjelenési formái az emberben élő örök állatnak.

Nem is az a nagy baj, hogy ezek megvannak. A nagy baj nem a minőségben, hanem a mennyiségben rejlik. A rózsa illata kellemes, de belepusztulhat az, aki rózsákkal telt helyiségben hosszú időt tölt. Szinte hajlandó volnék azt mondani, hogy egészségtelen állapotokra, visszaélésekre szükség is van, mert hiszen ezek szülik meg azt az egészséges reakciót, amely magát az életet az eltunyulástól megóvjá. Csakhogy a keverés aránya, amelyben ezek a jelenségek előfordulnak, egészen más minálunk, mint egyebütt. Nehéz dolog volna számokban beszélni, de *úgy* látjuk és *úgy* érezzük mindannyian, hogy ezek az arányok minálunk nagyon kedvezőtlenek. Hiszen nálunk már szinte az a divat, hogy lenézik és lebecsülik azt az embert, akinek nincs valami kis panamája; minálunk már szinte úgy állanak a dolgok, hogy nagyon bajos valamit egyenes úton elérni, mert akkor valami különösen nagy huncutságot sejtenek mögötte, míg a görbe utakat olyan egészen természeteseknek illik találni. Ezek a belső bajok okozzák a társadalmi és gazdasági téren és az állami életnek szinte minden más terén is megnyilvánuló súlyos betegségeket, a közigazgatás ezer baját, a nemzetiségi súrlódásokat, és minden között a legszomorúbbakat: az egyiket meg a tömeges kivándorlást.

A legnagyobb baj a dologban az, hogy mindezeket a bajokat nem merjük önmagunknak sem nyíltan bevallani. Olyanformán vagyunk vele, mint a sorvadásos beteg, aki, ha nem érzi közvetlenül baját, mindig egy szebb jövővel áztatja magát, terveket kovácsol, fellegetvárakat épít. Mi is áztatjuk, ámitjuk önmagunkat, annyiszor mondjuk, hogy magunk is elhisszük, hogy épen a világháborúban mennyire megmutattuk gazdasági erőnket...

Gazdasági bajainkban nagyon szeretünk arra hivatkozni, hogy agrikulturnálunk állam vagyunk s hogy ebben rejlik inferioritásunk egyedüli oka. A baj pedig inkább abban van, hogy az áldott gazdag magyar föld átlagban alig kétharmadát hozza meg annak, amit meghoz a német birodalom sovány földje. Egy igen okos ember ezt a kérdést így formulázta: „Van-e joga X. Y. grófnak megelégednie azzal, hogy vagyona csak 3%-ot jövedelmezzen?” Ebben a kérdésben van benne tulajdonképpen az egész magyar nemzeti

probléma. A mi mindenféle bajaink legfelsőbb okozója a kötelesség öntudatának gyöngesége. Általában véve hiányzik az a tudat, hogy kötelességeink vannak a nemzettel, az állammal szemben, a szabadságot általában véve úgy fogjuk fel, hogy teszünk ami jól esik, nem törődve semmilyen magasabb érdekekkel. Benne él a köztudatban az, hogy nem bűn az államot megcsalni, az adócsalás és általában véve minden nem fizikai személlyel szemben fennálló kötelesség be nem tartása nem bűn, hanem virtus.

Nem kell azon csodálkoznunk, hogy ez így van. Szeretet, szeretetből fakadó öntudatos és akart kötelességteljesítés mindig csak akkor fejlődhetik ki, ha ez kölcsönösségen alapszik. Mit látott a magyar ember az államban hosszú évszázadokon át? Csak olyan zsarnokot, aki az ő érdekeivel csak akkor és csak annyiban törődött, amikor és amennyiben ezt az az érdekházasság megkövetelte. De ha meg is tudjuk magyarázni magát a tényt, ebből még nem következik az, hogy tehát nyugodjunk bele, hanem ellenkezőleg, mindent meg kell tennünk, hogy megváltoztassuk a viszonyokat, mert csakis így fogunk tudni a Hamupipőke szerepéből kiemelkedni, csakis így fogjuk a magunk érdekeit igazán megvédeni és fejleszteni tudni.

A kötelességteljesítésnek kell a háború utáni új Magyarország legfőbb eszményképének lennie. Erre a háború bizonyára megtanította mindazokat, akik odakünn kockáztatták életüket vagy testi épségüket, ebben a tekintetben ők lesznek az itthonmaradottak nagy tömegének tanítómesterei. A kötelességteljesítésben, az önös egyéni érdek alárendelésében a nagy közös érdek alá, ha ez szabadon és tudatosan történik meg, rejlik a legnagyobb szabadság. Ez a szabadság az, amely felfelé visz, amely egészen, tehát önmagától is függetlenné teszi az embert, amely az ily értelemben szabad emberek tömegéből szabad és független nemzetet alkot.

Egyéb belső bajaink is jó részben azon az általános nagy bajon alapulnak, hogy nem volt okunk az államot különösképen szeretni, de ezenkívül sok más körülmény is közrejátszott. 1848 volt Magyarország történelmében annak az általános emberszereteti iránynak

kulmináló pontja, amely 1789-ben indult újra világgá s amelynek vezető eszméjét talán legpregnansabb rövidséggel Schiller fejezte ki: „Seid umschlungen Millionen, diesen Kuss der ganzen Welt!” Az elnyomott néprétegek felszabadítása volt a jelszó. A jelszó megvalósításában az akkori intéző köröket a legtisztább, a legönzetlenebb emberszeretet vezette, de sajnos, nem vették figyelembe, vajjon elég erős-e az ország társadalmilag és gazdaságilag, hogy ennek az abszolút liberalizmusnak összes következményeit elbírja.

Ennek az irányynak, amely a múlt század végéig tartott és befejezéséhez az egyházpolitikai törvények meghozatalával jutott el, két legkimagaslóbb momentumra volt: a jobbágyság felszabadítása és a zsidók egyenjogúsítása.

Nem habozom nyíltan kimondani azt a meggyőződésemet hogy ez a két elhatározás volt legfőbb forrása belső bajainknak. A jobbágyság felszabadításának, következménye volt a magyar birtokos középosztály pusztulása, mert ez a felszabadítás átmenet nélkül történt. A középnemesség annál kevésbé tudott az új viszonyokba beleilleszkedni, mert nem volt meg a kellő gazdasági kultúrája és mert 1849 után a nemzeti passzív rezisztensen sem volt alkalmas a speciálisan magyar nemzeti gazdálkodás fejlesztésére. A zsidóság emancipációja még nagyobb hatással volt, mert ez a tehetségben, munkaerőben rendkívül gazdag, de tömegében erős mérvben kufárszellemeű, tehát gazdasági kérdésekben az ultraönzést képviselő népfaj nem talált magával szemben egy olyan gazdaságilag ugyancsak képzett, de nemzeti erényekben is bővelkedő osztályt, amely megakadályozhatta volna az évszázados elnyomatás után hirtelen és szinte váratlanul felszabadult faj káros tulajdonságainak túltengését.

Ez a két tény volt döntő befolyással Magyarország gazdasági és erkölcsi fejlődésére az 1848-as idők óta. Harmadikul, bár talán kisebb mértékben, szegődött ezekhez az abszolutizmusnak a kora, amely eleinte megakasztotta azt, hogy az ország egészséges nemzeti irányban fejlődhessék, később azonban, a tespedés és az elfásultság éveinek leteltével szinte regeneráló jelentőségre tett szert. Az 50-es évek második felében találkozunk a magyarság újabb fellendülésé-

nek igen számos jelével és bizonyos, hogy a magyarságban lakozó öserőben való ösztönszerű bizalom okozta azt, hogy a zsidóság ettől fogva igen erősen magyarosodott és azóta is szinte kivétel nélkül a magyarság érdekeit szolgálja az osztrák elnyomó törekvéssel szemben. De bajainkban erős része van annak, hogy a magyar társadalom gazdasági gyengesége a zsidóság gazdasági fejlődésével esik egybe, hogy tehát más szóval Magyarországon a gazdasági ultra álláspont akkor ütötte fel a fejét, amikor gazdaságról egészséges értelemben még szó is alig volt az országban.

Hasonló bajjal még egy másik téren is találkozunk. Akkor, amikor a magyar ipari tevékenység még úgyszólván embrionális állapotban volt, elérték hozzánk a fejlett ipari államokban természetesen kifejlett szociális tanok és: minthogy a szociális kérdésekből egyéb még alig volt megvalósítható, elterjedt nálunk a sztrájk, mielőtt munka lett volna, elterjedt nálunk a munkásoknak bérmozgalma, mielőtt még a béreket fizetni is tudó iparunk lett volna.

Ezeknek a; bajoknak a következménye az, hogy egész gazdasági életünk egészségtelen; ezek okozták, hogy az ultra gazdasági tanok megmetyeltyezték az egész-ország gondolkozását, hogy a tisztességes ipari és kereskedelmi faszon helyett a minden eszközzel való gyors meggazdagodás, a becsületes munka helyett pedig amerikázás igen magas munkabérek mellett lett a jelszó. Annak a tisztességes polgári iparnak helyébe, amely a családokban azelőtt nemzedékről-nemzedékre átöröklődött és a munka és más becsületes polgári erények mellett a vagyonosodást és a fokozódó jólétet okozta, olyan részvénytársasági alapon dolgozó ipar lépett, amelynek igen sokszor egyedüli céljai az állami szubvenciónak elnyerése, a részvényekkel való spekuláció, későbbi évek üzleti hasznának lehetőleg előre megemésztése az „après moi le déluge” elve alapján.

Ezekhez a gazdasági momentumokhoz járult később politikai életünknek áldatlan fejlődése is. Az Irányi Dánielek nemes közjogi intranzigenciáját a törpe epigonok öncéllá tették. Ausztria tagadhatatlan közjogi prepotenciájával szemben az orvosszert nem abban keresték, hogy egy gazdaságilag, kulturális tekintetben és

erkölcsileg hatalmas és erős Magyarországot teremtsenek, amely erejénél fogva érvényesíthesse akarát a pragmatika szankció keretein belül; munkásságuk kimerült a negációban, a mindennek, tehát minden jónak is megakadályozásában. Megakadályozták az ország fejlődését, észre sem véve, hogy így ők maguk teszik lehetetlenné az óhajtott függetlenségi ideálok elérését. Kormányainknak, hogy, amennyire ilyen körülmények között lehetséges volt, mégis megtehessék, amit az ország érdeke megkövetelt, el kellett fogadniuk a támogatást, bármely oldalról jött, ez az oka annak, hogy sajnos, sokan vannak olyanok, akiknél a politika is csak egyéni üzleti érdekek érvényesítését jelenti. Az üzleti érdekek összekeverése a politikával a gazdasági élet fennebb vázolt fejlődésénél fogva nem lephet meg, de igenis ez az oka annak, hogy az ideális törekvéseket alig érti meg valaki ebben az országban.

A legnagyobb baj az, hogy ebbe az állapotba, mint valami természetes dologba, szinte beletörődünk mindnyájan. Ha ökölbe szorult is néha a kezünk a zsebünkben, ha bizalmas baráti körben szóvá is tettük a bajokat, mindig úgy tettük ezt, hogy hát hiszen segíteni amúgy sem tudunk. Akinek nem volt valamilyen kis panamája, az már szinte élehetetlen fráter számba ment, annyira természetes dolog az, hogy a legjobb dolgokat is csak görbe utakon lehet megcsinálni.

Egy igen kedves ismerősöm azt mondta egyszer: „Hát el lehet azt képzelni, hogy törvényeket igazán közérdekből hozzanak? El lehet azt képzelni, hogy a nagy bankok megengedjék olyan törvények létrejövetelét, amelyek az ő érdekeiket sértenék? Amíg pénz lesz a világon, a pénzé a hatalom s ami történik, a pénz érdekében történik.” Ez az ismerősöm feltétlenül korrekt, igazi úri ember. Vagyonos, független, aki tiszta szemmel nézi a világot és úgy találja, hogy nem tud okosabbat, mint hogy beleilleszkedik a viszonyokba. Épenséggel nem pesszimista, aki túlságos sötétben látja a dolgokat, sőt ellenkezőleg, élete szinte csupa derű, sőt még azt a titkot is elárulom, hogy ő maga egy nagy bank igazgatója. Hát hiszen épen az a nagy baj, hogy ha nem is mindenben, de sok tekintetben igaza van. De hát kell, hogy igaza legyen? Igazán lehetet-

len volna az, hogy a kufárszellem abszolút uralmát megtörjük? A merkantilizmus és agrarizmus minálunk nem ellentétek. Agráriusaink körében a kufárszellem épen olyan otthonos, mint a kereskedőkörökben, mint azokban az ipari körökben, amelyeknek az ipar csak az illetéktelen úton való meggazdagodás eszköze. A kufárszellem mételyezte meg a mi egész társadalmunkat, ez a társadalom súlyosan beteg, ebben a társadalomban nagyon sok a rothadó anyag. A világháború minden súlyos következményével van hivatva arra, hogy ezt a felbomlási processzust megakadályozza, hogy kiválassza a nemzet élő szervezetéből a betegségeket okozó mérgeket és ezt a szervezetet, bár előreláthatólag hosszú lábadozás után, ismét egészségessé és képessé tegye arra, hogy nagy, ideális nemzeti feladatainak megfelelhessen.

Az új politikai program.

A háború utáni idők politikájának természetesen foglalkoznia kell az állam mindennapi életének szükségességeivel is, de teljesen céljavesztett, egyszerű öldöklés lett volna a világháború, ha az utána következő idők politikája is csupán ezekkel a primitív szükségességekkel foglalkoznék. Korszakos változásokról kell, hogy szó legyen. Az egyén kultusza helyébe a kötelesség kultuszának kell lépnie, úgy hogy a közvetlen szükségességek kielégítésén felül a politika legfőbb feladatát abban kell látnunk, hogy a nép egész nevelését megváltoztassuk. Az ideáloknak, az-ideális törekvéseknek ismét helyet kell nyerniök nemcsak az egyén és a család, hanem magának az államnak életében is. Ez a jövő politikájának legfontosabb programpontja, mert ha ez a programpont megvalósult, akkor a közjogi és a gazdasági problémák megoldása önmagától is megjön. Nem mondom azt, hogy a programnak tehát ki kellene merülnie a népjavitó törekvésekben, hogy egyéb bajainkon ne is próbáljunk meg segíteni, amíg a gondolkodás és érzésvilág átalakítása meg nem történt; nem vagyok fantaszta, tudom, hogy amint az egyes emberek életében, úgy a népek, nemzetek és államok életében is sokkal több helyet foglalnak el a fizikai létfenntartásra irányuló törekvések, mint a vágyakozás az eszményi világ tiszta légkörébe, de azért a népek életében is épúgy mint az egyén életében a jószágnak, a boldogságnak korszaka az az idő, amelyet ideális törekvések töltenek ki.

A kötelességteljesítés kultuszának fejlesztését célzó politikai

törekvések tárgya a nép nevelése ebben a három irányban: kötelességeink Istennel, kötelességeink embertársainkkal, tehát az állammal és a társadalommal és kötelességeink önmagunkkal szemben.

A vallás jelentősége az állam életében és ezzel kapcsolatban a politika feladatai a vallásos élet fejlesztése, valamint az egyházak és azok papjainak az államhoz való viszonya körül önmagukban is egyik igen fontos pontját kell, hogy képezzék a jövő programjának, amellet gazdasági jelentőségüknél fogva is legelső rangú problémák.

Fejtegetéseim során részletesen ki fogok terjeszkedni mindazokra a feladatokra, amelyek a közoktatásügy terén lesznek teljesítendőek, bár nem csupán az iskola neveli a népet, hanem magára a társadalomra is nagy feladatok várnak ebben az irányban. A társadalmi munka támogatása és előmozdítása, sőt ezen munka irányainak kijelölése is, mindenesetre a kormány feladatát kell, hogy képezze. Még azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy ott, ahol mélyen gyökerező bajokkal állunk szemben, a polgári és a büntető igazságszolgáltatásnak is az elérendő nagy célok szolgálatába kell állania, nem szabad tehát a formák miatt a lényegyet elhanyagolnia. Itt talán szakítani is kell a legutóbbi idők túlságosan humanisztikus irányzatával.

Ezeken az általános irányokon kívül legelső rangú feladata lesz a jövő politikájának az ország gazdasági bajainak megszüntetése. Meg kell teremteni az egészséges magyar ipart, meg kell tehát teremteni az egészséges ipari fejlődés szükséges előfeltételeit. A nemzet élő organizmusában természetes kölcsönhatással van az ipari fejlődés a többi gazdasági ágakra, Magyarország indusztriálódásával kapcsolatban a magyar mező-, erdő- és bányagazdaság is okvetlenül erős fellendülésnek fog indulni, ha kellő módon fogunk hozzá a munkához. Mindezekkel kapcsolatban pedig meg kell oldani végre a legsúlyosabb problémát is: az érdekházasságból kölcsönös bizalmon és megbecsülésen, valamikor még talán szereteten is alapuló olyan viszonyt kell létrehozni, amelyben mindegyik fél legalább is jóindulattal viseltetik a másik iránt és ki kell jelölnünk hazánk helyét a világpolitikában is.

A jövő politikájának ezen legnagyobb feladatai mellett természetesen fel kell ölelnie azokat a másik, szintén igen nagy jelentőségű, de inkább csak átmeneti jellegű feladatokat is, amelyek a háborúokozta sebek gyógyítása folytán hárulnak reá. A rokkantügy rendezése, a háborúban elesettek özvegyeiről és árváiról való gondoskodás mellett a háború anyagi terheinek lehetőleg igazságos felosztása, ezzel kapcsolatban a közigazgatás bajainak kiküszöbölése és főleg az adóügyi adminisztráció megbízhatóvá tétele a kormány legsürgősebb feladatai a jövőben. Ezekkel a kérdésekkel azonban tanulmányomban behatóan foglalkozni nem fogok. Csupán azokat az alapelveket kívánom érinteni, amelyeket ezeknek a kérdéseknek megoldásánál nézetem szerint követni kell. Úgy a rokkantak, mint az özvegyek és árvák ellátásánál annak a gondolatnak kell vezérlő elvnek lennie, hogy a háborúnak ezek az áldozatai sohase érezzék azt, hogy alamizsnán élnek, hanem igen is jogot formálhassanak arra, hogy az állam, ha csak lehet, becsületes munka útján való megélhetésüket tegye lehetővé. Az új adók adórendszerünk gyökeres reformja nélkül aligha lesznek elképzelhetők. A vagyonnak és a jövedelemnek a megadóztatásánál a legnagyobb figyelemmel kell arra lenni, hogy az adó ne fájulhasson el a gazdasági és a társadalmi erények büntetésévé. Itt talán egészen új csapásokon kell majd járni, de mindenesetre meg kell találni az adóknak olyan egyszerű rendszerét, amely egyrészt lehetőleg minimumra szorítsa a visszaéléseket, (amelyeket különben a legsúlyosabb, esetleg még diffamáló büntetésekkel is sújtani kell), másrészt pedig a pénzügyi adminisztráció könnyű áttekinthetőségét és a közönség által is megejthető könnyű ellenőrzését tegye lehetővé.

A közigazgatásra vonatkozólag már negyedszázados törvény mondja ki, hogy az állami feladat. Ennek az államosításnak meg kell lennie mindenütt, még a fővárosban is. Az autonómiának csak bizonyos szűkebb körű, pontosan körülhatárolandó, tisztán lokális jellegű ügyekre szabad kiterjednie, amelyeknek körét annál szűkebbre kell fogni, minél több jogos érdek áll egymással szemben. Csak teljesen független és mindenféle klikkérdék fölött álló közigazgatás képes a polgárság összességének ügyeit jól intézni.

Mondom, ezekkel a kérdésekkel itt most nem foglalkozhatom részletesen, mert mindegyiknek magábanvéve kellene külön nagy tanulmányokat szentelni. De fel kellett említenem, mint a jövő politikájának elsőrangú nagy kérdéseit.

Vallási és egyházi kérdések.

Az állam teendőinek a vallási kérdések körül szükségképen abból kell kiindulniok, hogy a lelkiismeretet béklyóba verni nem lehet, hogy kényszereszközökkel lehet ugyan hipokritákat nevelni, de nem a vallásosságot terjeszteni. Az az állam, amely erejét és hatalmát polgárainak kötelességöntudatából akarja meríteni, csakis a teljes lelkiismereti szabadság álláspontjára helyezkedhetik. Végzetes tévedés volna azonban ebből azt következtetni, hogy az állami akkor cselekednék leghelyesebben, ha egyáltalában nem törődnek azzal, vajjon polgárai vallásosak-e vagy sem. A legfontosabb állami érdekek követelik meg a nép vallásosságát. Nem azért, amit nihilista szellemű, úgynevezett szabadgondolkozók szoktak mondani, hogy a vallásosság szellemi sötétség, hogy a vallás segítségével legkönnyebb a tömegeket szolgásban tartani, hanem ellenkezőleg azért, mert az igazi vallásosság az ember öntudatos meghajlása egy legfőbb akarat előtt, öntudatos elismerése kötelességeinknek Istennel szemben. Aki pedig öntudatosan, szabad akaratból vállalja ezeket a kötelességeket, azzal könnyű megértetni azt, hogy embertársaival és azok állami szervezetben egyesült tömegével szemben, ugyancsak megvannak a kötelességei.

A múlt század végén, de századunk elején is általában véve a vallást semmibe venni volt a divat, nemcsak minálunk, de egyebütt is, különösen Franciaországban és Olaszországban. A természet-tudomány és a technika óriási fejlődésében az önimádatra különben is hajlandó ember a saját mindenhatóságának bizonyosságát látta

és mint a francia forradalom idejében, úgy most is le akarta taszítani trónjáról Istent, hogy önmagát tegye helyébe. Persze nem az igazi tudósok tették ezt, nem azok, akiknek a természet megismerésében, a természeti erők felhasználásában való haladásunk igazán sokat köszönhet, hanem csak olyanok, akik csupán messziről látták a valódi tudós munkáját, akik semmibe sem tudnak elmélyedni, hanem mindenben csak a felszínen maradnak, akik sem a saját lelkük, sem mások lelki világának szemléletébe elmerülni nem bírnak, képességeink korlátait megismerni képtelenek, de mindezeket nem is akarják.

Az igazi tudomány lehet egyházellenes, de sohasem lehet vallásellenes. El tudom képzelni azt, hogy tépelődő lelkek tiszta idealizmusukban elviselhetetlen nyűgöt látnak a vallások külsőségeiben, hogy nem képesek megérteni, miképpen egyeztethető össze a vallás isteni eredete a papságnak elég gyakran túlságosan világias életével és törekvéseivel; meg tudom érteni azt a reakciót, amit szükségképpen szülnie kell annak, ha az egyházak hatalmi érdekből letérnek isteni hivatásuktól és bilincsbe akarják verni a magasrátörő és a mélységekbe lehatoló kutató szellemet — de mind ennek csak külsőségeiben van köze a valláshoz. Az igazi tudomány Istenhez vezet. Minél inkább elmerülünk a kutatásban, a természet törvényeinek fürkészésében, annál inkább leszünk vallásosakká. Soha nem fogom elfelejteni azt a hatalmas, nagy érzést, amely akkor töltött be, amikor először láttam egészen tisztán, hogy még az olyan jelenségekben uralkodó törvényeket sem tudjuk még csak számszerű pontossággal sem leírni, amelyeket nagy tömegekben, teljesen exakt módon eszközölt megfigyelések alapján van módunkban megismerni. Milyen végtelenül hatalmas az az Isten, aki azoknak az okoknak és okozatoknak ezernyi szemből álló láncolatát intézi, amelyeknek összességét mi csak mint véletlent vagyunk képesek felfogni, az az Isten, aki teremt és alkotja, átváltoztatja és megtartja mindazokat, amiket mi még csak leírni sem vagyunk képesek!

Hipokrizis azt mondani, hogy a vallás már csak azért sem kell, mert a jót önmagáért kell akarni és tenni. Ezt azok szokták leginkább mondani, akiknek a vallás azért nyűg, mert kötelessége-

ket szab az embereknek. A vallás az emberi dualizmus miatt nélkülözhetetlen. Minél mélyebben gyökerezik az ember az állati létben, annál nagyobb támasza az Istenbe vetett hit és bizalom; minél magasabbra emelkedik az ember a lelkiség felé való útján, annál magasabbnak érzi hitét, annál tisztább gyönyörűség a közvetlen érintkezés az örök Jóval, a végtelen Hatalommal, a legfőbb Igazsággal.

A vallás alapja kötelességtudásunknak: félelemből, ha a materiális életszükségletek uralkodnak rajtunk elsősorban, önkéntes meghódolásból, ha megismertük Istent.

A nép vallásossága a legnagyobb államalkotó és államfentartó erő. A nép vallásossága parancsolólag követeli meg az egyházak szabad fejlődését, szabad terjeszkedését, ezért állami érdek a gondoskodás arról, hogy a papok magasztos feladatukat anyagi gondoktól mentesen teljesíthessék. A papság ne legyen kénytelen arra, hogy megélhetése céljából gazdasági tevékenységet fejtsen ki; a lelkési kongrua még a jövőben is gondját kell, hogy képezze államnak is, főpapságnak is egyaránt, hogy az alsóbbrendű papság is teljesen papi, tanító és nevelő hivatásának élhessen.

Az államnak kell foglalkoznia mindennemű papi és egyházi vagyon kezelésének kérdéseivel is. Nem bocsátkozhatom túlságosan messzemenő részletekbe, csak a legfontosabbal, a katolikus főpapi vagyon kezelésének kérdésével akarok foglalkozni. A legnehezebben tárgyalható, mert a legkényesebb kérdés ez és mégis szükséges, hogy egyszer ezzel a kérdéssel is leszámoljunk. Talán épen nekem szabad leginkább ehhez a kérdéshez nyúlnom, mert engem senki sem gyanúsíthat meg azzal, hogy vallásom és egyházam ellensége volnék. Ellenkezőleg. Úgy hiszem és úgy érzem, hogy jó katolikus vagyok, úgy érzem, hogy az én vallásom a vallás és végtelenül sajnálom, hogy nem mindenki katolikus, hogy nem mindenkinek van módjában, hogy átértse és átérzeze a katolikus vallás egész magasztos fenségét. De épen ezért fáj nekem nagyon az is, hogy elég gyakran összetévesztik a vallás és az egyház érdekeit a papság emberi érdekeivel, hogy a katolikus papság szinte határtalan lelki hatalma mellett világi hatalmat is keres s az egyházi ügyek intézésében ezek-

nek a világi hatalmi kérdéseknek igen nagy szerepük jut. Elismerem, hogy a középkorban, a Hildebrand barátból Gergely pápává lett, lelkiekben is. világiakban is egyaránt mérhetetlen hatalmú egyházfő idejében a papságnak általában, a pápaságnak pedig különösen szüksége volt a vallás érdekében erre az óriási hatalomra. A féktelen indulatok, a vad erőszak, az ököljog korszakában még a szeretet vallását is rá kellett kényszeríteni az emberekre, ezt keztyűs kézzel tenni nem lehetett, ehhez világi hatalom kellett. Szent István soha nem lehetett volna az apostol, ha nem lett volna a keménykezű király. Ezért kellett a katolikus főpapságot gazdag javakban részesíteni, ezért kellett szinte a királyi hatalomnak egy részét reája ruházni, ezért kellett az ország első püspökét hercegi rangra emelni és a király után az ország első főméltóságává megtenni. Kelltek ezek azokban az időkben, de nem kellene ma már. A mai nemzedéket a kötelesség öntudatára kell nevelni. A mai nemzedéknek tudnia kell azt, hogy élhet ugyan egészen ősállati életet, hogy nem akadályozhatja meg senki abban, ha szívtelen, önző, mindenben csak a saját érdekét kereső akar lenni, senki ezekért meg nem büntetheti itt a földön, hacsak betartja a törvényes formákat, de éreznie, tudnia kell a mai nemzedéknek azt is, hogy ha így cselekszik, nem méltó az ember névre, hogy az emberi méltóság olyan kötelességeket ró reá, amelyeket öntudatosan, szabad akaratból kell vállalnia. Az egyháznak, a papoknak ma első és legfőbb hivatásuk az, hogy erre az öntudatra neveljék híveiket. Ezért nincsen szüksége a papságnak nia világi hatalomra.

Említettem már, hogy nem tartom összeegyeztethetőnek a papi hivatással, hogy a pap saját érdekében gazdasági tevékenységet fejtsen ki; de igenis hivatottaknak tartom a papokat arra, hogy lelki feladataik mellett a nép gazdasági nevelésében is közreműködjenek, anélkül azonban, hogy ebben a munkában anyagi részük volna. Igenis helyesnek tartom azt, hogy a plébános meg a lelkész oktassa híveit a szövetkezeti eszmékre, tanítsa őket arra hivatottaktól nyert útmutatás alapján, miképpen használhatják ki a gazdasági erőket a legelőnyösebben és miként egyeztethetik össze a saját gazdasági érdekeiket a közgazdasági érdekekkel; de

helytelennek tartom azt, ha a pap játszik vezérlő szerepet a takarékpénztárban, helytelennek tartom, ha a pap igazgatója a hitel-szövetkezetnek vagy egyébként vállal valamely más, pénzkezeléssel járó funkciót ott, ahol hívei gazdaságilag érdekelve vannak. Ilyen funkciók igazán alkalmasak arra, hogy lerontsák papi hitelét, alkalmasak arra, hogy azt a látszatot keltsék a népben, hogy a pap is épen olyan üzletember, mint a zsidó boltos. Igaz meggyőződésem, hogy a pap munkájának busás anyagi hasznát fogja élvezni akkor, ha a gazdasági téren is kizárólag papi hivatásával mindenképen összeegyeztethető, önzetlen tanító és nevelő működést fejt ki, mert a nép vagyonosodása okvetlenül az ő jövedelmének szaporodásával is jár. Az ilyen munkásságnak feltétlenül meg lesz az a következménye, hogy a nép papjában igaz barátját fogja tisztelni és szeretni.

Erősen fokozott mértékben áll mindez a katolikus főpapságra nézve. A főpapi szent hivatás olyan óriási feladatokat ró azokra, akiknek megadatott, hogy ezt a legszebb emberi méltóságot elérhessék, hogy emellett idejük sem maradhat gazdasági tevékenységre. Egy egyházmegyének csupán lelki kormányzása is egész embert kivan meg, az egyházi kormányzat különféle ágai pedig már magukban is a munkatársak nagyobb számát feltételezik. Hát még, ha a püspök híveinek valóban atyja akar lenni, aki felkeresi őket bújukban, bajukban, aki igazán törődik azzal, hogy minden kicsi nyájnak meg legyen a hív pásztora, aki megfedd és büntet, de vigasztal és felemel, aki gyámola a gyöngéknak és elhagyottaknak és vezére az erőseknek, szóval aki egészen betölti apostoli hivatását. Én igazán hiszem azt, hogy a jó püspököknek nyűg vagyonuk adminisztrációja. Hiszen láttunk már olyan eseteket is, amikor legkiválóbb püspökeink egyike-másika összetörtött annak gondjai alatt. Nem az ő feladatuk ez. Minél inkább megfelel egy püspök magasztos hivatásának, annál kevésbé alkalmas általában véve nagy vagyonok adminisztrálására, ez a magyarázata annak, hogy soha és sehol annyi visszaélés nem történik, mint épen püspöki vagyonok kezelése körül. Sajnos, a legemberibb dolog ez ott, ahol egy ideális jóságú ember megbízik a mások jó-

ságában. A nagy vagyonok felelőtlen kezelésével járó kísértés sokkal nagyobb, semhogy igen sok áldozatot meg ne követelne, innen van az, hogy akárhányszor előfordul, hogy a legnagyobb vagyonú püspökök küzdenek a legsúlyosabb anyagi gondokkal, de innen van azután az is, hogy oly gyakran derül ki a püspök halála után, mily elhanyagolt állapotban van az a nagy vagyon.

Ezekből a tényekből nem szabad azonban azt a következtetést levonni, szekularizáljuk ezt a vagyont. Nem szabad levonni azt a következtetést sem, hogy tegyük meg a püspököket és a többi főpapokat az állam többé-kevésbé jól fizetett hivatalnokaivá. A főpapi vagyon a katolikus egyházé és ha nem is jár vele már az a hatalom, hogy mindenkori birtokosa jobbjárok seregének szinte korlátlan ura és parancsolója is, azért még sincs senkinek joga arra, hogy ezt a vagyont elidegenítse, ennek a vagyonnak jövedelmét elvonja annak rendelkezése alól, akit ez az adományozó akarata értelmében jogosan megillet. A főpapoknak hivatásuk teljes betöltéséhez szükségük van bőséges anyagi eszközökre, hogy megfelelhessenek a népnevelés, a jótékonyosság és főpásztori hivatásuk minden más terén is reájuk nehezedő nagy feladataiknak, szükségük van olyan gazdag jövedelmekre, amelyekkel szabadon rendelkezhetnek. Ezeknek a jövedelmeknek természetes forrása a meglévő főpapi vagyon. De minthogy az állam elsőrangú érdeke az, hogy minden nagy vagyon biztosan és jól jövedelmezzen, ezt a célt pedig már magábanvéve is a legkritikább esetben lehet elérni akkor, ha a főpapi vagyont az erre semmiképen nem hivatott főpap maga kezeli, minthogy továbbá a nagy vagyonoknak igen fontos szociális és közgazdasági érdekeket is kell szolgálniuk, az egyházi vagyonok kezelésében állami feladatot látok. Ennek a kezelésnek mikéntjére később fogok rátérni, akkor, amikor a gazdasági problémák tárgyalásával fogok foglalkozni. Itt csak arra akarok utalni, hogy a katolikus autonómiát azért is meg kell valósítani, hogy legyen olyan testület, amely közmegnyugvásra gyakoroljon ellenőrzést a főpapi vagyonok állami adminisztrációja felett és megállapíthassa azt, hogy a jövedelmek tényleg annak jutnak, akit megilletnek.

Ha ezzel a kérdéssel ebben a formában foglalkozunk, azt hiszem,

mindenki bele fog nyugodhatni a megoldásba, mert ez épen úgy megfelel a vallási érdekeknek, mint amennyire szolgálhatja azokat a más, nagy érdekeket, amelyek az ország gazdasági fejlődése szempontjából fűződnek hozzá.

Azzal a gondolattal, hogy a katolikus egyházi vagyon a nem katolikus keresztény hitfelekezeteket is megilletné, azt hiszem, nem kell bővebben foglalkoznom. Ez a vagyon a katolikus egyház vagyona, amelynek a katolikus vallás terjesztése és ápolása céljából adományoztatott. A vallás terjesztésére és ápolására ma épen olyan szükség van, mint volt régen, az ezeket a célokat szolgáló anyagi eszközökre is épen olyan szükség van ma, mint volt régen. Mert ha külsőleg sokat változtak is a viszonyok, lényegében mégis csak úgy áll a dolog, hogy egy ezredév az emberiség életében olyan rövid idő, amely a pusztán materiális létből a szó isteni értelmében emberré való fejlődés útján alig számít valamit. Nem is jelenti a többi vallásfelekezet megrövidítését az, ha ezen vagyonok jövedelmében nem részesednek, mert hiszen önként váltak ki a katolikus egyház kebeléből, önként mondtak le igényeikről ezen egyházzal szemben. Ez persze nem egyértelmű azzal, hogy az államnak ne volna kötelessége a többi egyház anyagi szükségleteiről is gondoskodni, ha ezt talán ma nem is teheti olyan bőkezűen, amint teheték első királyaink a katolikus egyházzal szemben.

Tudomány és művészet.

A tudományról, a szürke szobatudósokról, fitymáló lenézéssel beszélni, szintén divat minálunk. Nem mondom, nem minden tudósunk tudós abban az értelemben, hogy egész lelkét betölti a vágyakozás a haladás felé. Sajnos, nagyon sokan vannak, akiknek a tudomány csak ürügyül szolgál a társadalmi és gazdasági érvényesülésre, akik tudományos pályára készülve, mint fásult és közönyös tanítómesteremberek végzik életüket, vagy akik feledve minden ideált, a méltóságos címet és egy gazdag partit a jelenben többre becsülnék a jövő minden dicsőségénél. De azért vannak igazi tudósaink is, vannak, akikre, ha nem is költők, mégis ráillik a Petőfi adta jelző: egy kipattant szikra Isten homlokából, hanem bizony túlságosan sokan nincsenek. A tudomány műveléséhez okvetlenül szükséges bizonyos anyagi függetlenség, ha ez a függetlenség esetleg csupán a teljes igénytelenségnek is a következménye. Plenus venter non studet libenter. A gazdagságba mindenesetre bele kell születni, hogy ne az legyen az öncél, hogy a hajlandóság a tudomány vagy a művészet művelése iránt ki is fejlődhessék. Igénytelenséghez pedig a céltudatos, erős akaratnak olyan nagy mértéke kell, aminővel csak a legkevesebben rendelkeznek. Nem csoda tehát, ha kevés az igazi tudósunk. Már pedig nagyon fontos állami érdek az is, hogy legyen igazi magyar tudományos életünk is, az állam feladata tehát arról gondoskodni, hogy az igazi tudósok anyagi függetlenségben élhessenek tudományuknak. A német tudomány hatalmas fejlődésének talán leginkább hasznára volt a német parti-

kularizmus. Annak a sok apró német államocskának fejedelmei és kormányzó férfiai bizony nem merültek ki túlságosan világrengető, nagy állami feladatok megoldásában, ezért kelhettek versenyre egymással a tudomány, az irodalom és a művészetek istápolásában. Ezért keletkezhetett az a sok egyetem, amelyek nem látták főhivatásukat a diplomagyártásban, hanem igen is abban, hogy a világ, a természet és az ember megismerésében versenyezzenek egymással, kutassák a régmúlt idők történelmét, vizsgálják mindazt, ami bennünk és körülöttünk van. A modern német birodalomban a tudomány nem szorult arra, hogy az állam támogassa a maga hatalmas erejével és mégis úgy látjuk, hogy nemcsak az állam teszi ezt meg odakünn, hanem elsőrangú feladatát látja ebben úgy a tudomány fejlődésében anyagilag érdekelt, mint az ettől teljesen független társadalom is. Maga Vilmos császár személyesen vezette azt a nagy társadalmi akciót, amelynek célja olyan tudományos kutató intézetek létesítése volt, amelyek tagjai a tanítómesterség nyűgétől mentesen élhettek és élnek olyan tisztán tudományos tevékenységnek, amelynél senkisémmé kérdezi azt, van-e annak a munkának közvetlen jelentősége a gyakorlati élet számára, mert mindenki tudja, hogy az élet úgyis felhasználja mindent, ami céljait szolgálhatja. Nem a meglevő intézményekhez keresnek embereket, hanem a meglevő emberek számára csinálnak ott ma intézményeket.

A magyar társadalom erre még nem képes. A magyar társadalom ma még nem egy kialakult valami, hanem a legkülönbözőbb elemekből összetett, erjedésben levő tömeg, amely még csak a kialakulás útján van. Ha ilyen természetű életfolyamatoknál egyáltalában beszélhetünk határokról, 1848-at fogadhatjuk el a régi és az új Magyarország határvonalaként. Az 1848 előtti Magyarország volt a régi jó táblabírák Magyarországa, azé a magyar népé, amely nyugodt szemlélődésben, csöndes életbölcességben, becsületes igazságban töltötte életét, amely az akkori időkben még mindenütt körülöttünk fennállott patriarchális viszonyok közepette megélhetett a maga primitív gazdálkodása mellett. Ez a nép azonban túlságosan nehezen volt megmozgatható, semhogy az általános

indusztrializálódás okozta világfelfordulásban egykönnyen megállhatta volna helyét. Elkövetkezett az átalakulás folyamata. Az ország nem maradhatott meg sem azokban a társadalmi, sem azokban a gazdasági keretekben, amelyekben azelőtt jól érezhette magát és mint mindenütt, itt is túlzások következtek be. A kalmárszellem szinte teljes hiánya mellett feltűnt és tág teret erőszakolt ki magának a végletekig túltengő kufárszellem, a csendes szemlélődésben elmerülő, sőt az abszolutizmus korszakában minden haladást teljeséggel negáló magyar szellem mellett helyet szorított magának mindennemű idegen kultúra. Idegen származású emberek özönlötték el az országot; de mi sem bizonyítja jobban a magyarság nagy hivatását és mindent lebíró öserejét, mint az a tény, hogy mindezek ma magyarnak vallják magukat. A mai magyar társadalom még semmiképpen nem egységes, meg van benne minden ilyen átalakulási folyamatnak minden túlzása, zavarosak a viszonyok, de ez a zavarosság olyan mint az erjedő musté, mielőtt a borok királyává, a nemes, tiszta, aranyos tokajivá válik.

Úgy vagyunk ezzel a folyamattal is, mint pl. a tudományok és a művészetek fejlődésével. Kimagasló, nagy egyéniségek sorozatát követik az apró utódok, akik ugyan a formákban talán elérik, sőt néha túl is szárnyalják mesterüket, de akiből hiányzik az a csekélység, ami a mesterek művének megadta az örök életet, hiányzik v az eszméket meglátó, az eszméket megérző és megközelíteni tudó lánglélek. És ekkor az utódokban elposhad a tudomány, ellaposodik a művészet, kézműves iparrá fajul el az egyik mint a másik. S ha jön azután egy új lánglélek, amely meglátja azt, amit a tudós vagy művész iparosok meg nem látnak, akkor rendszerint a vajúdnak, a túlzásoknak ideje következik el. A festészet elfajult a természet szolgálai másolásává vagy pedig olyan csinált ideálsablónok gyártásává, amelyeknek semmi közük sem a természethez, sem az eszményekhez. Volt a képekben pazar színpompa, pepecselő gond, csak egy hiányzott belőlük: a lélek. Ekkor tudtára eszméltek annak, hogy művészetet élvezni tulajdonképpen annyit jelent, mint együttérezni, együttalkotni a teremtő művésszel, hogy tehát

a festmény csak akkor lehet igazi műretek, ha szemlélőjét rábírja erre az együttérző, együttalkotó munkára. Pillanatképeket, hangulatokat kell tehát megörökíteni és meg kell látni azokat a finom, szinnüanszokat, amelyekből a képek lelke alakú. És mire vezetett ez az új öntudat? Szecesszió, impresszionizmus, neoimpresszionizmus, futurizmus, egymást iparkodnak túllícitálni a túlzásokban, a meglátás egyoldalúságában, a formák elhanyagolásában, a gondos munka elmellőzésében. A sípláda muzsikává fajult, csupán érzéki hatásokat vadászó, melódiatúltengésben és harmóniaszegénységben szenvedő zenét követte a szinte tudományos munkává vált, tematikus akrobataságban kimerülő, semmilyen disszonanciától vissza nem riadó, kakofóniákban bővelkedő ultrazene: a kritika nélküli, spekulációkban annyira elvesző tudományt, amely még a matematika látszólag legszigorúbb logikájával is elvezethetett teljesen hamis eredményekhez, követte a legridegebb kriticismus, amely szörszálhasogatásokban merült ki — és mindezekre a túlzásokra szükség volt. Mindezek a túlzások annak az erjedési folyamatnak szükségszerűen mutatkozó jelenségei, amely erjedési folyamat elvezet a megtisztuláshoz, amely erjedési folyamat maga az élet.

A magyar társadalom ma ezeknek a túlzásoknak korát éli. Ezekből a túlzásokból fakadnak a mi nagy nemzeti bajaink, ezek miatt nem képes a ma társadalma az egyébként reá háruló nagy feladatoknak megfelelni, ezek miatt szükséges ma minden téren az állami hatalom beavatkozása.

A tudomány nagy jelentőségéről, annak óriási hatalmáról talán mindennél hatalmasabb bizonyítást szolgáltat a világháború. Hivatkoztam már arra a bevezetésben, hogy felfogásom szerint a világháború az emberiség fejlődésével szükségszerűleg velejárá betegség. Mint minden betegséghez, ehhez is két dolog kell. Kell a szervezetnek krónikus vagy akut diszpozíciója és kell valamelyes infekció. A jelen háborúban az emberiséggel veleszületett ősi diszpozíció kívül, amelyet mint dualizmust, az anyag és a lélek ellentétét ismerünk, meg volt még az az akut diszpozíció is, amelyet a XIX. század folyamán szerzett az emberiség: az egyéni érdek

kultusza. Magát a betegséget azután a tudomány bacillusai idézték elő. A tudomány művelése fejlesztette a német gazdasági életet oda, hogy irigyévé vált az egész világ. Talán mint legjellemzőbb példát és mint olyan példát, amelyre már azért is büszkén hivatkozhatunk, mert magyar származású embernek is van benne nagy része, apró dolgot említek fel: a fotográfus objektívet. Az optikai ipar terén régtől fogva a franciák és az angolok vezettek. A lencsék csiszolásában különösen az angolok vitték szinte hihetetlen tökéletességre és a múlt század kilencvenes évei óta mégis a német optikai ipar hódította meg a világot. A bécsi egyetem híres professzora, a magyar születésű Petzval József volt az első, aki arra a gondolatra jött, hogy optikai lencserendszereket nem kísérletezés, hanem számítás útján kellene megállapítani. Ki is számította az ő világhírű arcképjelképét, amely ezekre a speciális célokra még ma is tökéletesen megfelel s amelyet szerzte e világon ma is használnak. Akkoriban a fotográfiának más célja nem is volt, úgy hogy a gyakorlati célokat Petzval objektívje teljesen kielégítette. Amint azonban a fotográfia fejlődött és aránylag nagyobb kiterjedésű, pontos reprodukciókra, meg pillanatfelvételekre alkalmas nagyfényerejű műszerekre volt szükség, hosszú ideig megint csak kísérletezések útján javították az objektíveket. A jeni egyetem nagy hírű professzora, Abbe felvette Petzval gondolatának a fonálát és Petzval nyomdokain elindulva, egész általánosságban megállapította az optika matematikáját. Es itt kezdődik azután az a ma még speciálisan német irány, amellyel a német gazdasági törekvésekben mindenütt találkozunk. Az elméleti vizsgálatok elsősorban arra az eredményre vezettek, hogy az addig ismert üvegfajokkal a probléma gyakorlatilag meg nem oldható. A legkülönbözőbb fajta üvegekre van szükség, amelyeknek bizonyos meghatározott fénytörési és fényszórási tulajdonságokkal kell bírniuk. És megindult az üvegyártásra alkalmas anyagok rendszeres vizsgálata ebben a tekintetben. Tudták, hogy mit keresnek és tudatosan állították elő a szükséges új üvegfajokat, amelyek mások és mások, aszerint, minő célokat kell a szerkesztendő lencserendszernek szolgálnia. Amikor volt azután megfelelő üvegfajta, meg lehetett oldani az egyenetleket és nem

próbálgatás, hanem tudományosan előre megállapított eredmény volt az első anasztigmát, aminthogy ilyen munka eredménye a tízezerszeresen nagyító immerziós mikroszkóp, és a Zeiss-, meg a Goerzgyárak ezernyi optikai remekműve.

De más példákat is hozhatunk fel. Az indigó szintetikus úton való előállítására szintén korszakos jelentőségű a tudományos alapon űzött német ipar fejlődésében, az anilin festékeket is segítségül veszi most a német birodalom valutájának rendezésére, a levegőből vett nitrogénnel pótolja a tengeri kereskedelem megakadályozása folytán hiányzó salétromot és ha talán zseniálisabb is a Jenner és a Pasteur felfedezése a Behringénél, az Ehrlich 606. sz. preparátuma már számával is megmutatja azt, milyen rendszeres, céltudatos kutatás eredménye volt ez a hatalmas gyógyszer.

A példának sorozatát nagyon hosszan lehetne még folytatni. Mindezek azt mutatják, hogy a rendszeres, fegyelmezett, célját soha szem elől nem tévesztő kutatás sokkal hatalmasabb eredményekhez tud elvezetni, mint a még oly zseniális, de rendszertelen próbálgatás. Hiszen egészen bizonyos az, hogy a lánglélek meglátása révén egyszerre világossá válik az ismeretnek így addig talán teljes sötétségben volt birodalma, de ez a meglátás maga még a legritkább esetekben vezet el közvetlenül gyakorlati vagy csak tudományos értékkel is bíró eredményekhez, ezeket csupán a szorgos búvárlat, a legapróbb részletekre kiterjedő lelkiismeretes gondosság, az a kötelességtudó részletmunka képes megérlelni, amelynek a zseni csupán útját világítja meg.

Minálunk Magyarországon talán több a zsenialitás, mint oda-künn a német birodalomban, de minden esetre sokkal kevesebb a hajlandóság az ilyen aprólékos tudományos munkára. De még ha meg is volna talán sokakban ez a hajlandóság, erről azért nem szerezhetünk tudomást, mert a megélhetés gondjai lelohasztják, később el is ölik, de meg azért is, mert a tudományos kísérletezések a fizika meg a kémia terén sokkal nagyobb anyagi eszközöket kívánnak meg, mint aminőkkel a középiskolai professzorok általában véve rendelkeznek; egyetemi katedránk pedig olyan kevés van, hogy még ha mindnyája a legjobban volna is betöltve, akkor sem

beszélhetnénk hatalmasabb vagy csak valamelyes mértékben számottevőbb tudományos életről.

Az egyetemek minálunk túlságosan gyakorlati célokat szolgálnak. Szinte kizárólagos céljuk az, hogy olyan diplomához juttassák hallgatóságukat, amely őket valamely közpályára képesíti. Az egyetemeknek ez a főhivatása természetzerűleg jár azzal a következménnyel, hogy a tanároknak bizonyos kötelező kollégiumokat kell évről-évre megismételniök. Csodálkozhatunk-e, hogy ez a lélekölő munka a taposó malomban elszívja a professzorok legjobb erejét, csodálkozhatunk-e, ha megunják hivatásukat és az érvényesülést kevésbé keresik a tudományos, mint inkább a politikai pályán? Ha a főiskolai oktatást nem is lehet olyanformán kettéválasztani, hogy legyen olyan főiskolánk, amely a gyakorlati életnek nevel, vagy legalább is az ahhoz szükséges formális kvalifikációt nyújtja és mellette olyan másik, amely a tudományt önmagáért műveli, minden esetre gondoskodnunk kell arról, hogy lehessen az egyetemeken a tudományt intenzíve művelni. Ami lehetőség erre van, az túlságosan kevés. A magasabbfokú képzettséget kereső ifjúságban nagyon sok a hajlandóság minálunk is a tudomány művelésére, ennek a hajlandóságnak módot kell adni arra, hogy fejlődhessék. El fog következni minálunk is az idő, amikor az ipari, meg a mező- és erdőgazdasági körök a saját gazdasági érdekeiknél fogva fogják a tudomány fejlesztését előmozdítani, amikor a saját gazdasági érdekeik fogják arra bírni, hogy áldozatok árán is fejlesszék a tudományt olyan irányban, hogyan lehet a magyar föld termőképességét fokozni, hogyan lehet erdőségeink gazdag anyagát jobban értékesíteni, mint talpfa vagy tűzifa szállításokkal. Mert ezek és annyi sok más, mind elsősorban tudományos kérdések, amelyek laboratóriumokban oldandók meg. De addig is, amíg a társadalom foglalkozhatik ezekkel a feladatokkal, az államnak kell arról gondoskodnia, hogy az országban lehetőleg sok helyen lehessen tudománnyal foglalkozni.

Az egyetemeknek és egyéb főiskoláknak bizonyos bifurkációjára van szükség, hogy a tulajdonképeni tudományos nevelés a gyakorlati élet számára való neveléstől különválasszassék. Vannak ugyan

olyan könnyebb diszciplínák is, ahol ilyen kettéválasztásra különösebb szükség nincsen. A történelem- és földrajztanárok képzése nagyjában ugyanazokra a célokra irányul, mint ezen tudományterületek önálló művelése; de már más például a modern nyelvtudomány művelése és a nyelvtan meg az irodalom tanítása. Míg a jó orvosnak egész életén át foglalkoznia kell az orvostudomány haladásával, meg kell értenie a tudományos vizsgálatok céljait és felhasználni kell tudnia azok eredményeit, addig az igazi matematikus aligha tudja a számtani meg az algebrai formalizmust úgy tanítani, hogy azt az a fejlődésben levő gyermekagyvelő be is tudja fogadni. Az oktatásügyi politika feladataival csak a következő fejezetben akarok részletesen foglalkozni, itt csak azt akarom különösen hangsúlyozni, hogy, ha a tudomány ápolását magától a tanítástól csak a legmagasabb fokon lehet is elválasztani, ott, ahol olyan tudományos bűvárlatokról van szó, amelyek a tudós egész munkaerejét teljesen lekötik, nekünk is teremtenünk kell egyes tudósok részére intézményeket, amelyeknek egész munkájukat szentelhessék, de arról is gondoskodnunk kell, hogy álljon rendelkezésre elegendő számú laboratórium, szeminárium és könyvtár és ezek mellett még elég olyan ösztöndíj is, amely fiatal, kezdő tudósoknak egyrészt a munkát, másrészt a megélhetést tegye lehetővé, anélkül, hogy szellemi és testi erejük túlnyomó részét a tanításnak fárasztó és tudósokra nézve mindig lélekölő munkájára kellene fordítaniok. Ez a munka természetesen csak akkor lehet sikeres, ha a kutatóknak, a vizsgálatnak olyan professzor szab irányt, aki maga is szívvel-lélekkel élhet tudományának. El sem tudom képzelni, hogy még tudós is lehessen az olyan professzor, aki talán másfél évtizeden át adja elő a hallgatóság óriási tömegének a közjogot vagy pénzügytant, a bonctant vagy az analízist. Hogy az egyetemi tanárok igazán tudósok lehessenek, függetlenekké kell őket anyagilag tenni hallgatóik, meg a náluk vizsgázó jelöltek számától, de meg gondoskodni kell arról is, hogy az alapvető kollégiumokat többen felváltva tartsák meg, hogy legalább bizonyos időközökben jusson valamelyes hosszabb pihenő ezek után a munkák után az igazi tudományos munkálkodás céljaira.

Ha a tudományos munka az állam szempontjából azért is fontos, mert a gyakorlati életnek irányítója és vezetője lehet, ha nem is mindig közvetlenül, igen fontos állami érdek a művészetek istápolása is. Ezt ugyan általábanvéve elsősorban társadalmi feladatnak szokás tartani és bizonyos, hogy a társadalom a művészetek érdekében könnyebben is hoz áldozatokat, mint a tudományért, mert akár a tényleges műélvezetért hoz anyagi áldozatot, akár pedig azért nem sajnálja a pénzt, hogy ilyen módon fitogtathassa gazdagságát, vagy adja a nagy műértő műbarátot. A művészetek fontossága az állam szempontjából nézetem szerint abban rejlik, hogy semmi sem alkalmas arra, hogy ébrentartsa a létért való küzdelem közepette az ideális törekvéseket, annyira, mint az elmerülés a remekművek élvezetébe, mint az az esztétikai gyönyörűség, amit a szépnek, a fenségesnek és a magaszosnak tiszta élvezete okoz. Hogy milyen nagy jelentősége van a művészetek nevelő hatásának, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy minden egyház a vallásos funkciók egyik igen fontos kiegészítő részét látja elsősorban a zenében. Az egyházi zene, az egyházi ének azért alkalmas különösen az áhítat felkeltésére, az istenhez való közeledésre, mert mint zene, mint ének, már egymagában is kiragad a mindennapi élet ezer baja közül és fogékonyra tesz a legnemesebb indulatok befogadására. Az esztétikai szemlélet tiszta gyönyörűségével telt percek lelkünk igazi pihenőjét képezik, ezeknek a révén jutunk olyan könnyen tudatára annak, hogy van lelkünk, amelynek minden törekvése az, hogy eljusson az eszmék tiszta világába. Mint az egyházaknak, amelyek a zenén kívül az írott és elmondott szó művészetének, a festészetnek, szobrászatnak és építészetnek minden szépségét felhasználják a vallásos áhítat gerjesztésére és emelésére abból a célból, hogy ilyen módon jussunk el Istenhez és magasabb fokon a vele szemben való kötelességeink öntudatához, úgy az államnak is fel kell használnia az örök szép minden megjelenési formáját és fejlesztenie kell a fogékonyt az eziránt azért, hogy ennek segítségével kiemelkedve a saját életünk ezer apró gondja és baja közül, fogékonyakká legyünk a jóra és a nemesre, fogékonyakká legyünk arra, hogy mások bajával is törődjünk, másokkal és a mások összességével.

gének megszemélyesítőjével, az állammal szemben fennálló kötelességeinket átérzhetjük. Nem üres idealizmus ez, nem a képzeletnek csapongó játéka, ezekben a dolgokban vannak meg a legnagyobb realitások, ha talán nem is annyira szembeötlők, nem is annyira kézzelfoghatóak, hogy az anyagi gondok által lenyűgözött emberben mindenkor meg volna a fogékonyság azok átértésére és átérzésére. Ezért kell az államnak arról gondoskodnia, hogy az igazi művészet ápolására és élvezésére mindenütt meg legyen az alkalom, különösen tehát ott, ahol maga a társadalom nem elég erős arra, hogy ezt a feladatot magára vállalhassa. Nem szabad a művészeti intézményeket csupán a fővárosra szorítani, decentralizálni kell az intézményeket, állami támogatással létesítendő igazi művészi színvonalon álló vándorkiállításokat, vándorszínészetet, vándorfelolvasásokat és vándorhangversenyeket kell rendezni s egyben arról is gondoskodni, hogy legalább a középületek mindenütt művésziek legyenek.

Akkor, amikor a háború által okozott károk és veszteségek amúgy is az állam legfontosabb feladatává teszik azt, hogy a gazdasági erőket már csak az állami szükségletek fedezése céljából is a legmagasabbra fejlessze és a legerősebben kihasználja, súlyos mulasztás volna, ha egyben nem gondoskodnék a tudomány és a művészetek fejlesztésére szükséges költségekről. Ez a néhány millió már nem fog szerepet játszani.

Közoktatás, népnevelés.

Minden közoktatási politikának két cél elérésére keil törekednie: az egyik a létért való küzdelem megkönnyítése, a másik az ideális életfelfogás ápolása. Az első alapfeltétele annak, hogy a másodikat el lehessen érni, mert a nehéz küzdelem a létért szinte lehetetlenné teszi az ideális törekvéseket.

A kufárszellem világhódításának igen jellemző jelensége az, hogy ma igen sokan ki akarják küszöbölni vagy legalább is csak igen szűk körre szorítani a humanióra tanítását, azzal az indoklással, hogy nincs szüksége a ma emberének a klasszikus műveltségre, hogy kárba veszett idő az, amit a latin és a görög nyelv tanítására fordítanak, lévén ezek oly diszciplínák, amelyeknek az életben hasznát venni egyáltalában nem lehet.

Ez az irányzat igen erős támaszát találja abban a kétségtelesen meglevő tényben, hogy a latin nyelvet majdnem mindenütt igen élettelenül tanítják. Igaz, hogy a nyelvtanításnak ezek a bajai a modern nyelvek oktatásánál is rendszerint megvannak, bár itt mégis gyakrabban találkozunk azzal a tendenciával, hogy előbb tanítsuk a nyelvtudást és csak azután a grammatikát. Magam sem hiszem, hogy az első-második osztályok tanulói gyermekagy velőinek különösen hasznos gimnasztikája volna a latin grammatika és a szabályok alól való ezer kivételnek bemagolása s azt hiszem, meg lehetne találni a módját annak is, hogy a latin nyelv tanítása is szerezhessen kezdettől fogva élvezetet. Nem kell annak mindjárt Cicero vagy Horácius latinságának lennie, minden nyelvet

kulináris dolgokon kell megszokni, akkor azután majd eljutnak a gimnazisták is odáig, hogy a klasszikus ókor remekíróit élvezni és ennek a kultúrtörténelmi szempontból elsőrangú, korszaknak társadalmi berendezései és kulturális törekvései iránt érdeklődni is tudjanak.

A magasabb műveltségnek, a lelki kultúrának nélkülözhetetlen szüksége van arra, hogy megismerje az emberiség fejlődésének irányait, az itt működő mozgató erőket. Csakis a távolabbi idők szemlélete, amidőn elvesznek a zavaró, apróbb részletek, mutatja meg az ember kulturális fejlődésének igazi irányait. Ezeknek a diszciplínáknak kiküszöbölése a középiskolai oktatásból, egyértelmű volna azzal, hogy a kultúra fejlesztését nem tartanok az iskola feladatának.

Tagadhatatlan tény azonban az, hogy a mai iskola nem nevel eléggé az életnek, aminek főokát abban látom, hogy magukat a tanárokat nem nevelik úgy, hogy viszont ők is tudjanak az életnek nevelni. Az előző fejezetben már hivatkoztam arra, hogy főiskoláinknak bizonyos bifurkációjára volna szükség. A mai állapot mellett egyetemeink a matematika és a természettudományok tanítása terén egyik irányban sem tölthetik be hivatásukat teljesen. Tudósokat nem nevelhetnek, mert tanárokat kell nevelniök, tanárokat nem nevelnek, mert tudósokat akarnának nevelni. Középiskolai tanár és tudós két annyira heterogén fogalom, hogy nagyon kevés az az ember, aki a kettőt önmagában egyesíteni tudja. Ugyan mi köze van a matematikának a számtan tanításához? A számtan, az algebra formalizmusa szükséges technikai segédeszköze ugyan a matematikának, épen úgy, mint a logika formalizmusa a filozófiának, de hát elképzelhető-e az, hogy Beethoven vagy Liszt Ferenc vagy akár csak 36. Rácz Laci is megtaníthatott volna skálázásra kezdő zongorásokat vagy hegedűsöket? Vagy elképzelhető-e az, hogy az ujjgyakorlatok és más hasonlók rettegett szerzői a Herzek, Schmittek vagy Czernyk igazi művészellemek lehettek volna? Nagyon kivételes, igazán született tudósnak kell annak lennie, aki a középiskolai tanítás mellett még képes szakmájával tudományosan is foglalkozni.

A legtöbb tanár nem ismeri a gazdasági élet szükségességeit és így nem is taníthatja, foglalkozása pedig a tudomány műveléséből annyira kizökkenti, hogy közülök igen sok, szinte azt mondanám, az erkölcsi talajt veszíti el lába alól s így válik önmagával és a világgal elégedetlen tanítógéppé. Hála Istennek, igen sok a .kivétel. Vannak kiváló tanáraink és igen kiváló nevelőink középiskoláinkban is, akik belátva előképzettségük egyoldalú voltát, teljes erővel iparkodtak önmaguk kiművelésére, akik beleérték magukat igazi nevelő hivatásukba, akik amellet, hogy ápolják a reájuk bízott növendékek túlnyomó többségével veleszületett ideális hajlandóságot, meg akarják és meg tudják értetni velük azt is, hogy a komoly életküzdelem gazdasági felkészültséget is kíván. Magam is igen nagy szeretettel emlékezem vissza még ma is volt tanárimra,, akik nemcsak hogy tanítottak, hanem neveltek is ilyen értelemben. De sajnos, nem minden tanár .ilyen. Ezen a pályán is épen úgy, mint annyi más pályán, igen sokan nem látják hivatásuknak magas erkölcsi értékét s a hivatásukkal járó nagy erkölcsi köteleességeket, hanem csak a létért való küzdelemnek eszközét, amely nekik; és családjuknak a betevő falatot juttatja. Tudjuk mindnyájan, .hogy ez a falat sovány, de azért mégis nagyon szomorúan tapasztaltuk azt, hogy a tanárok gyűlésein az utóbbi években olyan igen nagy teret foglalt el a kenyérkérdés. Lehetetlenség, hogy az a tanár, aki súlyosan küzd a megélhetés gondjaival, egész lelkével legyen tanító és nevelő, de bizonyos az is, hogy a tanárok lelki depressziójának nem egyedüli oka ez, hanem nagy oka épen az is, hogy hivatásukba akkor kell beletanulniuk, amikor már benne élnek. Ezért kell a reáliákat tanító tanárok képzését teljesen megváltoztatni, de azt hiszem, lényeges módosításra szorul a modern nyelvek és irodalmak tanárainak képzése is.

Semmi szükség nincs nézetem szerint arra, hogy matematikusokat próbáljunk nevelni nagy tömegekben az egyetemeken. Amint nem lehet senkit Petőfivé, Munkácsyvá, vagy Erkel Ferencé nevelni, ha meg is tanulja a versformákat, a rajz, meg a festés technikáját, vagy a tematikus munka, az összhangzattan és a hangszerelés ezer csínját-bínját, épen úgy nem lesz matematikussá soha az, aki

véres verejtékkel birkózik meg az integrálszámítás vagy az elliptikus függvények óriási tömegű formuláival. Neveljünk mi becsületesen olyan számtanárokat, akik a számtant, mint a legegyszerűbb és legtökéletesebb logikát tudják felfogni, akik a számtani problémákat arra használják fel, hogy gondolkozni tanítsák meg tanítványaikat. Ha ezt a gondolkozni tanítást a gyakorlati életből vett példák segítségével végzik, akkor meg is lesz tanításuknak a kellő értéke.

Elengedhetetlen feltételnek tartom tehát azt, hogy a számtanárok megismerjék a közgazdasági élet szükségleteit, megtanulják a statisztikának modern módszereit, amelyek nem szorítkoznak a tények egyszerű regisztrálására, hanem arra is kiterjednek, hogyan lehet a regisztrált tényekből helyes következtetéseket levonni. Azok az idők már elmúltak, amikor a statisztikára rá lehetett fogni, hogy ez az a tudomány, amellyel egyszerűen mindent be lehet bizonyítani. A modern statisztika, amely a gyakorlati élet követelményeit leginkább értékelő angoloknál és az ő nyomukban minálunk is, a németeknél is igen magasra fejlődött, megtalálta útját annak, hogyan kell eljárni, hogy a gazdasági élet történelme is tanítómesetere legyen a jövő gazdasági életnek.*

A tanárképzésnél arra is törekedni kell, hogy a tanárjelöltek a pedagógiával elméletileg is, gyakorlatilag is jóval többet foglalkozhassanak, mint ma. A tanítás gyakorlatának sokkal több időt

*) Nem akarom megszakítani a gondolatmenetet, azért itt mondom el, hogy nem tartom jónak azt, hogy a budapesti tudományegyetemen a statisztika a jogi fakultásba tartozik. Igaz ugyan, hogy a közgazdaságot is oda sorozták, pedig tulajdonképpen még csak nem is kizárólagosan államtudományi diszciplínákról van itt szó. Egyetemünknek *egy* bizonyos túlságba vitt konzervativizmusa még azt is lehetetlenné teszi ilyenformán, hogy a számtan tanítására készülő ifjak ezekkel a tárgyakkal komolyan foglalkozhassanak. Ezen a kedvezőtlen helyzeten már csak azért is változtatni kellene, mert ilyen módon csupán a leíró statisztikának jut hely, amely mindig erősen hézagos és mindig jár azzal a veszedelemmel is, hogy helytelen következtetések és ennél fogva esetleg helytelen kormányintézkedések okozójává válik. A nemzetgazdának a matematikai statisztikához kell értenie, de könnyen megél a római vagy a büntető, vagy a közjog részletes ismerete nélkül. Az egyes fakultásokat egymástól elválasztó kínai falakon talán lehetne bizonyos réseket ütni, nehogy az egyetem akadályává legyen a tudományos pályán való haladásnak, a gyakorlati életre való kellő felkészülésnek.

kellene szentelni, hogy a tanulmányait végző fiatalember tapasztalt pedagógusok vezetése alatt tanulhassa meg annak a titkát, hogyan lehet a serdülő ifjúság lelkéhez férközni, hogyan lehet a szárazabb és nehezebb tantárgyak tanítását élvezetessé és könnyűvé tenni. Mert amily fogékony általábanvéve a gyermek lelke, annyira előlheti benne a tanulásra való kedvet és hajlandóságot a komor, rideg tanár, aki nem tud leereszkedni a gyermeki értelemhez, vagy nem tud felemelkedni a gyermeki lélek tisztaságához. A gyakorlati tanítás fogja lehetővé tenni azt is, hogy a leendő tanár saját tapasztalatából állapíthassa meg azt, hogyan kell tanulmányait önmagának irányítania, hogy a tanításnak kettős célját, az életneknevelést és az ideális hajlandóságok ápolását, mindakettőt természetesen összekötve a kötelesség öntudatának fejlesztésével, elérhesse.

Ezek mellett azonban a tanárképzés folyamán módját kell keresni és találni annak, hogy a tanárjelöltekkel minden tudományszakon megismertessük tudományuk végső célját és az odavezető utakat is. Nagy, enciklopédikus vonásokban kell velük megismertetni azt a nagy munkát, amely a százakra, sőt ezrekre menő specializáltakat foglalkoztatja. Mert magukban a tanárokból is meg kell tartani és lehetőleg ápolni az ideális hajlandóságot. Én hiszem azt, hogy ha megismertetik az ifjú nemzedékkel azt a széles kört, amelyre minden egyes tudomány kiterjed, minden ifjú fog találni a maga speciális szakmájában egy olyan fejezetet, amelynek művelése később, amikor már az életnek dolgozik, kedves pihenője lesz a tanítás fáradalmi közepette. Ezt a célt persze csak úgy lehet elérni, ha az egyetemi tanárok, bármennyire kiváló specialisták legyenek is ők maguk, figyelemmel kísérik tudományuk fejlődését s így módjukban lesz az, hogy lefessék hallgatóik előtt azt a gyönyörű képet,, amelyet minden egyes tudomány akkor nyújt, ha messzebb távlatból nézzük. Mert hiszen gyönyörű szép rendszerint a részletmunka is, de a kezdőknél igen nagy baj volna az, ha csak részleteket látnának és nem látnák meg tudományukat mint nagy, szerves egészet. A mikroszkóp arra való, hogy lehetőleg mély betekintést nyerjünk a fiziológiai és a biológiai folyamatokba, de ha kezdő lát valamit a mikroszkópon, fogalma sem lehet arról, hogy mit lát. Teljesen

elhibázottnak tartom ennél fogva azt a szokást, hogy középiskolai tanárjelöltek munkaprogramjába a speciális vizsgálatok nagy tömegét veszik fel. Ez csak akadályozhatja őket abban, hogy igazán készüljenek fontos hivatásukra. Bizonyos, hogy a részletmunkának mikéntjét is meg kell ismernie a jelöltnek, de nem azért, hogy azután ilyen részletek tudásától függjön tanári képesítése, hanem csak azért, hogy megismerkedvén a tudományos vizsgálódás módszereivel, önmagának is módja legyen, ha meg van reá a hajlandósága, valamely speciális fejezet részletes feldolgozására. Bizonyos, hogy minden professzor azt tudja legjobban tanítani, amivel ő maga a legintenzívebben foglalkozott, de még ezt sem akkor, amikor még benne él munkájában, hanem csak akkor, ha már teljesen lezárta kutatásait és azok eredményei teljesen tisztán kristályosodtak ki őbenne. Azért igen helyesnek tartom azt, ha minden professzor elő is adja a maga speciális fejezeteit, de ezeknek az előadásoknak igazi értékük csak akkor van, ha mintegy privatisszimumban csupán néhány olyan hallgatónak beszél, akik teljes lelkükkel csüggnék ajkain. Teljesen elhibázott dolog azonban az, ha az a professzor, aki kiváló specialista a csuvasz nyelv grammatikájában, a szakvizsgálaton megbuktatja azt a jelöltet, aki, bár kitűnően tudja tanítani a magyar grammatikát és a magyar irodalmat, véletlenül a csuvasz nyelv iránt nem bír semmilyen hajlandósággal.

Azok közül a feladatok közül, amelyek az iskolára hárulnak, hogy valóban az életnek neveljen, három dolgot tartok annyira fontosnak, hogy külön is foglalkoznom kell velük.

Az egyik az, hogy már a legzsengőbb kortól fogva bele kell nevelni a gyermekbe azt a tudatot, hogy még nem minden jó, amiért nem büntetik meg. Ennek a gondolatnak ismétlődnie kell majd a tanítás minden fokán, hogy élő öntudatává váljék a jövő ifjúságának az, hogy nem mindent szabad, nem minden tisztességes, ami nem ütközik kifejezetten büntető törvénybe, hogy ne adózzék csodáló bámulattal azoknak, akik valóságos virtuozitással járnak el a tojástáncot a büntető törvény paragrafusai között, hogy utálattal forduljon el azoktól, akik kihasználva a jogszabályok hiányait, a legnagyobb gátságot is mint jogilag teljesen korrekt dolgot iparkodnak beállítani.

A második fontos dolog az, hogy ugyancsak már a legzsen-
gébb kortól kezdve alkalmas módon meg kell tanítani az ifjúságot
arra, hogy mindennemű ügylet megkötésénél legyen óvatos, hogy
ne menjen bele semmilyen ügyletbe, amelynek összes részleteit
nem ismeri. A magasabb fokon azután el kell jutni odáig, hogy
meg kell tanítani a növendékeket arra, hogy nemcsak önmaguk,
hanem az általános tisztesség érdekében is vegyenek komolyan
mindenféle aláírást, mert az aláírás érvényének megtagadása, hacsak
a másik fél nem élt vissza az ügylet megkötésénél a bizalommal,
egyszerűen erkölcstelenség.

Az iskola harmadik fontos feladatát abban látom, hogy a gaz-
dasági erények fejlesztésére és öntudatos megbecsülésére is kiváló
súlyt kell helyeznie. A takarékoság erényét már a legfiatalabb kor-
tól kezdve kell ápolni, soha nem a rideg „kell” formájában, hanem
mindig szeretettel, jóindulatú felvilágosítással. A magasabb fokon
azután el kell jutni az előrelátó gondosság erényének ápolásához,
a biztosítások ismertetéséhez általában és annak a legnemesebb
üzleti formának ismertetéséhez különösen, amely a másokért való
gondoskodást szolgálja: az életbiztosításnak, mint az önzetlen
áldozatkészség gazdasági megnyilvánulásának, nemcsak megis-
mertetéséhez, de megszerettetéséhez is.

Ebben a három dologban olyan kincset ad az iskola növendé-
keinek, amelynek a gazdasági életben számtalanszor hasznát fog-
ják venni, ebben a nevelő munkájában az iskola legelsőrangú állami
érdeket szolgál, mert csakis így lehet majd gazdasági életünket
a ma ahhoz tapadó rendkívül sok piszoktól és szennytől megtisz-
títani.

Ha nem is tartom annyira fontosnak, mint ezeket, mégis szük-
ségesnek tartom arra is utalni, hogy az iskola feladata az is, hogy
megtanítsa növendékeit arra, hogy némi kis önálló gondolkozással
még olyan dolgokhoz is szerezhetnek hozzáértést, amelyekkel rész-
letesen foglalkozniuk az iskolában nem lehet. Ezért módját kell
ejteni annak, hogy az iskolában sokkal nagyobb mértékben fej-
leszthessék a tanulók kézi ügyességüket, mint ma, hogy módjukban
legyen egyik-másik mesterségnek legalább az alapelemeit elsajá-

títani, hogy ilyenformán gyakorlatból tanulják meg azt, hogy minden munka értékes, minden munkát meg kell becsülni.

Az iskolának azonban emellett, hogy a tanulókat az élet számára kell előkészítenie olyanformán, hogy úgy gazdasági, mint lelki életükben megelégedettek lehessenek önmagukkal, még közvetlenül fontos állami érdeket is kell szolgálnia. Az iskola tanítási anyagába nemcsak amúgy mellékesen, hanem rendszeresen és szervesen kell beleilleszteni az állampolgári jogok és kötelességek ismertetését. Természetesen ezt is hozzá kell mérni a gyermekek felfogó képességéhez és a család fogalmából kiindulva, kell fokozatosan megértetni az állam fogalmát, mint azét a nagy közösséget, amellyel szemben mint egyéneknek vannak jogaink, amellyel szemben azonban kötelességeink azért vannak, mert az állam védelmez meg mindnyájunkat, az állam teszi lehetségessé egyéni gazdasági érvényesülésünket, az állam gondoskodik a rendről és az igazságszolgáltatásról, az állam a garanciája a szabad nemzeti fejlődésnek. Már a gyermeknek kell megtanulnia azt, hogy alárendelés egy felsőbb akarat alá az ő javát szolgálja, hogy az öntudatos kötelességteljesítéssel ezzel a felsőbb akarral szemben nemcsak saját, hanem embertársainak érdekét is előmozdítja. Tudnia kell azt, hogy ő jogokkal és szabad akarral bíró tagja egy emberi társadalomnak, amelyet szeretnie kell, hogy viszonszeretetet várhasson. Ha az iskola így nevel, akkor majd talán kevesebb lesz az adócsalás, a kibúvás mindenféle kötelesség alól, akkor majd talán minálunk is természetes dolog lesz az, hogy háborúban, ha szűkösen vannak az élelmiszerek, nem szabad az egyiknek dúslakodnia, amikor a másik éhez, akkor majd természetes dolog lesz az, hogy a háború nem olyan konjunktúra, amit a meggazdagodás céljára ki szabad használni, akkor majd természetes dolog lesz az, hogy a kínálat és a kereslet árszabályozó törvénye önmagától hatályát veszti nemzeti szükség idején, akkor majd sok minden dolog lesz természetes, amin ma a kufárszellem fölényesen mosolyog.

Az iskola ezeket a nagy feladatait a ma kötelező rövid néhány évre terjedő tanítási, idő alatt elvégezni nem tudja. Nem zárkózom el azok elől a nagy nehézségek elől, amelyekkel az iskolalátogatás

kötelezettségének kiterjesztése minálunk Magyarországon ma még jár. Nagy kihatású reformokat nem is lehet máról holnapra megcsinálni, kell azokhoz megfelelő előkészítés, de okvetlenül szükségesnek tartom azt, hogy a kötelező iskoláztatási időt legalább a gyermekek tizennégy, de ha csak lehetséges, tizenhat esztendő koráig kiterjesszük.

Erre az időkitérésre azért is szükség van, mert az iskolának a testi nevelésre is nagy súlyt kell helyeznie. A testi nevelést két irányban kell különösen fejleszteni. Az egyik az előkészítés katonai szolgálatra a fiúknál, a másik fiúknál és lányoknál olyan játék lehetőleg a szabadban, amely amellet, hogy fejleszti a testet és a testi ügyességet, mindenkor azzal is jár, hogy az egyes résztvevőnek a közös játékcélra való tekintettel alá kell rendelnie saját akaratát a közösség érdekének. Nem heti két órát, hanem lehetőleg mindennap egy órát kell erre a célra fordítani.

Az iskolák mai tantervében nagyjában benne van mindaz, ami ahhoz a bizonyos alacsonyabb fokú átlagos műveltséghez szükséges, ami a legszélesebb néprétegek közkinccse kellene hogy legyen. A baj az, hogy még a kötelező hat iskolaévből is elég gyakran elvész kettő, három vagy több is, de baj még az is, hogy a 10—12 éves gyermekek esze még túlságosan fejletlen ahhoz, hogy mindezt a tudást befogadhassa; arról, hogy meg is érlelje olyanformán, hogy ez a tudás azután egész élete folyamán hasznára válhassék, szó egyáltalában nem is lehet. A pozitív tudásra gazdasági szempontból van az embernek elsősorban szüksége s így nemcsak kulturális, hanem gazdasági okoknál fogva is igen fontos az, hogy a kötelező tanítás ideje mindaddig kiterjedjen, amíg olyan érettség periódusáig nem jutunk el, amelyben a továbbtanulást, bár csak igen specializált módon és ha talán nem is elsősorban könyvekből, de magából az életből, ne csak kényszerű kötelességnek érezze az ifjú, hanem saját belátásából önmaga gyakorolja. Egy körülbelül tíz éves tanítási periódus alatt jut azután igazán idő mindenre, ezalatt az idő alatt meg lehet vetni úgy az erkölcsi, mint a kulturális életfelfogásnak alapját, lehet ápolni a hazafiságot, meg lehet adni azt a pozitív tudást, amelyre szerényebb életfeltételek között szükség van, de

lehet nevelni arra az egészséges önzésre is, amely megtanít arra, hogy a lemondás egy magasabb cél érdekében igen gyakran válik önmagunknak is gazdasági előnyére.

A háború utáni időkben mindenesetre a legnagyobb áldozatokat kell meghoznunk, hogy a nevelés és az oktatás ügye a lehető leghatalmasabban fejlődhessen. Ebben a kérdésben egyáltalában nem szabad fiskális szempontoknak uralkodniuk. Amennyire rövidlátó az olyan pénzügyi politika, amely a hadsereg fejlesztésétől akarná megtagadni a szükséges anyagi eszközöket, ép oly, sőt még sokkal rövidlátóbb az a politika, amely nem hoz meg minden áldozatot a közoktatás fejlesztése érdekében. Aki ezektől az áldozatoktól riad vissza, az magának a nemzetnek jövő fejlődését akadályozza meg. A közoktatásügy fejlesztésére fordított költségek befektetést jelentenek és pedig olyan befektetést, amely nem négy vagy öt, hanem száz meg ezer százalék hasznot hajt még akkor is, hogy ha ezt a hasznot számokban, kézzelfoghatólag kimutatni nem lehet. Ezért teljesen helytelen és elhibázott az az okoskodás is, hogy az iskoláztatás idejét az alsóbb néprétegekben azért nem szabad kiterjeszteni, mert a gyermek munkaerejére a gazdaságban van szükség. A gyermek üres óráiban mintegy játszva, részt vehet ugyan a gazdasági munkákban is, de ha a testi fejlődés éveit kényszerű testi munkával töltjük ki, az, amit a gazdaság így nyer, százszorosan elvész a jövő gazdasági értékeiben. Ez a gyermeki munka a legnagyobb pazarlás, mert idő előtt használja el az erőt, ahelyett, hogy azt a későbbi idők céljaira megóvná és fejlesztené.

Az államháztartás egyensúlyát ezektől a kiadásoktól egyáltalában nem féltsem. Nemcsak a testi erő, nemcsak az erkölcsi erő, hanem a gazdasági erő is bőséges hasznát látja ezeknek a kiadásoknak, ezek azok a kiadások, amelyek az állam jövő bevételeinek nagymérvű emelkedését vonják maguk után és pedig nemcsak azért, mert fejlettebb gazdaság maga is nagyobb terheket bír el, hanem — és nem utolsó sorban — azért is, mert a kötelességöntudat fejlődése magával hozza adóemelés nélkül is az adóbevételek emelkedését.

Igazságügy.

Úgy a polgári, mint a büntető igazságszolgáltatás fejlődésének iránya egybevág annak a szellemnek az irányával, amely a múlt évszázad egész fejlődésmenetét jellemzi. Az egyén védelme, sőt az egyén kultusza, egészen természetszerűleg mutatkozik itt is. Az igazság védelmére felállított formák szinte az igazságszolgáltatás lényegévé váltak, a bűnösben is az embert látó és az emberi méltóságot megbecsülni akaró humanizmus, attól való félelmében, hogy egyszer véletlenül igazságtalanul talál büntetni, szinte jogelvvé emelte azt, hogy inkább maradjon száz bűnös büntetlenül, sem hogy egy ártatlan szenvedjen. Mindakettő túlzás, mindakettő olyan ártalmas túlzás, amely a szabadságból fakadó, öntudatos kötelességteljesítés nagy gondolatával nem egyeztethető össze. Sokkal messzebb, van még az az idő, amikorára a kötelesség öntudatának általános elterjedése várható, és sokkal sürgősebb állami érdek a kufárszellem szabad garázdálkodásának megfékezése, sem hogy nélkülözhetők volnának a szigorú törvények egyrészt és azok szigorú végrehajtása másrészt. Tegyük félre minden álhumanizmust. Állapítsuk meg azt, hogy az, aki kihasználja mások szerencsétlenségét, vagy azt a kényszerhelyzetet, amelybe önhibájukon kívül jutottak, hogy ebből a maga részére anyagi hasznot szerezzen, legalább is épen olyan gazember, mint a tolvaj vagy a betörő s ha emellett erkölcsi kárt is okoz, egy elbírálás alá kell, hogy essék a rablóval. Meg kell továbbá állapítani egészen határozottan azt, hogy az igazságszolgáltatás feladata az igazság felkutatása. Meg kell tehát találni a módját

annak, hogy az igazságot akkor is meg lehessen találni, ha az a paragrafusok hézagai vagy a formák rideg falai között rejtőzik is.

Tagadhatatlan tény, hogy a legutóbbi időkben haladtunk valamelyest ebben az irányban is. A polgári perrendtartás reformja minden esetre azt a célt szolgálja, hogy az igazság megkeresésének útja rövidebb legyen, a magánjogi kódex előkészítése tiszta helyzetet fog teremteni és erősen fogja növelni a jogbiztonságot, de azért szükség van még különféle tételes törvényekre, valamint a perrendtartási szabályok kiegészítésére is.

Bármennyire jogosan hivatkozunk mindig arra, hogy becsület csak egyféle van, hogy nem lehet különbséget tenni katonai meg polgári, arisztokrata vagy plebejus becsület között, a tény mégis csak az, hogy olyan dolgok, amelyek miatt a katonatiszt kardbojtját veszíti, vagy amelyek miatt az úri kaszinók kigolyózzák megtévedt tagjukat, egyáltalában nem diffamálók a polgárságegyik-másik rétegében. Pedig bizonyára nagyon helytelen dolog, hogy olyan cselekedetek, amelyek az egyik társadalmi körben közmegegyezést és a társadalomból való kiközösítést vonnak maguk után, bizonyos más körökben azért dicsőíthetnek mint az élelmességnek követendő példái, vagy azért számíthatnak legalább is olyan valami elismerés fajtával kapcsolatos elnézésre, mert a büntető törvénykönyvben nincsen rájuk paragrafus. Ilyen paragrafusokat csinálni kell. Addig is, amíg a lelkiismeret általában véve érzékenyebbé lesz, ennek az érzékenységnek hiányát legalább is a zseb, de lehetőleg a szent „Én” érzékenységével kell pótolni.

Három fontos feladatát látom az igazságügyi kormányzásnak a legközelebbi jövőben. Az első a büntető törvénykönyv kiegészítése, a második a hivatalból üldözendő bűncselekmények körének tágítása, a harmadik a formák áttörésének lehetővé tétele.

A büntető törvény szigorításának szükségessége egészen benne él már a köztudatban. Számtalan esetben szorul ökölbe nemcsak minden jóérzésű embernek, hanem a bírácoknak és az ügyészeknek a kezük is, akiknek hivatalos funkcióik közben nem lehet embereknek lenniök, ha látják a törvény hiányait, amelyek megakadályozzák azt, hogy a bűnösök büntetésüket elvegyék, amelyek miatt

megtorlatlanul maradnak cégéres gazságok is, mert a törvény betűje szerint nem lehet ezt a tényt megállapítani. Hány eset van olyan, amikor mások jóhiszeműségének kihasználása, a mások tudatlanságával való visszaélés a törvényes formák betartásával történik meg! Hány család került romlásba, hány embert hajtottak halálba úgy, hogy ezeknek a gaztetteknek elkövetői megmaradhattak a társadalom oszlopos tagjai, sőt nyerhettek kitüntetések, címeket, hogy a „nemes” fogalmának csúfjára nemesekké lettek! Más lapra tartozik ugyan, de minthogy aligha lesz módomban ezzel a kérdéssel foglalkozni, csak épen felemlítem, hogy az olyan politikának, amely az állam érdekét mindenben igazán szolgálni akarja, rendkívül takarékosan kell bánnia a címek és kitüntetések adományozásával, de legkivált a nemesi vagy főnemesi rangra emeléssel, mert ez az utóbbi késő századokon át marad szégyene annak a kornak, amely visszaélt vele. Az utóbbi évtizedekben történetekre vonatkozólag vannak enyhítő körülmények, egyik-másik eset előreláthatólag igazán hasznára is lesz a nemzet fejlődésének, de azért tömegükbeti mégis csak hozzájárultak ahhoz, hogy elhatalmasodhassék a kufárszellem és megmételje a társadalmat. A büntető törvény reformjának abból az alap gondolatból kell kiindulnia, hogy a kufárszellem épen annyira káros, mint az ősállati lét bármilyen más fékevesztett megnyilvánulása. Ezt a reformot természetesen csak lassan lehet odafejlesztetni, hogy minden vétség megtalálja büntetését, nem is lehet majd mindent tételekbe foglalni, hanem a bírói szabad mérlegelésnek mindenestre nagyobb teret kell engedni.

A hivatalból üldözendő vétségek vagy büntettek körét oly módon kell kitágítani, hogy a kufárszellemből eredő bűncselekmények ebbe a körbe beletartozzanak. Nyomokban meg van ez ugyan ma is, de én azt hiszem, hogy a jogrendszert kellene abban az irányban kiépíteni, hogy a bírónak legyen kötelessége mindazon polgári ügyek anyagát a közvád képviselőjéhez áttenni, amelyekben ilyen vétségek vagy bűncselekmények fenforgását látja, vagy hogy még a polgári per keretében is ítélkezhesek mint büntető bíró.

A harmadik, kihatásaiban talán legfontosabb és mindenestre a legkényesebb kérdés ezen a téren, a formák áttörésének lehetővé

tétele. De bármennyire nehéz, bármennyire kényes is ez a kérdés, meg kell vele birkózni. Forma dat esse rei, de azért ha a diplomácia felmondja a szolgálatot, az ultima rációhoz kell nyúlni. Azt a mondat, fiat justitia pereat mundus, ma már szinte olyanformán kellene variálni, éljen a forma, vesszen az igazság. Az igazságszolgáltatás tényezői, bírák és ügyvédek, védők és vádlók egyaránt arra kénytelenek fecsérelni idejük túlnyomó részét, hogy formakérdésekkel foglalkozzanak, hogy azután a formák labirintusában az igazság valahogy megtalálható ne legyen. A formák az igazságszolgáltatás egyszerűségének és biztonságának legnagyobb ellenségei, holott céljuk épen a jobbiztonság előmozdítása volna. A formák áttörését az igazság érdekében a bírák kötelességévé kellene tenni. A bírák anyagi függetlenségét pedig épen azért kellene előmozdítani, hogy teljes lelkükkel élhessenek hivatásuknak: a szubjektív és az objektív igazságok felkutatásának, azoknak egymással való kiegyeztetésének és így annak az igazság szolgáltatásának, amely a jogos egyéni érdekeket egymással és az állami érdekekkel összeegyezteti.

Amennyire fontos állami érdek az, hogy az igazságszolgáltatást ebben az irányban építsük ki, annyira fontos állami érdek az is, hogy a bírói önkény kifejlődését lehetőleg megakadályozzuk. Azért nem lehet ezt a reformot megvalósítani anélkül, hogy egyben kautélákról is ne gondoskodnánk a lehető elfajulással szemben. A legegyszerűbb biztonsági szelep a bírói önkénytúltengés ellen az volna, hogy minden olyan esetben, amelyben a bíró a formák áttörését szükségesnek tartja, ítéletét annak kihirdetése előtt tartozzék a közvetlenül fölöttes felebbezési fórum elé terjeszteni s a felebbezés ilyen esetekben egyenesen a harmadik fokozatú Ítélező bírósághoz menjen. A kérdés annyira fontos, hogy mindenesetre igen alapos előkészítésre szorul, de meg kell oldani, mert az igazságszolgáltatás célja állami érdekből nem lehet a formális igazságnak, hanem mindenkor csak az igazság lelkének megkeresése.

Az igazságügyi feladatok helyes megoldása mindenesetre szükségessé fogja tenni a jogi pályára való nevelés bizonyos reformját is. Én nem tudom elképzelni azt, hogy a jogi pályára készülő ifjaknak nagy tömegéből már ifjúkorukban is hiányoznék az az idealiz-

mus, hogy azért választják ezt a pályát élethivatásukul, mert valójában az igazságot akarják szolgálni, vagy valójában őrrei akarnak lenni a közrendnek, vagy mint a közigazgatás emberei, gyámolítói és tanácsadói polgártársaiknak. El sem tudom képzelni azt, hogy nagyobb számban volnának olyan ifjak, akik azzal a feltett szándékkal mennének a jogi pályára, hogy egész életükön át inkasszóügyvédek legyenek, bár sajnos, akadnak olyanok, akiket gazdag vállalatba való belenősülés reménye visz oda, azzal a hátsó gondolattal, hogy majd megtakarítják azután a jogtanácsost, akinek főfeladata, hogy útmutatást adjon a törvény kijátszására. A mai rendszer mellett a jogtanároknak egyáltalában nincsen módjukban az, hogy hallgatóikat megismerjék; még kevésbé van módjukban az, hogy hallgatóik szellemét kiismerjék. Pedig különösen az ügyvédi képzéshez okvetlenül szükséges volna, hogy a jellemüknél fogva oda nem való emberek ne is kerülhessenek erre a pályára. Igen célszerű volna, ha ezeket már egyetemi tanulmányaik elején el lehetne onnan távolítani, mert igen nehéz dolog ez akkor, ha az egyetem elvégzése és a kötelező gyakorlati évek letelte után kell ezt megtenni. Az ügyvédi és a bírói hivatás még sokkal nagyobb mértékben, mint a többi életpálya, megkívánja a legfértetlenebb tisztességet. Azért szükségesnek tartanám azt, hogy az ügyvédjelöltekről jelentést tegyenek azok a bíróságok is, amelyeknél eljárnak. Ezt a minősítést az ügyvédi képzésnél nézetem szerint nagyon is figyelembe kellene venni. Nem hiszem, hogy meg volna annak a veszedelme, hogy valakinek az életpályáját ilyen módon rosszindulatból lehetne tönkretenni, mert elég hosszú az az idő, ameddig a jelöltnek praktizálnia kell, hogy kellőképpen kiismerhessék. Abban a jelöltben, akit jellembeli fogyatékoságok miatt taszítanak le az ügyvédi pályáról, okvetlenül van annyi élelmesség, hogy más pályán tud boldogulni s így el lehet járnai a legnagyobb szigorúsággal még tisztán emberi szempontokból is. Sokkal fontosabb dolog, hogy az ügyvédi kar jó híre-neve megóvassék, mint az, hogy valaki, aki nem odavaló, esetleg 27—28 éves korában legyen kénytelen pályát változtatni. Természetesen sokkal célszerűbb volna, ha úgy lehetne a dolgokat berendezni, hogy már az egyetemi évek elején lehessen ilyen hibák

miatt az oda nem való elemeket eltávolítani. Ezt a célt talán el is lehetne érni.

Semmi szükség nincs arra, hogy a legnevesebb tudósok, a legkiválóbb tekintélyek tartsák meg azokat a tömegelőadásokat, amelyekre épen csak a diploma kedvéért iratkoznak be a hallgatók. A római jog, a fennálló tételes törvények ismertetése erősen decentralizálható volna s ezt reá lehetne bízni kezdő, fiatal tanerőkre is, mert hiszen olyan tantárgyakról van itt szó, amelyek pusztán ismertetések, amelyekhez sok kritikát fűzni még csak nem is célszerű. A jogi oktatás első éveiben épen úgy, mint az egyetemi oktatás minden más szakán is átmenetet kellene létesíteni a középiskolai szigorúságtól a teljes egyetemi szabadsághoz. Ne igen legyen egy professzornak vagy lektornak egy előadásán több hallgatója száznál, hogy megismerhesse őket s hogy módjában legyen gyakoribb kollóquiumokon többször foglalkoznia velük. A tudós tanárookra maradjon a jogtudomány, és maradjanak rájuk azok az államtudományi diszciplínák, amelyek az állami életet mint valami folyton változó, folyton fejlődő szervezetet szolgálják.

A jogi tanulmányok köre nézetem szerint ma túlságosan tág. Itt is úgy képzelem el a dolgot, hogy mindenkit sokkal inkább kellene az általa választott élethivatásnak nevelni, mint ahogyan ez ma történik. Amint nem az ma a tanárnevelés célja, hogy minden tanár képesítve legyen úgy a latin nyelv, mint a földrajz, a fizika meg a német irodalom tanítására, meg a többi előforduló tantárgy előadására is, épen úgy specializálni kellene a jogi képzettséget is. Más legyen az előképzettsége annak az ifjúnak, aki az igazságszolgáltatást választja élete hivatásául, más és más azé, aki adóügyekkel, közigazgatással vagy közgazdasággal kíván foglalkozni. Az univerzális kvalifikációnak tulajdonképpen csak az a következménye, hogy hosszabb speciális gyakorlat nélkül semmire sem kvalifikál. Nagy vonásokban természetesen minden jogásznak ismernie kell a jogi-, az állam- és a társadalomtudomány egész körét, mert hiszen magában az életben sem lehet megvonni olyan szigorú határvonalakat, amelyek az egyes élethivatásokat élesen választanak el egymástól, ezért enciklopédikus előadásokban vázolni kellene

ezeknek a tudományoknak egész körét és pedig lehetőleg a tanulmányok elején, hogy a tanulmányok folytatásával haladjon a jelölt a specializálódás felé.

A jogi pályán épen úgy, mint minden élethivatásban, át kell térnünk az extenzív felkészültségről az intenzív részletmunkára. A belföldi gabonakereskedőnek épen úgy, mint a kávéimportőrnek, ismernie kell a kereskedelem egész technikáját, nagy vonásokban tudnia kell a másnak a dolgáról is, de azért mégis csak az a legfontosabb a gabonakereskedőre nézve, hogy bevásárló és elárúsító piacát jól ismerje, amint a kávéimportőrnek ismernie kell a brazíliai, kelet- vagy nyugatindiai vagy arabiai kereskedelmi szokásokat, ismernie kell a szállítási és biztosítási feltételeket, ha eredményesen akar dolgozni. Más szaktudásra van szüksége annak a cipésznek, aki kézi munkával állítja elő finoman az egyes lábraszabott és remekműbe készülő cipőt és másra annak a cipőgyárosnak, aki ezrével állítja elő sablonok szerint árúját. A mi korszakunk a specializálódás korszaka. Ma már kevésre vinné az életben az a tanuló, akinek egyedüli életmaximája az volna:

„Derekasán tanulni vágyom;
Ismerni mindent e világon,
Földet, eget, — a tudományt
S a természetet egyaránt.” *

A jogi oktatás reformjának is ebből az alapgondolatból kell kiindulnia. Akkor majd el fogunk érkezni ahhoz az időhöz, amelyikről nem lehet elmondani, hogy:

„Jog s törvény öröklővé válnak,
Mint a családi nyavalyák,”

akkor majd az igazságszolgáltatás is oda fog fejlődni, hogy mint eleven élet szolgálja az életet, hogy perfidia lesz, ha azt olvassuk rá, hogy:

„Ki élot kíván megismertetni,
Úzze abból a szellemet ki.”

A jogi-, az állam- és társadalomtudományi pályákra való képzés reformjának nagy fontossága mellett igen jelentéktelen kérdés

*) Kozma Andor Faust-fordításából.

az, hogyan lehet a tanároknak tandíj részesedésből és vizsgadíjakból eredő jövedelmeikért kárpótlást nyújtani. Mert hogy a jelöltek megvizsgálásának mai rendszerén változtatni kell, az kétségtelen. Ezek azonban már olyan részletkérdések, amelyeknek bővebb fejtegetésébe bocsátkozni jelen tanulmány keretében nem lehet. Csak azért említem fel, mert ilyen és ehhez hasonló ezer meg ezer aprólkos részletből alakul ki az a nagy munka, amelyet ki kell fejteni, hogy a jövő nemzedék nevelése a gyakorlati életre és arra az államalkotó és államfentartó idealizmusra, amelynek a kufárszellem a legnagyobb ellensége, megvalósítható legyen s hogy addig is megtorolhatók legyenek az egyéni gazdasági érdekek hajszolásából eredő visszaélések, vétségek és büntettek.

Rendkívüli körülményt és igen nagy gondosságot igényel az igazságügyi munkának ez az előkészítése, mert szinte lehetlenség pontosan megvonni azt a határvonalat, hol végződik az egészséges gazdasági szellem és hol kezdődik a romboló erkölcsellenes, gazdaságellenes és végeredményében államellenes, minden kihatásában tehát végtelenül káros kufárszellem. Tévedések, hibák elő fognak fordulni. A túlzásbavitt igazságvágy könnyen hajlandó minden üzleti haszonban illetéktelen hasznot látni, azért az igazságügyi tévedések kiigazításának lehetőségére a legnagyobb gondot kell fordítani. Az igazságügyi kormányzatnak igen fontos feladata lesz az, hogy a magasabb fokú bíróságok élére olyan nagy emberismerettel, megtisztult világnézettel bíró férfiakat állítson, akik elfogulatlan szemmel Ítélik meg alantasaik munkáját, akik jóakaró tanítómesterei legyenek fiatalabb kartársaiknak. Emellett gondoskodni kell arról is, hogy a bírák ne legyenek munkával túlterhelve, hogy igazán jusson idejük az egyes ügyek tanulmányozására, azok lelkének kiismerésére. De gondoskodni kell arról is, hogy a hiábavaló pereskedéseknek eleje vétessék. A bíróságoknak legyen joguk arra, hogy többé-kevésbé súlyos rendbírsággal sújtsák azokat a feleket, akik rosszindulatból vagy hanyagságból indítanak hiábavaló pereket s ilyenformán elpocsékolják a bírák idejét és munkáerejét.

Gazdasági nevelés.

A politika körének egyik legfontosabb fejezete az, hogy ellenőrizze, vajjon a társadalom mindenben teljesíti-e hivatását, hogy a társadalmi irányzatok mennyiben szolgálják a közvetlen és a távolabbi állami célokat, hogy ennek a társadalomnak és a társadalom minden egyes rétegének útmutatással szolgáljon abban az irányban, amelybe annak működését vonzani akarja. Széles e világon mindenütt így van ez. A céltudatos politikának klasszikus hazájában, a német birodalomban, úgy látjuk, hogy a császár, aki egy személyben legfőbb irányítója a birodalom politikájának és vezére a német társadalomnak, nem átalja maga demonstrálni egyes ipari találmányok hasznos voltát, nem átalja személyesen gyűjteni tudományos, művészeti meg haditengerészeti célokra, a császár, az állami hatalom legfőbb képviselője, tudatában van annak, hogy minden társadalom irányításra szorul, hogy az állami célok, amelyek nem lehetnek nyilvánvalóak a társadalom minden egyes tagja előtt, elérhetőkké legyenek. Ezért tartozik szigorúan a jelen politikai tanulmány keretébe a társadalom vezetésének, a nép gazdasági nevelésének kérdése is. Állami feladat az, hogy megismertessük a társadalom minden rétegével a legmagasabb állami szempontokból reájuk háruló kötelességeket, hogy neveljük a társadalom minden rétegét abban az értelemben, hogyan tudja a saját legegységibb érdekeit összeegyeztetni az állam érdekeivel és hogyan tudja összeegyeztetni a saját gazdasági érdekeit azokkal a kötelességekkel, amelyek az állammal szemben hárulnak reá.

Nem lehet kimerítően foglalkoznom minden kérdéssel a gazdasági nevelés szempontjából, csak három társadalmi osztállyal kívánok foglalkozni: az arisztokráciával, a kisbirtokossággal és az ipari munkássággal. Az elsőnek és a harmadiknak ezek közül megvan a maga erősen kifejtett osztályöntudata, amely a háború előtti időkben veszedelmesen kezdett hasonlítani ahhoz, hogy az egyik az állam fölött, a másik az államon kívül állónak tartotta magát. A kisbirtokosságnak a háború előtt osztályöntudata alig volt, a háború után ezt is fejleszteni kell, de minden osztályöntudatot abban az irányban, hogy az osztályérdekek mindig csak az állami érdekek keretén belül bírnak jogosultsággal, hogy az osztályöntudat csak része kell, hogy legyen a nemzeti öntudatnak, hogy amint az egyén magasabb érdekből része egy osztálynak, amelynek az ő érdekei alá vannak rendelve, úgy az osztály is csak része a társadalomnak, érvényesülését csak ezen belül és csak akkor keresheti, ha az állam érdekét a maga érdeke felett állónak elismeri.

Az arisztokrácia a nemzet született vezére. Ezt a mondást ugyan előreláthatólag igen sokan nem fogják helyesnek elismerni. Különösen az úgynevezett demokraták szoktak az arisztokráciáról le kicsinylőleg nyilatkozni és arra hivatkozni, hogy az emberi kiválóságnál nem jelenthet többet az, hogy valaki véletlenül grófnak született. Nem akarom ennek a felfogásnak az őszinteségét vitatni, bár hiszem, hogy az irigységnek is van benne némi része, de akkor sem fogadhatnám el helyesnek, ha tisztán a legőszintébb meggyőződésből fakadna. Az arisztokrácia eredete valamely speciális kiválóságra vezetendő vissza és bizonyos, hogy az arisztokrata társadalom exkluzivitásánál fogva szükségszerűleg termelt általában véve kiválóbb emberanyagot, mint a nem arisztokrata társadalom.

Ez nem zárja ki azt, hogy az arisztokrata családoknak egyike-másika ne származhatott volna olyan őstől, aki talán nemcsak hogy nem volt túlságosan nagy idealista, hanem lehetett olyan egészen közönséges kufárlélek is, aki eladta szolgálatait valamelyes latifundiumért vagy főnemesi rangért. Ez azonban mit sem változtat azon a tagadhatatlan tényen, hogy a magyar nemzeti arisztokrácia tagjai a történelemben igen nagy számban szerepelnek mint a nem-

zet legigazibb fiai, a nemzet ügyének legkiválóbb előharcosai. A régebbi időkben, amikor a nemzeti feladatok szinte kizárólag a hadviselésben merültek ki, hadvezéreink sorában szerepeltek, az újabb időkben a szellemi élet terén is találkozunk arisztokrata vezérekkel. Arisztokrata volt a „legnagyobb magyar”, arisztokrata volt a legideálisabb lelkű magyar államférfi, báró Eötvös József, arisztokraták voltak Jósika Miklós, Kemény Zsigmond és Teleki László is. A legújabb időkben is találkozunk a nemzet vezérei között igen nemes arisztokrata alakokkal, hogy élöket ne említsek, csak Andrássy Gyulára és a kiscgazdák ügyének nagy pártfogójára, Károlyi Sándorra akarok utalni. Ha nem is tagadhatjuk azt, hogy nem összes arisztokratáink fogják fel a noblesse oblige elvét abban az értelemben, hogy a nemzet vezetéséből ki kell venniök részüket, sőt, ha látjuk azt is, hogy akadnak főurak, akik a gazdasági téren az ultraönzést képviselik, mégis hiszem azt, hogy arra illetékesek nevelő munkája el fog vezetni ahhoz az eredményhez, hogy a magyar főnemesség túlnyomó többsége nemzetfentartó és nemzetvezérlő hivatásának tudatára fog ébredni.

Meg kell értetni a születés arisztokráciájával, hogy minden olyan foglalkozás, amely a szellemi erők megfeszítését nem kívánja, alsórendű; meg kell értetni vele azt, hogy azok a tőkék, amelyek tulajdonosuknak az ő saját munkája nélkül jövedelmeznek, akkor sem hozhatnak nagyobb kamatot, mint a pupilláris biztonságú értékek általában véve, ha nem papirosokban, hanem földbirtokban fekszenek is s hogy az ilyen vagyonok jövedelmének s így tőkeértékének minden olyan gyarapítása, amely nem munkával, hanem konjunktúráknak a nemzet egyeteme rovására való kihasználása, egyoldalúan kedvező adó- és közlekedési politika üzése, agrárvédővámok túlhajtása s általában véve az itt érdekelt politikai hatalmának kihasználása által történik, nemcsak rövidlátásnak a jele, nemcsak összeegyeztethetetlen a nemzetvezérlő hivatással, hanem egyenesen bűn a nemzet ellen. Ismétlem és hangsúlyozom, hogy az ilyen eljárás igen nagyfokú rövidlátásnak is a jele. Nem akarok arról beszélni, hogy a földéhes kisbirtokosságban, a magukat előszeretettel proletároknak nevező szocialista ipari munkások körében

milyen hatalmas forrongást szül a kiváltságokkal való illetén visszaélés, de igenis kell arra utalnom, hogy saját gazdasági érdekei ellen cselekszik az az arisztokrácia, amely vagyonát kizárólag vagy túlnyomó részében földbirtokban tartja lekötve. Önmagának is, a nemzet egyetemének is igen hasznos szolgálatot fog teljesíteni minden főúr, aki mobilizálja vagyonának valamely részét, hogy ezen az így nyert pénzen ipari vállalkozásba bocsátkozzék.

Az arisztokráciának nemzetvezérlő hivatását nem a szónoklásban, nem a politizálásban kell látnia és keresnie, hanem abban, hogy a munkában legyen vezére a nemzetnek. Tudatára kell jönnie annak, hogy az egyetlen igazi gazdasági erő a munka, s hogy az a legmagasabb rendű munka, amely a szellemi erők legnagyobb megfeszítését kívánja meg. Az arisztokrácia iparfejlesztő hivatását tehát semmiesetre sem látom abban, hogy mobiltőkét ipari vállalatok részvényeibe fektesse. A részvénytársasági gazdálkodás mindig csak többé-kevésbé szükséges rossz, ez ipari téren csak akkor lehet helyén, ha már van olyan nagy iparüzem, amelynek megvan a maga tradíciója, amelyet nem veszedelmeztethet az, ha az üzem továbbfejlesztése céljából idegen tőke is szükséges. Az arisztokrácia feladata kevésbé az, hogy meglevő polgári üzemekbe álljon be társul vagyonával; feladata főként az, hogy utat törjön. Főúrainknak tanulmányozniuk kell a gazdasági szükségleteket és kiválasztva ezek közül egyiket-másikat, új üzemeket kell létesíteniök s ezek legfőbb irányítását maguknak fentartaniök. Természetesen szükségük lesz technikai és kereskedelmi munkatársakra is, de ha komolyan foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel, nem fog nehézséget okozni a megfelelő személyzet megtalálása. Ha azután az a főúr benne él ebben a hivatásában is, akkor meg lesz életének az a tartalma, amely a gazdasági, a kulturális és a politikai élet terén is megadja neki az igazi vezérlő hivatást. Ez a főúri vagyon első nagy hivatása a háború után való időkben. De még más hivatása is van.

Az arisztokrácia maradjon meg mindig nagybirtokosnak is, de ezt a második hivatását is töltsse be olyanformán, hogy vezére legyen a gazdatársadalomnak. Nem ugyan abban az irányban,

amelynek káros voltát fennebb már vázoltam, nem abban az irányban, miként lehet az egyik gazdasági körnek érdekeit a mások érdekeinek rovására istápolni, hanem igenis abban az irányban, miként lehet és kell a föld értékét a legjobban, de amellett úgy kihasználni, hogy ez az érték megmaradjon a késő nemzedékek számára is. Itt is a munka legmagasabb rangú része: a célok kijelölése, a munkatársak megválasztása és irányítása a földesúr feladata. Mily gyönyörű volna az, ha minden nagybirtoknak meg volna a maga kísérleti telepe, amely intenzíve foglalkoznék földjavítási, fajnemesítési, gazdasági ipari vagy más eféle kérdésekkel. Ha ezek a kísérleti telepek behálóznák az egész országot és közkinccsé tennék tapasztalataikat, akkor elkövetkeznék az az idő, amikor az agrárius érdekeket nem behozatali tilalmakkal és súlyos védővámokkal, nem vicináliákkal és konjunktúracsinálással, hanem egészséges, becsületes, a nemzeti érdeket mindenben szolgáló munkával lehetne előmozdítani.

A főnemesi ingatlanvagyon részbeni mobilizációja még egy harmadik célt is szolgál és ez a kisgazdatársadalom fejlesztésének lehetősége. Ide kapcsolódik be szinte önmagától a katolikus főpapi vagyon állami kezelésének kérdése is. A főpapi vagyont nem lehet mobilizálni, mert ennek a vagyonnak a tulajdonosa nem fordíthat önmaga gondot a mobil vagyon megfelelő kezelésére és gyümölcsöztetésére, azt a felelősséget pedig, hogy a mobilizált vagyon a kezelők esetleges hibáiból kifolyólag legyen veszélyeztetésnek kitéve, az állam nem vállalhatja. A főpapi vagyon tehát akkor fogja nemzeti hivatását a legjobban teljesíteni, ha kisebb részében kezelik az állami mintagazdaságok módjára, nagyobb részében azonban a kisgazda társadalom kezelésére jut, természetesen megfelelő állami felügyelet és ellenőrzés mellett. A különbség a kétféle vagyon között nézetem szerint csak az, hogy a főnemesi vagyon mobilizációja örökáron való eladás útján történik, míg a főpapi vagyon parcellázása csakis bérletek alakjában történhetik meg. Arra később fogok rátérni, melyek az állam feladatai a kisgazdatársadalommal szemben általában, és ezekkel az új kisbirtokosokkal, illetve bérlőkkel szemben különösen, itt csak azt kívánom jelezni, hogy az ilyen

irányú akció az, amelynek segítségével ha nem is fogjuk soha teljesen megszüntethetni a kivándorlást, mert hiszen kalandorok vagy nyughatatlan vérű, de amellett is értékes emberek mindig fognak akadni, akiknek szűk ez az ország, de mindenesetre lényegesen csökkenthetjük azt és előmozdíthatjuk elszakadt véreink visszavándorlását.

Nem hiszem, hogy még csak egy szót is kellene fecsérelnem arra, mennyire fontos állami érdek az, hogy a főúri vagyon ennek a hármasként szolgálataiba álljon. Állami feladat tehát annak előmozdítása, hogy ezek a célok elérhetők legyenek. Nem kutatom annak okait, miért nem jutott a mi arisztokráciánk ezeknek a kötelességeinek tudatára, bár volt Széchenyi Istvánunk. Semmilyen nevelő munka nincsen befejezve akkor, ha éppen elmondtuk annak a gyermeknek, hogy ez jó, az rossz, ezt szabad tenned, azt nem, emez hasznos, amaz káros, mert abban a pillanatban, amikor hallja, talán lelkesedéssel magába fogadja, a következő pillanatban pedig elfelejtette. Itt is állandó, intenzív munkára, az egyéni érdekek hangsúlyozására, a kötelességöntudat felébresztésére és ápolására, példák statuálására lesz szükség, mint minden nevelő munkában. De éppen annál a kiválóságnál fogva, amely a főnemesség eredetében és kitűnő külső életfeltételeiben gyökerezik, talán sikerülni fog elég hamar eredményeket elérni, különösen akkor, ha a főpapi vagyon kezelése körül gyors és szembeötlő sikereket tud az állam felmutatni.

Itt kapcsolódik be szervesen az állami feladatok további sorába a kisgazdatársadalom nevelésének problémája. Tagadhatatlan tény, hogy ezen a téren meglehetősen sok történt az utóbbi két évtized alatt. Úgy a kormány, mint a társadalom iparkodtak megfelelni ennek a feladatnak, de azért mégis azt hiszem, hogy ezt az akciót még szélesebb alapokra kellene fektetni. A szövetkezeti eszmét be kell vinni a legszélesebb rétegekbe, nemcsak fogyasztási szövetkezetek alakjában, nemcsak mint kis hitelszövetkezeteket, hanem azért is, hogy a kisgazdaságok keretében is megvalósíthatók legyenek olyan intézmények, amelyek a nagygazdaságokat mintagazdaságokká teszik. Arra kell törekedni, hogy a kisgazdaságokban is

kellőképen értékesíthető legyen az emberi munkaerő, hogy állattenyésztés, tejgazdaság, baromfitenyésztés és hizlalás, tojás-, vaj-, gyümölcsértékesítés, méhészet, selyemtenyésztés, városok közelében a konyhakerti gazdaság, a virágkertészet, stb. stb., szóval a tulajdonképeni földművelés mellett mindazok a gazdasági mellékágak, amelyek nagyobb befektetés nélkül többek egyesült erejével hasznot hozók lehetnek, a kisgazdának is hasznára váljanak. Emellett különös súlyt kell helyezni még arra is, hogy a gazdaközönség a téli hónapokat is kellőképen kihasználja. A háziipar mindenféle ágának művelésére meg kell tanítani, hogy a magyar népnek általában meglevő stílusérzéke ugyancsak hasznosítható legyen.

Ezeknek a feladatoknak fontosságát az állam már régen belátta. A földművelésügyi minisztérium tömegével adta ki a népies nyelven megírt oktató útmutatásokat, az Országos Központi Hitelszövetkezetet a kisgazdatársadalom gazdasági nevelése érdekében létesítették, hogy racionálisan elégíthessék ki hitelszükségletét. Az állam hathatósan támogatja azokat a társadalmi törekvéseket is, amelyek ezeket a célokat szolgálják, a különféle gazdasági egyesületek és a gazdaszövetség élénk tevékenységet fejtenek ki ezen a téren, de azt hiszem, mindez még nem elég.

Magának az államnak a legjobb alkalmja lesz arra, hogy ezeket a törekvéseket teljes egészükben megvalósíthassa, ha a főpapi birtokokon létesítendő kisbérleteket ahhoz a feltételhez is köti, hogy a bérlők egyesülni tartoznak ezeknek a különböző céloknak elérésére. Bizonyos körzetekben olyan bérletfelügyelőségeket kellene létesíteni, amelyek a bérlők gazdasági szövetkezetét vezessék, amelyek különösen a téli hónapokban arról is gondoskodjanak, hogy a bérlők megfelelő oktatásban részesüljenek. Ez a gazdasági szövetkezet felöllelhetné úgy a bérlők szükségleti cikkeinek beszerzését, mint termésüknek és racionális módon űzött gazdasági melléküzemeik termékeinek értékesítését. Az Országos Központi Hitelszövetkezethez való csatlakozása révén a hitelszükséglet kielégítéséről is gondoskodnia kellene, szóval ez volna a bérlőfalú egész gazdasági életének központja. A felügyelőségek gondoskodnának a mindenféle tenyészállat beszerzéséről, közvetítenék az érintkezést mindenféle

nagykereskedővel, akik közé természetesen a Hangyát meg a Mezőgazdák szövetségét is számítanunk kell, felügyelnének a tejjgazdaságok meg a baromfitelepek vezetésére, szóval intézői volnának az ilyen kisbérleti alapon kezelt uradalomnak. Így alakulhatna ki a mintafalú mindenfelé az országban, amerre főpapi uradalmak vannak. Ezeknek a mintafalvoknak a tanulmányozására kellene azután az egyes községek gazdasági vezető férfiainak figyelmét felhívni, sőt ezt a tanulmányozást, ha szükséges, állami segítséggel is lehetővé tenni.

A főnemesi birtokok részbeni parcellázása nem történhetnék meg bérletek útján, mert a pénzre iparfejlesztés céljából szükségük lesz arisztokratáinknak. Az ilyen eladásokat azonban célszerű volna központosítani, esetleg az Altruista Bank útján és talán lehetne az adás-vételi szerződéseknek olyan formáját is találni, amely az ilyen irányú gazdálkodást itt is lehetővé teszi. Ha a főurakat nem is lehet arra kényszeríteni, hogy mobilizálandó ingatlan vagyonukat okvetlenül a kisgazdatársadalom fejlesztésének céljára adják el, mégis hiszem azt, hogy azok a főurak, akik ingatlan vagyonukat részben értékesítik, hogy nemzetvezérlő hivatásukhoz képest iparosokká is lehessenek, nem fogják elfelejteni azt, hogy ezt a harmadik célt szolgálni is kötelességük a nemzettel szemben. Ennek a vagyonnak magyar kézen kell maradnia, olyan magyar kézen, amely nem kufárszellemben kihasználni, hanem a nemzet örök élete számára megtartani és öregbíteni akarja. Talán módját lehet ejteni annak is, hogy még hitbizományi vagyon is kerülhessen iparlétesítés céljából eladásra; az ilyen eladás engedélyezését okvetlenül ahhoz a feltételhez is kellene kötni, hogy a birtok, amennyiben nem az állam veszi meg mintagazdaság vagy bérlőfalú létesítése céljából, okvetlenül a kisgazdák kezére jusson.

A harmadik társadalmi osztály, amelynek gazdasági nevelésével az államnak legalább is törődnie kell, az ipari munkásság. Azt hiszem, a világháború folyamán mindenütt a világon lényegesen módosul a szocialisták felfogása. Hinni akarom, hogy az állammal és a nemzettel szemben fennálló köteleességek öntudata új életre fog kelni ezekben a körökben is, hiszen teljesen előlni a legféktele-

nebb agitáció sem tudta. Kényszereszközökkel elérni semmit sem lehet, de igen is sokat lehet elérni jóindulatú tanítással. Az a szinte forradalmi átalakulás, amely az iparnak nagyiparrá fejlődésével különösen azért járt, mert legtöbbször személytelen nagytőke állott szemben a szinte géppé süllyedt munkástömeeggel, természet-szerűleg nagy érdekellentéteket váltott ki; nem csoda, ha a munkások nem érezték magukat kenyéradó gazdájuk munkatársainak, mert hiszen ez a gazda nagyon sokszor részvénytársaság volt, amelylyel szemben csak a rideg bérvizony, fejlődhetett ki. A munkás bérbe-adta munkaerejét, bérbeadta, bár rendszerint szűkkörű, de mégis munka árán megszerzett szaktudását, de nem adta bérbe lelkületét, nem adta bérbe érzéseit, amelyek egy soha nem látott gazdával szemben ki sem fejlődhetek. Nem csoda tehát, ha ez a munkás elhagyatottnak érezte magát és szinte tetszelgett magának abban, hogy proletárnak nevezze magát. A nagyipari centrumok rendszer-nagyvárosok közelében is vannak, ahol az életviszonyok általában véve nehezebbek, mint a vidéken, így megint csak természetes dolog az, hogy az ipari munkások szükségét érezték a szervezkedés-nek és pedig elsősorban abban az irányban, hogy anyagi helyzetükön javítsanak. Minthogy minden szervezkedés szükségszerűen vezet arra, hogy fő- és alvezérek támadnak és pedig a kiválasztó-dás processzusának megfelelően vagy olyanok, akik ideális célok felé tudják vezérelni a bennük bízó tömegeket, vagy olyanok, és ez talán a gyakoribb eset, akik az ősállati ösztönökre appellálva, a nagy tömegekben is az egyén kultuszát űzik, az is csak a természetes fejlődés folyamánya volt, hogy a szocialista mozgalom hol vallásos irányban, hol kufárszellemben fejlődött. Ez az utóbbi irány a kötelességöntudatnak legnagyobb ellensége, így magyarázható elsősorban az amerikázásnak szinte rendszerré való fejlesztése, de ez magyarázza meg azt is, hogy amolyan nem is egészen kézzelfogható dolgok, mint aminők a kötelességek Istennel, nemzettel és állammal szemben, szinte egészen kivesztek a kufárszellemben szervezett munkásságból és lett belőle egy vallásellenes, internacionalisztikus jelszavakat hangoztató tömeg, amelyet demagóg vezérei odavittek, ahova akartak.

Ha a szocializmus ilyen irányú fejlődése tökéletesen érthető is, és szinte azt mondhatnók, nem is lehetett más a háború előtti időkben, amikor az egész társadalmat a kufárszellem hatotta át, azért ebbe, mint megmásíthatatlan ténybe, sem a társadalomnak, sem az államnak beletörődnie nem szabad. Mindakettőnek fontos és sürgős feladata, hogy az ipari munkásságban a háború által felélesztett kötelességöntudatot ápolják s hogy az ipari munkásságot különösen abban az irányban neveljék, hogy a saját gazdasági érdekeinek ne csupán abban az irányban legyen öre, hogy munkabérént munkája értékét meghaladó magasságra emelje, ne csak a mások kötelességeit lássa magamagával szemben, hanem lássa a saját kötelességeit önmagával szemben is. A szociális biztosításról, amely a munkásság betegség, baleset és rokkantság esetére való biztosítását öleli fel, s amellet még az aggkori ellátásra is kiterjed, a vélemények erősen megoszlanak. A szocialista munkásság ezt mint valami olyan természetes dolgot követeli meg, ami neki az ő örök ellenségétől, a kapitalista társadalomtól kijár. Ezzel szemben az ideális állapot az volna, hogy a munkásság saját maga gondoskodjék arról, hogy időleges vagy állandó munkaképtelensége esetén, bármi is okozta legyen ezt, legyen miből megélnie. Épen az egyénnek az a nagy kultusza, amely a szocialista szellemre vezetett, kívánná meg legelsősorban, hogy ez az egyén függetlenné tegye önmagát a mások jóindulatától, épen az a szellem, amely a nemzetet, az államon kívülállónak és csak egy nagy emberi közösségbe tartozónak akarná látni a munkásságot, ez a szellem kívánná meg azt, hogy ne várjon tehát a munkásság a maga javára az államtól kényszerrendszabályokat. De nem várhatjuk azt, hogy az ideális állapot egyszerre bekövetkezzék. Elsősorban nem várhatjuk azt, hogy munkás és munkaadó között a nagyiparban a háború után rövidesen valami szívesebb, melegebb viszony fejlődhessék ki és nem várhatjuk egyszerre a munkásság szellemének gyökeres megváltozását sem. Csak hosszabb idő tanítása, nevelése érlelheti meg azt a gyümölcsöt, hogy a munkás önmagával és a világgal elégedett tagja legyen a társadalomnak. Ha a szociális biztosításnak egyes ágait minálunk talán még majd ki kell előbb építeni a jövőben, mindenesetre meg

kell keresni és találni a formáját annak, hogy ez a biztosítás ne váljék a munkás gazdasági erényeinek előlőjévé. Ha tudja is az a munkás, hogy a szükség napjaiban joga van támogatásra, azért mégis arra kell törekednünk, hogy a takarékoság és a gondos előrelátás a munkáskörökben is kifejlődhessenek.

A szociális biztosítás minden változatának arra kell szorítkoznia, hogy csupán a legszükségesebbet nyújtsa. Nem szabad annak előfordulnia, hogy a munkás vágyakozzék a szociális biztosítás jótéteményei után, ellenkezőleg, mindig arra kell iparkodnia, hogy ha egyszer élt is azokkal a jogokkal, amelyeket ez a biztosítás neki nyújt, lehetőleg hamar visszatérhessen munkájához. Bár inkább csak elvétve, de mégis találkozunk olyan esetekkel is, amikor baleset-biztosításból kifolyólag járadékot húzó munkások állapota nem akar megjavulni. A német birodalomban, ahol ezekkel a dolgokkal eléggé mélyrehatóan szoktak foglalkozni, meg is állapították azt, hogy nem mindig a munkás rosszakaratán múlik az ilyen dolog, hanem hogy olyan esetekben, amikor a járadék, habár szűkösen is, de elégséges a megélésre, egy egészen különleges betegség fejlődik ki, amelyet az orvosok „Rentenhysterie” névre kereszteltek. Olyan esetekben, amikor semmi objektíve megállapítható oka a munkás munkaképtelenségének nincsen, még ha nincs is szimulálásról szó, amit némiképen tapasztalt orvosok rendszerint eléggé könnyen tudnak megállapítani, a munkára kényszerítés gyógyító hatással van a munkásra. Ezeket? dolgokat a szociális biztosításnál mindig figyelembe kell venni. Leginkább figyelembe kell azonban venni a biztosításnak annál a formájánál, amely talán a legégetőbbben szükséges, de eddig bevezetve nincsen, a munkátlanság idejére való biztosításnál. Ezt a biztosítást, bár ugyancsak a szociális biztosítás formájában, de lehetőleg teljesen a munkások terhére kell megcsinálni. Ez a biztosítás nem terjedhet ki más esetekre, mint arra, ha a munkás önhibáján kívül nem jut munkához. A lehetséges visszaéléseket a legszigorúbban kell megtorolni, az ellenőrzést pedig leghathatósabban a munkások szervezeteire kell bízni.

Nem lesz módomban a kérdéssel más alkalommal foglalkozni, azért itt csak közbevetőleg említem meg, hogy a szociális biztosí-

tásnak még egy neme vár megoldásra, a magánalkalmazottak nyugdíjbiztosítása. Ha ez a probléma nincs is egészen mintaszerűen megoldva sehol, az osztrák és a német példa nyomán el lehet indulni.

Ha a nagyipar fejlődése vissza fog térni abba az egészséges irányba, amelyből az utóbbi fél századnak lázas fejlődése kizökkenette, ha majd ismét, ha méreteiben talán minden elmúlt időt meg is haladóan, a részvénytársasági gazdálkodás helyébe az egyéni vagy a családi gazdálkodás fog ezen a téren lépni, akkor el fog következni az az idő is ismét, hogy a munkaadó bármilyen nagy úr legyen is, munkásaiban munkatársait fogja látni, akiknek anyagi boldogulása az ő saját anyagi érdekeit is előmozdítja, amikor a munkásba ismét vissza fog térni a szívnek és a kedélynek melegsége is. Amíg ez nincs meg, addig is gondoskodni kell arról, hogy a munkás ne csupán az ő rideg bérvisszonyát érezze és ne legyen csupán rabja a saját kasztja és ezen kaszt vezérei anyagi érdeke előmozdításának, hanem addig is fejleszteni kell az ő lelki életét, azt a szép, a jó és a nemes befogadására és megtartására alkalmassá kell tenni. Volt alkalmam magyar munkáskörök életébe is belepillantani. Tudom azt, hogy a tanulmányvágyás, az önképzésre való hajlandóság, a kedély kiművelése szükségességének érzete a fiatal munkások legtöbbszörében megvan. Alapszabályokkal vagy azok nélkül megalkotják a maguk kisedés köreit s még anyagi áldozatokat is hoznak, hogy dalos vagy olvasókört alkossanak, felolvasásokat, színelőadásokat rendezzenek, szóval mindazt műveljék, ami a megalégedettséghez az anyagiakon kívül szükséges. Csak akkor, amikor a családalapítás után válnak súlyosabbakká az anyagi gondok, csak akkor, amikor szükségében hiába fordult egyszer segélyért munkaadójához, csak ekkor van meg a munkás lelkének diszpozíciója arra, hogy a legridegebb önzés tanát befogadja. A lelki depresszió ideje mindenkinél bekövetkezik valamikor, de éppen ezekről az időkről kell a lélek és a kedély intenzív kiművelése által gondoskodni.

Az állam nem tehet sokat ebben az irányban, csak ösztönözheti és buzdíthatja a munkaadókat, hogy törődjenek munkásaikkal ilyen értelemben is. A saját hatalmas üzemeiben azonban jó példával járhatna elől. Éppen az államnak kellene példát statuálnia

arranézve, mennyire nem szabad visszaélni az alkalmazottak munkerejével, mennyire gondoskodni kell arról, hogy meglegyen az az idejük, amely önmaguké és családjuké. Egyes üzemeiben ma talán épen ebben az irányban a legkevésbé ideális munkaadó maga az állam. A magyar államvasutak leromlása talán nem utolsósorban annak a következménye, hogy egyeseknek alig valamelyes pihenővel 24, sőt 36 óra hosszát is kell szolgálatot teljesíteniök. Lehet-e arra számítani, hogy egy így elcsigázott szervezetben megmaradjon a kedély, a fogékonyság a jóra, a szépre, a szeretetre? Nem hozza-e ez szükségszerűleg magával, hogy az az alkalmazott csak munkagépnek érzi magát, akinek számára az élet alig termel örömet?

Így jelentkeznek azok a nagy feladatok, amelyek az ipari munkássággal szemben általábanvéve fennállanak. Az erők önkéntes egyesítése a közös cél érdekében, legyenek azok akár anyagi természetűek, akár erkölcsi érdekek, ez az, amire a munkás társadalmat nevelni kell. önmagáért és osztálytársaiért tegyen meg mindent, de mások ellen csák a rosszindulattal szemben. Ez az igazi szocializmus, az a szocializmus, amely nem akarja — nevének gúnyjára — tagjait a polgári társadalmon kívül állóknak tekinteni.

A középosztályoknak, legyenek azok akár birtokosok, akár kereskedők vagy iparosok, gazdasági nevelésével külön foglalkozni talán nem szükséges. A megfelelő iskolai képesítés mellett ezek a körök a maguk kisebb-nagyobb jómódjában rendszerint megtalálják boldogulásuk útját. Az állam feladata nézetem szerint itt csak arra kell, hogy szorítkozzék, hogy gondoskodjék a mindenféle élet-szükségletnek megfelelő szakiskolákról, továbbképző tanfolyamokról. Ezen a téren az utóbbi évtizedekben nagyon sok történt, közép- és felső ipari iskoláink gazdasági tanintézeteink, hivatásukat, úgy vélem, teljesen betöltik, a kereskedelmi szakoktatás is mindenféle fokon megfelel az élet igényeinek. Csak arra az egyre kell ügyelni, hogy ezek az iskolák, amelyek mindig a gyakorlati életet kell, hogy szolgálják, tantervükben és a tanítás módjában mindig hozzásimuljanak az élet szükségleteihez s hogy az a kereskedő szellem, amelynek a gazdasági oktatást át kell hatnia, soha és sehol ne fajuljon el kufárszellemmé.

Abban a tekintetben, hogy a polgári társadalmat az ipari pályának mindinkább megnyerje, az állam közvetlenül nem tehet sokat, csak az iskolák révén hathat a tanulókra s azok szüleire. Talán éppen a világháború, amely megmutatta, hogy a lateiner és a hivatalnoki pályák azok, amelyek gazdasági szükség idején a legsúlyosabban szenvednek, rá fogja terelni a polgári körök figyelmét arra, hogy sokkal erősebb mértékben, mint tették eddig, keressék boldogulásukat a gazdasági életpályákon.

A nemzetiségi kérdés.

A gazdasági nevelés kérdése minálunk Magyarországon szükségyszerűig vezet a nemzetiségi kérdés tárgyalására. Ez a probléma ugyan meglehetősen komplikált, mert hiszen a gazdasági momentumokon kívül igen sok érzelmi momentum is belejátszik,, de azért jóindulattal és szeretettel ez a probléma is megoldható lesz. Jóindulat és szeretet fogják ebben a kérdésben a legnagyobb szerepet játszani, mert nemzetiségeinknek tudniok kell azt, hogy ez a magyar haza nekik is szerető édes anyjuk, ha hű fiaivá akarnak lenni. Annak a szegény drótos vagy tutajos tótnak, rutén favágónak, az oláh meg a szerb pásztornak, tudniok kell azt, hogy ők a magyar nemzet tagjai, érezniök kell azt, hogy a magyar állam, a magyar társadalom törődik velük. Irredenta mozgalmaknak jogosultságuk egyáltalában nincsen, mert hiszen már egy ezredév igazolta a magyar uralom jogosságát. Magában a nemzetiségi népben alig is látunk elszakadási tendenciákat, az orosz meg a szerb propaganda épen úgy, mint a román irredentista törekvések, csinált és kívülről rosszindulatból szított dolgok. A pánszláv veszedelmet a világháború remélhetőleg nagyon hosszú időre elfojtotta, hogy lesz-e bajunk még Romániával a világháború tartama alatt vagy azután, azt ma még nem tudhatjuk. De akármint fejlődjenek is a dolgok, egy dolog feltétlenül bizonyos: a magyar nemzetnek, a magyar társadalomnak, a magyar államnak égetően sürgős feladata lesz arról gondoskodni, hogy a nemzetiségi kérdéseket nemzeti szellemben oldjuk meg.

Az itt teljesítendő feladatok között legelső helyen áll a nemzeti-ségek gazdasági nevelése. Senkinek sem érdeke az, hogy nemzeti-ségeink az ő igen nagy igénytelenségükben maradjanak meg. Még ha az a havasi pásztor az ő nagy szegénységét nem is érzi nyomorúságnak, nem szabad túrni, hogy nagy szegénységében meg is maradjon. Az ő élete az ő teljes tudatlanságában, az ő teljes vágyélnküliségében nem emberhez méltó, lelki élete nincsen, vallása, babona, megszületik, táplálkozik, meghal s egyéb nyomot nem hagy maga után, mint hogy épen fentartja fáját. Ezekből az emberekből embe-
reket kell nevelni. A nemzet érdeke, hogy fiai megsokasodjanak, a társadalom érdeke, hogy tagjai megerősödjének, az állam érdeke, hogy minden szunnyadó szellemi és gazdasági erőt életre keltsen, hogy ezekkel megnövelje a saját erejét. Ez a munka nem lesz könnyű, mert azt ugyan talán eléggé hamar el lehetne érni, hogy felfokozzuk az igényeket, de kezdeni nem szabad ezzel.

A nevelők nevelése lesz itt is a legfontosabb. Elsősorban a papokra gondolok. A felvidéken a viszonyok ebben a tekintetben, azt hiszem, lényegesen jobbak, mint Erdélyben, ahol talán épen a papságot kezdte ki az agitátorok magyargyűlöletre szító törekvése, úgy hogy többen közülök megfélekedve isteni hivatásukról, visszaélnék a népnek beléjük vetett hitével és bizodalmaival, ahol egyesek szándékosan tartják meg híveiket a vallás öntudatlan kezdetlegességében, csak azért, hogy annál könnyebben vezethessék oda, ahova akarják. A hazafias főpapságra vár itt a legszebb, a legnemesebb hivatás. A kormányzó férfiak gondját kell, hogy képezze az, hogy a főpapság ezt a hivatását igazán be is töltsse. De nemcsak a papság útján kell ezt a nevelő munkát folytatni, hanem az iskola útján is. Ez a feladat is, amily nehéz, annyira szép. Itt sem szabad az erőszaknak dominálnia, hanem a megértő szeretetnek, amely fokozatosan emeli ki a népet a sötétségből, nem nyúl durva kézzel kicsinyke ideáljaihoz, hanem elmélyed a nép lelkébe és úgy emeli azt magához. És ezzel a kettővel karöltve kell, hogy járjon a gazdasági nevelés. Ez a mi áldott Magyarországnak olyan szépen van tagolva, hogy jut itt hely mindenkinek: a felvidéket meg Erdélyt szinte egyenesen iparúzésre teremtette Isten, a meginduló és fellen-

dülő új magyar iparral meg kell indulnia és fel kell lendülnie az ottani nép gazdasági nevelésének is. — Ábrándképek? — Nem hiszem. Mi volt egy fél századdal ezelőtt még a szász Érchegység? Milyen elmaradott volt ennek a népe! És ma? Ott folyik talán a legintenzívebb ipar, a nép jómódú és elégedett, bár időközben ott folyt a legvéresebb szájú szocialista agitáció. Ha a magyar kivándorlás nem is szorítkozott csupán a felvidékre, mégis a tótok szolgáltatták a kivándorlók egyik igen nagy kontingensét. Az a körülmény, hogy elég sokan gazdasági erőben lényegesen meggyarapodva tértek vissza, bizonyosága annak, hogy a gazdasági nevelődésre meg van a népben a képesség és a hajlandóság, az a körülmény pedig, hogy a vidéken eléggé gyakran elhangzik az önértetes „ja szóm dzsentlmen!” elég bizonyosága arról, hogy a nép öntudatát igen is lehet fejleszteni.

Természetesen óvakodni kell attól, hogy a nép nevelésénél az öntudatra keltéssel egyidejűleg nemzetellenes gondolatok, nemzetellenes érzések csirái hintessenek el. Ez a veszedelem nem fantóm. Ez a veszedelem két lehetőségből alakulhat ki. Az egyik, hogy azok, akiknek a népet nevelniök kell, tehát elsősorban a papok és a tanítók, megfelelhetnek a magyar nemzet, a magyar állam iránt tartozó arról a legegység kötelességükről, hogy a magyar nemzethez tartozás fiúi érzését ápolják, hogy fennen hirdessék azt, hogy az anyanyelv különbözősége nem ok a gyűlölködésre, hanem e haza minden fiának testvéri szeretetben kell egyesülnie a haza jóvoltáért; a másik lehetőség, amelyik ezt a veszedelmet felidézheti, hogy az állami hatalom képviselői, a közigazgatási tisztviselők egyike-másika nem megértő barátja a népnek, hanem zsarnok kényúr, aki erőszakkal mindent elront ott, ahol jóindulattal mindent el lehetne érni. Az állam kötelességei ezekkel a lehetőségekkel szemben nyilvánvalóak. Rosszindulatnak büntetés, tudatlanságnak tanítás az ellenszere. Megátalkodott rosszindulatot a legsúlyosabb büntetéssel kell sújtani, de egyben arról is gondoskodni kell, hogy ez a büntetés ne teremjen mártírokat. Okos politikával ezt is el lehet érni. Persze, nem szabad a főpapi, meg a főtisztviselői kinevezéseknél pártpolitikai szempontoknak mérvadóknak lenniök, azért kell, — amint majd arra még

később rá fogok térni — magának a kormánynak is a pártok fölött állania. A főispánnak épúgy, mint a legkisebb falú jegyzőjének, meg a nagyhatalmú szolgabíró úrnak, együtt kell érezniök azzal a néppel, amelynek ügyeit szolgálják, nem szabad elfelejteniök azt, hogy sohasem lehetnek zsarnokai a népnek, hogy az állam érdekeit csak akkor szolgálják igazán híven, ha a népet a saját magával és az állammal szemben fennálló kötelességek öntudatára nevelik. Sehol annyira nem jelentkezik a közigazgatás államosításának szükségessége, mint épen a nemzetiségi kérdések körüi. És ha volt is mindig spk bajunk a nemzetiségi kérdésekkel, nem mindenütt volt bajunk, mert mindig akadtak egyes vidékeken olyan, hivatásuk teljes magaslatán álló férfiak, akik a rendelkezésükre álló szűken kimért eszközöket a lehető legjobban használták fel.

Nemzetiségeink gazdasági nevelése a lehető legszorosabban függ össze a bánya- és az erdőgazdaság fejlesztésével, a vízierők szabályozásával és mindezekkel kapcsolatban a felvidék meg Erdély közlekedésügyének gazdasági és honvédelmi szempontokból való megjavításával. A mi erdőgazdaságunk ma még általábanvéve a lehető legprimitívebb. Kitermelik a fát, hogy tűzifának, donga-, szerszám- vagy talpfának, gerendának és deszkának használják el, de alig-alig gondolnak arra, milyen óriási jelentősége van a faipar többi különféle nemeinek. Alig van az országban néhány falepároló ipartelep, alig néhány cellulózegyár, alig néhány olyan ipartelep, ahol a fát más, mint épület- vagy bútorasztalos! célokra munkálnák meg vagy a hulladékok értékesítésével foglalkoznának. De a bányászati ipar is egészen kezdetleges állapotban van minálunk, pedig lehetetlenség, hogy a magyar föld ne rejtene mélyében igen dús kincseket. A német Harzban ered ugyan néhány folyócska, amelynek kevés vize gyönyörű természeti képeket, hatalmasan dübörgő vagy poétikus bájú vízeséseket alkot, a német józan ész képes volt arra, hogy ezeket a vízecskéket a természet szépségének minden sérelme nélkül hasznosítsa ipari vállalkozásokban is. Ehhez persze némi kis vállalkozó kedv kell és kell az az egészséges gazdasági szellem, amely nem lát befektetésekben veszteséget, ha azok nem jövedelmeznek rögtön 50 vagy 100%-ot. Kinek volna feladata ezekkel

a dolgokkal foglalkozni, ha nem az arisztokráciának, amelynek módjában van az eredményeket kivárnia. Így és ilyenformán kapcsolódnak egymásba a nagy nemzeti és állami kérdések, a gazdasági és társadalmi problémák. A gyönyörű hegyes vidékek ilyen hasznosítása emellett még ezeknek a vidékeknek olyan fellendülését is magával fogja hozni, hogy a kultúrember a neki nélkülözhetetlen kényelmet, tisztaságot elviselhető árak mellett fogja megtalálhatni az ország sok száz kies pontján, ahol a munkája közben nélkülözhetetlen üdülő, pihenő idejét eltöltheti s nem kell, ha messzebb nem, legalább is Stiria hegyei közé menekülnie.

Ez a politika szükségszerűleg magával fogja hozni a nemzeti ségek megmagyarosodását minden magyarosítás nélkül. Kényszereszközökkel boldogulni nem lehet, mert minden kényszer olyan reakciót szül, amely a látszólagos külső siker alatt a gyűlölet parazsát annál izzóbb állapotban tartja meg. Érzelmeket érintenie a nemzeti ségi politikának egyáltalában nem szabad. Az élet szükségességei magukkal hozzák majd önkéntelenül azt, hogy a nemzetiségek megtanulnak magyarul. Hiszen még a legkonzervatívabb nemzetiség, a svábok is megtanultak magyarul, amióta Budapest piacán a német szóval nem lehet már úgy boldogulni, mint akárcsak 20—30 esztendővel ezelőtt. A legfőbb dolog az, hogy a gazdasági és ipari üzemek vezetői legyenek jó magyarok, akik magyar munkásokat is telepítenek, hogy a várható német invázió ne germanizálja a mi nemzetiségeinket. Ha emellett a népiskola is megteszi a maga kötelességét, be fog az is következni, aminek be kell következnie, hogy azok a németek, akik minálunk keresik boldogulásukat, a második vagy a harmadik generációban már egészen magyarokká fognak válni.

Katonai nevelés.

A nevelési problémák közül utolsónak hagytam, bár egyforma fontosságú a többivel, a katonai nevelés problémáját. Akármiként tekintünk is a háború kérdését, akár az emberiség őstermészetéből eredő szükségszerű jelenséget lássunk benne, akár fajok, világfelfogások vagy gazdasági érdekek küzdelmében az ultima rációt, egy dolog bizonyos, hogy annak a nemzetnek, amely nem akar elbukni, a háborúra mindig el kell készülnie. A nép fizikai és morális edzése a háborúra, a múltak tapasztalatainak gyűjtése, feldolgozása és továbbfejlesztése, a szükségletek előre meglátása és az azokról való gondoskodás, ezek együttvéve képezik a katonai nevelés tárgyát.

A katonai nevelésnek nemzetinek kell lennie. A világháború bebizonyította, hogy a magyar katona mindenütt a leghűségesebben teljesítette kötelességét, akár az osztrákkal vagy a némettel, akár a bolgárral vagy a törökkel, akár a lengyellel vagy a bosnyákkal kellett együtt küzdenie. A magyar nemzeti katonai nevelés nem hogy nem lehet veszedelmére, hanem a leghatározottabban hasznára válik Ausztriának is, épen úgy, mint a velünk szövetségben álló többi hatalmasságnak. Nem hiszem, hogy szükség volna a jövőben a közös hadseregre, de azért nem látok ebben a kérdésben olyan problémát, amelynek magyar nemzeti szellemben való megoldását minden áron most kellene erőszakolni. Ennek a kérdésnek is, épen úgy, mint annyi másnak, amely Ausztriával való kapcsola-

tunkból fakad, meg kell érnie. Nekünk nem szabad a dinasztia érzelmeit sértenünk, önmagától el fog következni az az idő, amikor a mi (belső erőnk következtében fogjuk elfoglalni a nemzetek közt azt a helyet, amely megillet.

Bárminők legyenek is a hadsereg külső keretei, az egész nép katonai kiképzésének már szinte a gyermekkorban kell megkezdődnie. A világháború tapasztalatai megmutatták azt is, hogy semmi szükség a hosszú esztendőkön át tartó katonai kiképzésre, erre annál kevésbé lesz szükség, minél nagyobb időt és teret foglal el az ifjúság testi nevelésében a katonai nevelés. A világháború megmutatta azt is, hogy semmi szükség nincsen a hadsereg nagy békelétszámára, mert a katonailag ki nem képzett népfölkelők óriási tömege nagyon rövid idő alatt lett a lehető legjobb katonává és mert a közlekedési eszközök mai fejlettsége mellett is könnyen és gyorsan mehetett végbe millióknak mozgósítása, ami pedig a közlekedési viszonyok szükségszerű további fejlődése és megjavulása mellett a jövőben még gyorsabban és még tökéletesebb pontossággal lesz végrehajtható. Békeidőben katonaságra tulajdonképpen csak azért van szükség, hogy a vezérkar, a katonai tudományokkal ne pusztán elméletileg, hanem gyakorlatilag is állandóan foglalkozhassék, meg hogy ki lehessen képezni a szükséges tiszti- és altisztikart. A különféle kisebb-nagyobb hadgyakorlatokra a katonailag kellőképpen előkészített nép kisebb-nagyobb része lesz esetről-esetre mozgósítandó, míg a tényleges szolgálati időt kellő előkészítés esetén talán általábanvéve is le lehetne szorítani egy esztendőre. Dönteniök természetesen a szakembereknek kell ebben a kérdésben, de úgy látom, hogy a katonai nevelés rendszere egészen más lesz a jövőben, mint volt a múltban. Felvonulást, felfejlődést, menetelést, már a gyermekkorban kell megtanítani, fegyverfogást az ifjúkorban a céllövés-sel, vívással, buzogánygyakorlatokkal, kődobással s a többi szükséges gyakorlattal egyetemben, de lehetőleg gyakorolni kell az iskolában mindenféle kerti munkát is, hogy a földmunkákhoz is meglegyen a szükséges edzés és hozzáértés. Az egyéves tényleges szolgálat ilyen előkészületek után egészen kész katonákat adna, azután pedig már csak ismétlésre, időszakos gyakorlatokra volna szükség.

De minthogy a világháború azt is megmutatta, hogy mindig számolni kell azzal, hogy az egész fegyverfogható népnek esetleg kell is fegyvert fognia a háborúban, talán ki lehetne és ki kellene terjeszteni a rendszeres fegyvergyakorlatokra való behívás korhatárát az ötvenedik életévig, talán úgy, hogy a 25-ik évig évente, a 35-ig kétfévente, azontúl pedig csak minden harmadik évben kellene gyakorlatra bevonulni. Emellett figyelemmel kellene lenni arra is, hogy a gazdaságilag sokkal képzetesebb, testileg ellenben sokkal kevésbé alkalmas idősebb korosztályokból alakuljanak ki a katonai adminisztráció, a katonai ellátás és a katonai egészségügy céljait szolgáló csapatok. Természetesen gondoskodni kell arról is, hogy a katonai szolgálatot teljesítő családok családja ezalatt az idő alatt se szenvedjen szükséget és gondoskodni kell arról is, hogy minden katona a katonaságnál is elérhessen társadalmi pozíciójának megfelelő rangot, ha katonai kötelességeit híven teljesíti. Ezzel a rendszerrel elejét lehetne venni annak a nagy visszásságnak is, amely abban rejlik, hogy katonai szolgálatra egyformán alkalmas ifjak háború esetén elkerülhetik a nagyobb veszedelmet, ha eléggé óvatosak voltak, hogy ügyesen válasszák meg azt a fegyvernemet, amelynek szolgálni kívannak.

Ez a rendszer, azt hiszem, a modern vezető katonai köröknek is mindenképpen megfelelne, akik leginkább láthatják és legjobban tudhatják, milyen óriási fontossága van a gazdasági erők kellő kihasználásának, a gazdasági és adminisztratív tényezők pontos működésének a hadvezetés sikere szempontjából. Szoldateszka és copf most már valószínűleg egészen a lomtárba kerülnek, a drill pedig ma már ugyanolyan elavult fogalom, aminő az elültöltő puska. Joggal várhatjuk és remélhetjük tehát, hogy a vezető katonai körök a legmélyebbreható reformoktól sem fognak visszariadni, mert hiszen ezáltal biztosíthatják egyedül azt, hogy egy jövő háborúban épűgy megálljuk helyűnket, mint ma.

Ezekkel a kérdésekkel természetesen a szakköröknek kell leginkább foglalkozniuk, ezeket csak igazán hozzáértők intézhetik, olyanok, akik legapróbb részleteikben tanulmányozták úgy a sikereket, mint az egyes átmeneti balsikereknek okait. Legelsőrangú nemzeti

érdek, hogy sokan legyenek magyarok, akik a hadviselés tudományát alaposan ismerik, behatóan művelik és elméletileg épűgy, mint kísérletileg továbbfejlesztik. Az intelligens ifjúságnak nemcsak arra kell módot nyújtani, hogy elnyerhesse a tisztí kardbojtot, de két irányban is kell odahatni, hogy a katonaságnál vezető szerephez juthasson: meg kell vele szerettetni a katonatiszti pályát mint élethivatást, azokkal az ifjakkal pedig, akiknek nem élethivatásuk ez a pálya, az idűszaki gyakorlatokon kell megkedveltetni a foglalkozást a katonai tudományokkal. Itt különűsen arra kell törekedni, hogy mindenki iparkodjék polgári élethivatásában is kitalálni azt, miképen válhatik a nemzeti védelemnek különűsképen „hasznára. Itt is, mint a nemzeti nevelés összes kérdéseinél, a kötelesség öntudatának felébresztése és ápolása, valamint ama szűkségesség tudatának fejlesztése, hogy az egyéni érdeket és az egyéni akaratot öntudatosan és önkéntesen alá kell rendelni a közűs érdekeknek és a vezérlű felsűbb akaratnak, kell, hogy a fűelv legyen, mert csakis így fejlűdhetnek ki a valódi állampolgári és katonai erűnyek.

A magasabbrangű katonai iskolák ma is megvannak, ezeknek a tantervét azonban alighanem lényegesen módosítani kell majd a háborű után. Hiszen úgy láttuk, hogy minden hadseregnek elűbb bele kellett tanulnia a hadviselés mai módjába, amikor levegűben, szárazon és vizén, föld fűlűtt és föld alatt, viz fűlűtt és viz alatt a technika minden vívmányának felhasználásával folyik a küzdelem soha azelőtt még csak el sem képzelt tömegekkel. Sok milliűs embertűmegek, akik milliárdokra menű puskatűltűnyt használnak el, gépfegyverek és az ágyűk pergűtűze, óceánt átszelű tengeralattjárók, még csak egy évtizeddel ezelűtt is mesének tartott repűlűgűek és a szinte bizonyos halált és pusztítást ontű kormányozható léghajók a mai hadviselésnek olyan eszkűzei, amelyeket nemcsak számba kell venni, hanem amelyeknek összes szűkségleteirűl is gondoskodni kell. A modern hadvezetés itt egészen újszerű feladatok elűtt áll.

A katonai nevelésnek ezért nemcsak magára a fegyverforgatásra, a fegyveres erű vezetésére kell kiterjednie, hanem fel kell ölelnie úgy a fegyveres erűnek, mint az azt fentartű népnek minden szűk-

séggel való ellátásának kérdését is. Amikor a férfinép szinte egész fegyverfogható része ki van kapcsolva a gazdasági élet köréből, fokozottan súlyos feladatok várnak az otthonmaradottakra. Ezek a feladatok annál súlyosabbak, minél inkább megvan a lehetősége annak, hogy a hadbanálló nemzet elzárassék a világforgalom elől, s így erejét csak önmagában keresheti, és minden szükségletéről idegen segítőforrások nélkül kell gondoskodnia. Az egész nép gazdasági nevelése ilyenformán a honvédelem igen fontos problémája gyanánt jelentkezik. A velünk a nemzeti védelem szempontjából oszthatatlanul és elválaszthatatlanul egybefűzött Ausztriához való viszonyunk megmutatta, hogy a mi igazi erőnket gazdasági erőnk fogja megadni, mert katonai erényeink birtokában nem nyomhat el minket senki soha, ha gazdaságilag is erőseké leszünk.

Mint a katonai nevelésnek általábanvéve, a gazdasági nevelésnek is a szigorú fegyelmén kell alapulnia, fegyelem alatt azonban sohasem értve zsarnoki kényuralmat, hanem mindig az egyén tudatos és akart alárendelését a nagy közös érdek alá. A nemzetgazdaság messze kiható honvédelmi jelentősége miatt azonban a legszigorúbban kell megtorolni minden olyan visszaélést, amely a közszükségnek önös egyéni célokra való kihasználását célozza.

A német birodalomban ma olyan irányzat előjelei tapasztalhatók, hogy a háború által indokolt gazdasági kényszerjelenségek, amikor az állam a magángazdaság jogait részben elkobozta, a háború utáni időkből intézményesen rendszeresíttessenek. Ennek a gondolatnak azzal a kihatásával, amellyel ez hazánk politikai helyzetére nézve a háború után bírna, majd csak akkor fogok foglalkozni, ha Magyarországnak a világpolitikában elfoglalandó helyzetéről fogom véleményemet elmondani. Magát a gondolatot semmi esetre sem tartom az emberi méltósággal összeegyeztethetőnek. Amennyire mindenképp följön az ismerem el a nemzeti és az állami érdekeket, annyira lehetetlennek tartom azt, hogy a nemzeti, az állami létnek alapját a kényszer képezze. Csakis ott, ahol az őszinteség legveszedelmesebb, mert legcivilizáltabb nyilvánulási formája, a kufárszellemből teremt ellentétet az állami érdek és az egyéni szabadság között, csakis ott szabad, de ott viszont kell is a nemzet érdeké-

ben az állam akaratának minden hatalmi eszközzel érvényt szerezni. A katonai nevelés fontos kiegészítő része az, hogy az állam oly módon irányítsa a magángazdaságot, hogy az háborúban mindenkor teljes erővel gondoskodhassék a közszükségletekről. A katonai adminisztrációnak kell kijelölnie ezeket a szükségességeket, amit csakis úgy tehet meg, ha ebben a tekintetben is alaposan tanulmányozza a mai világháború történetét. De semmi szükség nincs arra, hogy folyton háborús készenlétben legyünk. Amint nem kell állandóan hadi létszámon levő katonaság, úgy nem kell állandóan hadilétszámon levő gazdasági készenlét sem. Itt is, ott is gondoskodni kell arról, hogy a mobilizáció tervei a legapróbb részletekig ki legyenek dolgozva, hogy mindenki megkapja a maga utasításait háborús kötelességeinek teljesítésére nézve, akár fegyverrel, akár a gazdasági élet bármely terén, de a hadviselés gyakorlatának nem kell állandónak lennie. Mindig eszembe jut gyermekkori olvasmányaim egy igen rokonszenves alakja, aki többször hangsúlyozza, hogy nem azért edzzük magunkat sanyarúságok elviselésére, hogy folyton sanyargatjuk önmagunkat s hogy a rossz sorsban való megnyugvás iskolája nem az, hogy jó módban is úgy éljünk, mintha rossz sorsunk volna. Nagy bölcsesség rejlik annak megállapításában, milyen nagy ellenálló képessége van a szervezetnek a változott viszonyokkal szemben s ami igaz az egyes emberre, az igaz az államra nézve is. A háborúra való felkészültség tehát semmi esetre sem jelentheti azt, hogy mindig készenlétben is kell lenni. Abból, hogy a mostani háború elején nem ment minden úgy, mint a karikacsapás, messzemenő következtetéseket levonni nem szabad. Modern háborúból gyakorlatunk egyáltalán nem volt, de meg ne felejtjük el azt sem, hogy a mi viszonyaink a háború előtt sem politikailag, sem társadalmilag, sem gazdaságilag egyáltalában nem voltak egészségesek. Így csak természetes dolog, hogy a háborúban bajaink még erősebben váltak érezhetőkké, de alapjában véve erős szervezetünk meg tudott küzdeni a betegséggel. Nem természetes és így nem is egészséges az olyan törekvés, amely egész életünket a háborúra való előkészületekkel akarná betölteni csak azért, mert volt háború és bizonyos, hogy lesz is még. Az ilyen törekvés hasonló

ahhoz, mintha valaki úgy akarná magát edzeni a betegségek ellen, hogy állandóan szed mindenféle orvosságot. Ha rendes, észszerű életmóddal, a test meg a lélek harmonikus munkájával fejlesztjük fizikai és morális ellenálló képességünket, meg fogunk birkózni tudni a betegségekkel, ha csak nem végzetesen súlyosak. Az még magában véve nem veszedelem, hogy minden betegség abnormis mellékkörülményekkel is jár. Még csak nem is volna észszerű gazdasági és minden egyéb életünkben elsősorban a háborúra való felkészültségre berendezkedni, mert hiszen az emberi természettel velejár a beleszokás mindenbe, a nemtörődomség a nem aktuális dolgokkal és így könnyen megeshetnék, hogy a nagy készülődés miatt éppen akkor volna talán teljes a készületlenség, amikor a felkészültség éppen a legszükségesebb volna.

Ha az összes nevelési problémákat, amelyekről az előző fejezetekben szó volt, mind úgy valósítjuk meg, hogy az egész népet áthatja annak a tudata, hogy mindenki csak része a nemzetnek, mindenkinek alá kell rendelnie érdekeit a nemzet érdekeinek, ha emellett a katonai akadémiákon a katonai adminisztrációnak és a háborús gazdasági szükségletek tanulmányozásának és tanításának a fontosságuknak megfelelő tér jut, és az időszakos katonai gyakorlatok nagyobb időközökben ezekre a kérdésekre is kiterjednek, akkor megtörtént a gazdasági nevelés a háborúra is.

Az államnak azonban marad még néhány feladata ezen a téren. A mai világháború megmutatta, hogy még amellet a nagy egység mellett is, amelybe a Keleti tengertől szinte a Perzsa öbölhöz húzó szövetes birodalmak egybeolvadtak, nem vagyunk minden nyersanyagunk annyira bővében, amennyire ez, ha nem is feltétlenül szükséges, de legalább is célszerű volna. Arról minden esetre gondoskodni kell, hogy ilyen anyagokból, amennyiben azok nem romlandók, megfelelő készletek halmozassanak fel, de különösen állami feladatot látok abban is, hogy részletes vizsgálat tárgyává tétessék, milyen módon lehet a hadviseléshez szükséges, de idehaza elő nem forduló nyersanyagokat vagy mesterségesen előállítani saját nyersanyagainkból, vagy ezek egyikével-másikával pótolni. Fbból a szempontból is óriási fontossággal bír az, hogy mindazokat

a kincseket, amelyeket a magyar föld méhében rejteget, feltárjuk, mindazokat a kincseket, amelyeket ma még talán nem terem meg, meghonosítani iparkodjunk, fejlesszük a technikai tudományokat és az ipar minden ágát, szóval megtegyünk mindent, amit csak tehetünk, abból a célból, hogy hazánk autarchia lehessen. Ebben a tekintetben úgysis igen kitűnő a helyzetünk. Bármilyen kicsiny ország is ez a mi szép Magyarországunk, békés időkben nemcsak megélni, de még igen hatalmasan fejlődni és erőben gyarapodni tudnánk akkor is, ha hermetice volnánk elzárva a világtól. Előrelátó gondos munkával elérhetjük azt, hogy ez háborús időkben is így legyen.

A katonai nevelés mind a három irányának részletes programját a katonai szakértőknek kell kidolgozniok, az állam feladata az, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel oda hasson, hogy katonai szakértőink magyarok legyenek, akik magyar ésszel gondolkoznak, magyar szívvel éreznek és magyar erővel cselekszenek.

Gazdasági politika.

A gazdasági politika céljait több szempontból lehet kijelölni. Az egyik szempont például az, hogy az államban a magángazdaság legfőbb őrét és előmozdítóját, a nemzetgazdaság irányítóját és az ország világgazdasági feladatainak intézőjét látjuk. Egy másik szempont, amelyből az állam gazdasági feladatait elbírálhathatjuk, az lehet, hogy az államban kell látnunk a társadalom gazdasági irányítóját, de magában az államban kell látnunk gazdasági vállalkozót is, aki a saját gazdasági érdekeinek megvédelmezésére épügy, mint polgárai érdekeinek megóvása és jogviszonyaik szabályozása céljából intézményesen gondoskodik a jogbiztonságról, a visszaélések megakadályozásáról és, ha szükséges, megtorlásáról.

Ott, ahol fejlett magángazdaság van, amely évszázadok óta a maga legszűkebb köreiből hozta meg a maga törvényeit, (céhek és egyéb gazdasági testületek), amely törvényhozás azután fokozatosan szállott szélesebb köröket felölelő testületre, (városok, kerületek, országrészek, stb.) az államnak a társadalom gazdasági nevelésével sok dolga ma már nincsen. Minálunk azonban másképpen áll a helyzet. A mi magyar társadalmunk, bár a középkorban és különösen Mátyás király korában volt szépen fejlett iparunk, a török hódoltság korától fogva szinte kizárólag csak a hadviselés meg a mezei gazdálkodás mesterségét üzte, városi polgárságunk alig volt, ipari tradícióink ki sem fejlődhettek. Mi teljesen előkészület nélkül csöppetünk bele a múlt század gazdasági forradalmába. Amellett a kis régi ipar mellett az új iparral, a nagyiparral csak jövevények

foglalkoztak, akiknek legfőbb céljuk a gyors meggazdagodás és ennek révén a hatalom elnyerése volt. Erről a bajról már beszéltem. A mi magyar társadalmunkat fel kell rázni. Nem számíthatunk arra, hogy hirtelenében támadjon egy második Széchenyi Istvánunk, aki odadörögje arisztokratáink fülébe az ő hatalmas igazságait. Sok okból nem volt és nem lehetett az ő fellépésének akkor az a hatása, amelynek lennie kellett volna, de az ő igazságai ma is azok az alapigazságok, amelyeken új gazdasági életünket fel kell építenünk. Ha el is borult az ő elméje, mert úgy látta, hogy hiábavaló volt élete munkája, ma jobban átértjük és átérezzük, mint valaha, hogy azokon az utakon kell haladnunk, amelyeket ő jelölt ki számunkra. Ezeket az utakat a kormányzó hatalomnak kell követnie. A kormányzó hatalomnak kell a magyar társadalmat tespedéséből felráznia, a kormányzó hatalomnak kell megértetnie mindenkivel, hogy közmegevetést érdemlő here az, aki, bár tehetné, nem tesz meg mindent hazánk gazdasági fellendülése érdekében. A kormányzó hatalomnak erre különféle eszközei vannak. Megvan a tanítás és a nevelés hatalmas fegyvere, de büntetni is tud. Nagyon könnyen el tudok képzelni olyan adórendszert, amely anyagilag súlyosan érinti azokat, akik nem törekszenek minden erejükkel azon, hogy vagyoni erejüket az ország gazdasági ereje fejlesztésének szolgálatába állítsák. A kormányzó hatalomnak ezen feladatai teljesítésétől nem szabad visszariadnia azért, mert talán tradíciójuknál, vagyosuknál, vagy a történelmi név erejénél fogva hatalmas osztályokkal áll szemben. Bízom benne, hogy nem is fog súlyosabb összeütközésekre sor kerülni, mert hiszen már ott, ahol az arisztokrácia gazdasági neveléséről beszéltem, kimutattam azt, mennyire áll magának az arisztokráciának úgy gazdasági, mint erkölcsi érdekében, hogy kilépvén az évszázados nemtörődömségből, önmaga legyen a saját érdekeinek sáfára. A mai arisztokrata ifjúságnak, ha akarja, módjában lehet, hogy majdan érezze, mennyivel szebb az az élet, amelyet komoly munka tölt ki, mennyivel nemesebb az az élet, amely nincsen csupán a sportoknak, a könnyebb, vagy már nem is művészetek pártolásának, meg a különféle élvezeteknek szentelve, mennyivel inkább hozzávaló az az élet, amelyet igazán betölt az

előkeléségből fakadó kötelességek tudata, amely a nemzet vezérlő szerepet nem olyan előjognak tekinti, amelynél fogva kijár mindenféle megkülönböztetett tisztelet és hódolat, hanem alkalomnak arra, hogy a nemzet munkájából, ha kell, még áldozatok árán is az első helyen vegye ki részét. De nem csupán az arisztokráciáról van itt szó. A társadalom gazdasági irányítása azt is felöleli, hogy ahol van már tisztes családi ipar, magát a családot is tartsuk meg az iparnak. Van erre példa az országban. Vannak olyan gazdasági vállalatok, amelyek megmaradtak minden csábítás dacára nemzedékeken át családi vállalatoknak, amelyek kicsiny kezdetből fejlődtek naggyá azért, hogy volt valaki a családban, aki élére állott a vállalatnak, aki fel tudta használni a legkülönfélébb tehetségeket és képességeket, amelyek a család tagjaiban meg voltak és mindezeket annak a nagy érdeknek szolgálatába állította, hogy a vállalatot elsőrangúvá fejlessze. Tudok olyan példát, amikor neves ügyvéd, akinek jól jövedelmező ügyvédi irodája volt, a családi ipar érdekében lemondott ennek a hivatásának gyakorlásáról, hogy átvegye a vállalat vezetését a családfő elhunytja után és legelsőrangú szakemberré képezte ki magát, széles látókörű tevékenységet fejtett ki abban az irányban, hogy a primitív eszközökkel dolgozó és primitív portékát előállító üvegyárat iparművészeti szempontból is magas fokon álló üveg- és kerámiai gyárteleppé fejlessze. Felhasználta itt a család tagjaiban rejlő összes gazdasági erőket, a kereskedői, technikai, tudományos és művészeti hajlandóságokat egyaránt, mind ennek a vállalkozásnak szolgálatába állította, amely ilyen formán anyagi erőben is a leghatalmasabb ipari vállalkozások egyikévé fejlődött.* Megengedem, nem mindenki van meg az ilyen erős akarat és messze előrelátó szervező képesség. De éppen ilyen fajta esetekben nyílik alkalma az állami hatalom letéteményesének, a kormánynak, arra, hogy a társadalom gazdasági tevékenységét irányítsa, vezesse és támogassa. Sok kiválóan képzett szakemberünk ül a minisztériumokban, az ipari felügyelőségekben, aki eszmékkel

*) Pátriárka kort ért, ma már elköltözött az élők sorából, nem sértem meg szerénységét, ha megnevezem akire gondolok, akit ragyogó példa gyanánt állítok mindenki elé: Eleőd Jósa volt.

és gyakorlati tanácsokkal gazdagon elláthatná a magánipart űzni akaró, de hozzá nem értő tőkéseket, fiatal technikusainkból könnyűszerrel lehetne nevelni olyan gárdát, amely berendezéseiben hamarosan európai nivóra tudna emelni újonnan létesülő ipari vállalatokat, mert tehetség van nálunk bőven, csak az alkalom kevés a tehetségek érvényesítésére. Ezért is kallódnak el azután épen a legjobb tehetségek igen gyakran kártya és bor mellett vagy ezért keresik érvényesülésüket ott, ahol a tudás és a tehetség az egyedüli mérvadó tényezők, ahol nem a protekció és a családi konnexió, hanem az üzleti érdek döntő a személyi kérdések elintézésénél.

Ideális állapot volna az, ha a nemzetgazdaság kizárólag egyéni (családi) magángazdaságok összességéből alakulhatna. Ez azonban több okból nem lehetséges. Nem lehetséges elsősorban azért, mert az egyéni érdek szükségszerűleg a legjövödelmezőbb vállalkozások felé hajlik. Elképzelhető például az, hogy Cuba szigetén az egyéni vállalkozás olyan óriási mértékben fordul a dohánytenyésztés felé, hogy minden más gazdasági vállalkozás háttérbe szorul emellett. Teheti ezt a magángazdaság azért, mert árúja olyan kelendő az egész világon, hogy minden más ipari és gazdasági szükségletét kivitele ellenértéke fejében behozatal útján fedezheti. De, ha Cuba önálló állam, amelynek azzal is kell gondolnia, hogy ellenséges államok kereskedelmét egészen lehetetlenné is tehetik, akkor Cuba államának nem szabad megengednie azt, hogy a magángazdaság ilyen teljesen egyoldalúan fejlődjék, mert akkor elkövetkezhetik az az idő, hogy hiányoznak az életfentartáshoz tartozó szükségesebb dolgok, hogy a dohányban gazdag ország kenyérszegénységben megy tönkre. Ilyen kirívó példát talán nem lehet nagyon sokat konstruálni, de azért minden államra nézve megállapíthatjuk azt, hogy csak akkor közelítheti meg az autarchiát, ha a magángazdaság harmóniában van a nemzetgazdasági érdekekkel.

A nemzetgazdaság irányításának abban látom két fontos alapfeladatát, hogy egyrészt a nemzeti és az állami élet összes gazdasági szükségleteinek — hogy úgy mondjam — házi fedezéséről gondoskodjék, amennyire ezt az adott viszonyok megengedik és hogy másrészt a hazai szükséglet ellátásán felül lehetséges túltermelést

a gazdaságnak azokra az ágaira terelje, amelyekben a legtöbb hasznot lehet elérni úgy a nyeresítermények, mint az azok feldolgozásával kapcsolatos munka értékesítése körül. Nemzetgazdasági szempontból véve, a kormány tulajdonképpen nem más, mint annak a nagy gazdasági üzemnek, amit az egész nemzet gazdasága együttvéve jelent, az ügyvivő igazgatósága. Ennek az igazgatóságnak kötelessége, hogy mindenféle nyilvántartásokat, könyveket vezessen ennek a nagy szervezetnek egész életéről, amelyben maga az ügynevezett államháztartás körülbelül csak akkora szerepet játszik, mint például nagy részvénytársaságok üzemében a központi adminisztráció. A nemzeti élet adminisztrációjában nélkülözhetetlen nyilvántartások neve: statisztika. A jó statisztika a gazdasági élet tükré. Csakis ez nyújthatja mindazokat a felvilágosításokat, amelyekre abból a szempontból van szükség, hogy a nemzetgazdaság irányítása előbbjelzett két főfeladatának megfelelhessen. A statisztikának persze mindig és mindenütt vannak hibái. A statisztikákból levont következtetések csak akkor lehetnek igazán értékesek, ha maga a statisztika nagy kört ölel fel és ha a statisztika tanulságait ugyanolyan körülmények között alkalmazhatjuk, mint aminők között volt meg vagy létesült az a nyersanyag, amelyet a statisztika feldolgozott. Teljesen téves következtetésekre jutnánk például, ha abból, mennyibe kerül magának a cipésznek a kisiparban kézzel készült cipő, következtést akarnánk vonni a nagyiparban gépek segítségével gyártott cipő előállításának költségeire nézve. Mindakettő cipő, lehet mindakettőnek a minősége, alakja egyformán jó vagy rossz és mégis óriási lehet az árkülönbség, mert a termelési feltételei lényegesen mások. Nagyon óvatosan kell tehát bánni a statisztikai adatokkal, magát az adatgyűjtést pedig a lehető legkörültekintőbben kell végezni, különös súlyt helyezve arra, hogy a gazdasági statisztikánál a termelési körülményeket, a piacok alakulását, de még a munkások gazdasági viszonyainak alakulását is, amennyire csak lehetséges, pontosan számbavegyük. Ez a munka nem könnyű. A helyes statisztikai adatgyűjtésnek legnagyobb akadálya a nagyközönség általános felületességén kívül főképpen a közönség bizalmatlansága az állam mindennemű érdeklődésével

szemben. Ez nemcsak minálunk van így. Egy német jó barátom mondta el, hogy a német kis embereket csak úgy tudták nagyobb összegű hadikölcsön jegyzésére rábírní, hogy kötelezték magukat az aláírók neveinek titokban tartására, mert „ugyan mi közé az államnak ahhoz, hogy nekem módomban van ennyi hadikölcsönt jegyezniem?” Pedig a német nép, ha magábanvéve talán nem is teszi szívesebben, de természetesnek tartja azt, hogy az állammal szemben fennálló kötelességeit teljesítenie kell. Minálunk inkább attól félnek, hogy a statisztikai adatgyűjtés következtében esetleg igazán ki találnák róni valakire azt az adót, amelyet a törvények szerint jogosan kellene viselnie. Ez a körülmény, valamint a közönségnek és az adatgyűjtéssel megbízott közegek egyike-másikának nemtörődömsége, véletlen hibák és elírások stb. a statisztikát mindig hézagossá, hiányossá fogják tenni, de azért statisztika nélkül boldogulni még sem lehet. A kötelességtudás általános emelkedésével, a műveltség terjedésével ezek a hibák is mind kisebbek és kisebbekké lesznek, addig pedig annyi a dolgunk gazdasági téren, hogy minden hibája dacára igen jó vezérünk lehet meglevő statisztikánk is.

A statisztika alapján kell az államnak úgy a magángazdaságot irányítania, mint a gazdaságnak azokra az ágaira nézve döntenie, amelyeket részben a nemzetgazdaság kiegészítése, részben egyéb fontos állami érdekek céljából maga akar mint vállalkozó művelni. Vannak természetesen olyan gazdasági üzemek is, amelyeket az állam szuverenitásából kifolyólag katonai vagy más politikai érdekéből egyszerűen lefoglalt magának. Ilyen üzemek minálunk nagyon kevés kivétellel a vasutak, a posta, a telegráf és a telefon, idesorolhatók még a monopóliumot képező gazdasági ágak is. Az államra, mint vállalkozóra nemzetgazdasági szempontból szükség tulajdonképpen csak ott volna, ahol a gazdasági üzem olyan kevésbé jövedelmező vagy talán éppen veszteséggel is járó, hogy a magánvállalkozás erre nem kapható. Erre azonban példát nem tudok. Új vállalkozásokba az állam rendszerint vagy akkor szokott belemenni, ha meglevő üzemei kiegészítéséről vagy azok gazdaságosabb vitelének előmozdításáról van szó, vagy pedig akkor, ha új jövedelmi forrá-

sokhoz akar jutni a közönség direkt megadóztatása nélkül. Az állami monopóliumok ebből az utóbbi törekvésből erednek. Most, hogy a pénzügyminiszterek feje már mindenütt abban fő, miből fogják a háború után a már felvett és még felveendő hadikölcsönök kamatait, a rokkantak, az özvegyek és az árvák járadékait fizetni, nagyon sok szó esik már új monopóliumokról. Nem akarok a felmerült tervekkel egyenkint foglalkozni, csak teljes általánosságban akarom azt megjegyezni, hogy monopólium tárgya lehet minden élvezeti és fényűzési cikk, a nélkülözhetetlen árucikkek közül ellenben csak az olyan, amely aránylag igen tetemes árdrágítást elbír, anélkül, hogy ez az árdrágítás még a legszegényebb néposztályok gazdaságában is nagyobb szerepet játszanék. Nem képezhetik azonban monopólium tárgyát olyan gazdasági vállalkozások, amelyeknél az olcsóság nemzetgazdasági érdek. A meglevő dohány- és sómonopólium nemzetgazdaságilag is helyes, ugyancsak helyes monopóliumok lehetnek a bor-, sör-, pálinka- meg pezsgőmonopóliumok, el tudnék képzelni ékszer- meg selyemmonopóliumot, aminthogy a gyufamonopólium is megindokolható, de teljesen helytelen volna például az életbiztosítási monopólium.

Ha nemzetgazdasági szempontból nincs is szükség az államra mint vállalkozóra s ha az állam szabad versenyben a legritkább esetben tud is lépést tartani a magánvállalkozással, azért az állami gazdálkodásra a közvetlenül állami gazdasági célokat szolgáló monopóliumokon felül szükség lehet katonai okokból is. Itt nem gondolok ugyan a szárazföldi, vízi és légi fegyverek és azok tartozékainak gyártására, amelyeket bár szigorú katonai ellenőrzés mellett, mindenütt magángazdaságok gyártanak, de igen is gondolok arra, amint ezt már az előző fejezetben kifejtettem, hogy az államnak legalább is olyan készletekről kell gondoskodnia, amelyek idehaza nem termelhető nyersanyagokból szükségesek háború esetén. Az állami gazdálkodásnak, azt hiszem, új tere nyílik itt. Ennek a gazdálkodásnak olyannak kell lennie, hogy ezek a készletek folyton meglegyenek, de egyszersmind a szükséghez képest folyton meg is újuljanak. Az állam itt nemcsak mint vásárló, hanem mint eladó is kell, hogy szerepeljen, ilyenformán piacról is kell gondoskodnia,

ha olyan anyagokról vagy árukról van szó, amelyek romlandók. Minthogy pedig a szükségletnek nagy tömegéről is van szó, esetleg alkalma nyílik az államnak arra is, hogy ezen a réven olyan új iparágakat teremtsen, amelyekre közvetlen szükség talán nem is volna, de amelyekre szükség azért van, hogy a beszerzett anyagok kárba ne vesszenek. Más anyagoknál talán arról kell gondoskodni, hogy ha nem is állami raktárakban, de legyen belőlük az országban elég, amit szükség esetén hatalmi szóval lehessen igénybe venni.

Úgy az államgazdasági érdekek magukban véve, mint az állam nemzetvédelmi érdekei, magukkal hozzák ilyenformán azt, hogy az államnak magának nemcsak nagyobb szabású gazdasági tevékenységet kell kifejtenie, hanem igen sokszor nem csupán a közrend érdekében, hanem magasabb állami érdekből bele kell avatkoznia a magángazdaság ügyeibe. Ez az állapot alapjában véve nem ideális, de szükséges. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy semmilyen szükséges rossz nem lehet kívánatos cél, azért az ilyen állami beavatkozást csupán a legszükségesebb mértékre kell szorítani.

Ideális állapotokkal a gazdasági élet fejlődésében általábanvéve alig találkozunk. Az egyén gazdasági érdeke igen sokszor ellentétes az állam gazdasági érdekével, de míg az általános fejlődés helyes iránya tulajdonképpen az, hogy az egyén saját érdekeit rendelje alá a magasabb közös érdekeknek, addig a magángazdaság fejlődésében némileg ezzel ellenkező tendenciával találkozunk. Az örök dualizmus megjelenésének formája a gazdasági életben az, hogy, míg az egyén gazdasági érdeke azt kívánja, hogy gazdasági tevékenységéből folyó kockázata lehetőleg kicsiny legyen és lehetőleg korlátozottassék is, addig ezzel szemben a magasabb érdek azt követeli, hogy mindenki teljes mértékben viselje a vagyoni felelősséget is gazdasági tevékenységéért. Így is volt ez régebben, csak az újabb időkben fejlődött a gazdasági élet az anyagi szavatosság korlátozása felé. A kormányzó hatalomnak az élet szükségességeivel szemben sohasem szabad doktrinár álláspontot elfoglalnia, de igen is gondoskodnia kell arról, hogy ott, ahol a fejlődés bármilyen okból eltér az ideális fejlődés irányától, ez az eltérés mindig szűkebb kor-

látok között maradjon és sohase vezethessen a kufárszellem törvényesen elismert uralmára.

A gazdasági életben még a közösség anyagi érdekei is szemben állanak az egyéni érdekekkel. Mind a két érdek jogos, azért a gazdasági élet igazságai mindig csak relativ igazságok lehetnek, amelyek hol az egyén, hol az állam érdekeit szolgálják erősebb mértékben; leghasznosabbak ezek az igazságok akkor, ha összhangba hozzák a két ellentétes érdeket. Ezért a gazdasági életet oppor-tunizmus nélkül sajnos elképzelni sem lehet, de az oppor-tunizmusnak sohasem szabad odáig mennie, hogy a gazdasági fejlődés iránya az erkölcsi érdekekkel ellentétessé váljék. A nevelés dolga az, hogy ezt a tudatot az egyénekbe beleoltsa, a kormányzó hatalom feladata pedig az, hogy intézményesen gondoskodjék a mindig lehetséges elfajulás megakadályozásáról.

A mostani idők általános irányzata az erők tömörítése. Magábanvéve a leghasznosabb gazdasági elvek egyike ez, de azért mégsem olyan, hogy aggodalom nélkül szemlélhetnők a fejleményeket. Mind inkább és inkább elhomályosul a társadalmi élet legfontosabb alapfeltétele; annak az öntudata, hogy mindenkinek kötelessége tevékenységéért a teljes felelősséget viselni. Ma már nem elég a szövetkezeti meg a részvénytársasági forma, a részvénytársaságokat is részvénytársaságok alapítják és a gazdasági célokra koncentrált nagy tőkék még tovább egyesülnek trösztökké, kartellekké és mindenféle központokká, a szindikalizmus már nem is áll meg az egyes országok határainál, hanem nagy gazdasági egységekbe akarja tömöríteni az egyes ipari és termelési ágakat. Keletkeznek privát-monopóliumok; hatalmi szóval s ha ez nem elég, a gazdasági háború legocsmányabb eszközeivel is rákényszerítik akaratukat az erők a gyöngékre, kontingentálják a termelést, mesterségesen szabályozzák az árakat, szóval megtesznek mindent, ami az igazán egészséges gazdasági fejlődéssel össze nem egyeztethető. Csakis így lehetséges az, hogy a nagy bankok igazgatóinak szobáiban fut össze országok és birodalmak gazdasági életének szinte minden szála, hogy szinte máról holnapra keletkezhetnek is, elpusztulhatnak is nagy vagyonok, de csakis ezek a viszonyok hozhatták létre másrészt a munka-

sok tömörülését, a munkás szakszervezeteket és a munkásszindikátusokat.

Sok mindenkire, aki nem akarja a modern korszellem minden megnyilvánulását valami kitűnő, hasznos és jó dolognak elismerni, egyszerűen rásütni az ósdiság, maradiság sőt a tudatlanság bélyegét is, természetes szokása minden olyan társadalomnak, amelyet a kufárszellem hat át, amely mindenben csak az abszolút egyéni érdek érvényesülését keresi. Amennyire furcsának hangzik is, mégis csak úgy van, hogy az erőknek ma divatos nagy tömörítése az esetek nagy többségében a legönzőbb egyéni célok érdekében történik. Míg Európában bizonyos kultúrformák betartása szükségesnek látszik, addig Amerikában teljes brutalitásukban mutatkoznak ezek a jelenségek. De Amerika nem lehet Európa mintaképe az emberiség fejlődése szempontjából. Mert Amerika egyelőre csak a technika meg a gazdasági élet terén a határtalan lehetőségek birodalma, az amerikai népnek még generációkon át kell fejlődnie, amíg a kalandornépből igazi kultúrnép lehet.

A viszonyok ebben a tekintetben minálunk kétszeresen rosszak. Rosszak azért, mert az egészséges egyéni gazdálkodás még távolról sem volt annyira kifejlődve, hogy ellensúlyozhatta volna a nagy tőkekoncentráció káros hatását, de rosszak azért is, mert a mi törvényhozásunk ebben a tekintetben túlságosan liberális volt kezdettől fogva. Csakis ilyenformán lehetséges az, hogy mi mobiltőkében fennálló aránylag nagy szegénységünk dacára pénzintézet-túltengésben szenvedünk, hogy minálunk talán nincs is annyi mobiltőke az országban, mint amennyi papiroson a különféle vállalatok vagyona. Mert minálunk, bár másutt is, a részvénytársaság alapít részvénytársaságot, ez ismét más részvénytársaságot, ugyanaz a korona három-négy, sőt több intézet vagyonaként is szerepel. De nemcsak a részvénytársasági formával élnek vissza. Még könnyebb a visszaélés szövetkezetek alapításával. Hány olyan alapítás van az országban, amelyhez semmilyen legitím gazdasági érdek nem fűződik, hanem adva van egy direktor vagy vezérigazgatójelölt s ehhez a gombhoz kell kabátot varrni. Ha nem akad elég vállalkozó szellemű tőke, amely felül a rendszerint nagyon is hangzatos

ígéreteknak, ha azoknak a fajtájából, akik soha ki nem vesznek, nem túlságosan sokan bíznak az önjelölt vezérigazgató úr fényes közgazdasági tehetségében, (mert mindig közgazdaságról van ilyenkor szó), akkor elég a szerényebb szövetkezeti forma is, amelyet sok pénz nélkül is meglehet csinálni.

A szabadsággal való visszaélés szüli meg mindig azt a reakciót, amely korlátokat szab az egyéni szabadságnak. Nem ideális dolog, hogy nekünk el kell hagynunk a legteljesebb szabadság útját, de rá kell magunkat szánunk erre, ha gazdasági életünkben egészséges állapotokat akarunk teremteni.

Szövetkezetekre is, részvénytársaságokra is szükség van. Mind a kettőre szükség van azért, mert egyrészt sok az olyan kisebb tőke, amely a gazdasági vállalkozásra nézve teljesen elveszne, ha nem vehetne részt korlátolt felelősséggel nagyobb vállalkozásokban, másrészt pedig bármennyire okozójává is válhatik a tőke tulajdonosainak korlátolt felelőssége mellett alakult jogi személyek vállalkozása mindenféle súlyos gazdasági bajnak, meg kell ezt engedni azért, mert különben sok esetben maga a vállalkozás válnék lehetetlenné. A mi magyar kereskedelmi törvényünk azokban az időkben készült, amikor szerte a világon mindenütt erősen fellendült a gazdasági élet a tőke korlátolt felelősségének alap gondolata alapján. A magyar természetnek megfelelően szabadság volt itt is a jelszó, ezért kereskedelmi jogunk a legteljesebb határozottsággal foglalja el azt az álláspontot, hogy a gazdasági élet egyedül hivatott bírója a nyilvánosság. Ezt az elvet az angol jogból vettük át. Ez az elv, amely magában véve gyönyörű szép, teljesen illik is az angol világfelfogáshoz és teljesen helyénvaló is ott, ahol egy évszázadok óta gazdaságilag általában és kereskedelmileg különösen nevelt közönség képes is arra, hogy számadások helyességét elbírálja, emberek tisztességét megítélje és a saját érdekeit mindenképpen megvédje. A múlt század hetvenes éveiben mi még benne éltünk a kiegyezés örömmámorában, benne voltunk a milliókat keblünkre ölelő nagy szeretet hangulatában, a Deák párt meg a balközép fúziójából akkor született meg az a nagy kormányzó párt, amely egész kormányzati programját nevében hordozta és szabadelvű volt

még a végleteken is túl. Ennek a nagy szabadelvűségnek kétség-telenül megvolt a jó oldala is, de azért mégis ez a nagy szabadelvűség s a nyomában járó korlátlan szabadság volt okozója a mi nagy gazdasági bajainknak is. Nem akarom kiérdemelni az elfogultság, az egyoldalúság vagy pláne a rosszindulat vádját, igazságtalan sem akarok lenni. Meglátom a jót, megbecsülöm a hasznos munkát, bárhonnán jön is, bárki végzi is. És történt minálunk nagyon sok jó is. Akadtak férfiak, akik össze tudták és tudják egyeztetni a mások hasznát a magukéval, akik megtalálták annak is a módját, hogyan lehet olyan közszükségleteket meglátni és kielégíteni, amelyek mellett, hogy dús jövedelmet hajtanak a vállalkozó nagytőkének, áldásává válnak a 'nép tömegének is. Vannak pénzügyintézeink a fővárosban is, a vidéken is, amelyeknek nevük fogalommal lett, a szoliditás, az üzleti tisztesség és megbízhatóság fogalmának szinonimájává. A nagytőke ilyen esetekben letéteményese a közbizalomnak, itt koncentrálnak úgy a kis és legkisebb, mint a nagy és legnagyobb tőkék, hogy a bank vagy a takarékpénztár révén kölcsönösen szolgálják egymás gazdasági érdekeit. Maga a pénzügyintézet csak közvetítési bizalmasainak ügyleteit, adminisztrálja az ő érdekeiket, amiért jogosan megilleti az az aránylag igen kicsi haszon, amely csupán óriási pénzforgalma révén válik aránylag nagy nyereséggé. Föld- és áruhitel, bel- és külkereskedelmi közvetítés, biztosítás, szállítás, a mezőgazdasági meg ipari termelés hitelszükségletének ellátása, meg a gazdasági élet minden más jelensége alkalmas arra, hogy a nagytőke áldásos munkát végezessen és végzett is és végez is. De nem az a célja a tanulmányomnak, hogy arról elmélkedjem, amink van, hiszen állami és nemzeti életünk már régen semmivé lett volna, ha a rossz még csak túlsúlyban is volna. Ezért kell különösen a meglevő ezernyi sok rosszal foglalkoznom, ezért nem hunyhatok szemet annak meglátása előtt, mennyi ürességet takar el mégis a látszat, minő olcsó rongyok, kasírozott disz földik el a nyomorúságot, a visszaélést, a bűnt. Kiirtani nem fogjuk tudni ezeket a bajokat soha, de a gaz elburjánzását meg kell akadályoznunk. Nem volna helyes politika, ha a jövőben is csupán a visszaélések megtorlására szorítkoznánk. A mi súlyos gazdasági bajain-

kat csak úgy fogjuk meggyógyítani tudni, ha már csirájában iparkodunk elfojtani nemcsak minden visszaélést, hanem minden egészségtelen gazdasági alakulást is. Fel kell állítanunk a gazdasági szabadság korlátait. Szövetkezetek és részvénytársaságok alakulását meg kell engednünk, de ezt az alakulást engedélyhez kell kötnünk. Ha talán nem is szabad annyira mennünk, bár bizonyos átmeneti időre ettől sem riadnék vissza, hogy az állam bírálja el azt, vajjon van-e egyáltalában szükség valamely korlátolt felelősségű társas vállalkozás megalakulására, (amilyen még a magyar jogban eddigelé ismeretlen korlátolt felelősségű betéti társaság is), azt mindenesetre meg kell tennünk, hogy a kormányzó hatalmat felruházzuk azzal a joggal, hogy önmagukban életképtelen vagy olyan vállalatoknak, amelyek alapítói nem nyújtanak kellő erkölcsi garanciát, már létrejövetelét is lehetetlenné tegye. Nekem, aki úgy a német birodalomban, mint Ausztriában sokszor felemeltem szavamat az állami atyáskodás, az állami önkénykedés ellen, nekem különösen nehezemre esik az, hogy ennek a rendszabálynak szószólójává legyek és mégis meg kell ezt tennem azért, mert a viszonyok minálunk lényegesen mások, mint ott. Ahol annyira hiányzik még a gazdasági nevelés, mint minálunk, ahol a kötelesség öntudata a nép számos rétegében még alig valamelyest van kifejlődve, ahol a kufárszelleme még a világháború alatt is valóságos orgiákat ül, ott nem szabad korlátlan szabadságról álmodozni, ott a kormányzó hatalomnak nemcsak szeretettel kell nevelnie, hanem szükség esetén büntetni is kell tudnia. Az egészséges vállalkozás legfőbb garanciája az egyéni felelősségben rejlik. Ez a garancia a legerősebb akkor, ha az erkölcsi felelősséghez igen erős anyagi érdekek is járulnak. Ipari, mező- és erdőgazdasági vállalkozásoknak rendszerint nem is lehet egyszerre nagy alapokon megindulniok, a nagy produktív részvénytársaságok kevés kivétellel egyéni vállalkozásokból alakultak ki és talán csak a legritkább esetekben hozta a kényszerítő szükség magával, hogy az óriásivá fejlődött üzem zavartalan lebonyolítása céljából a vállalatnak idegen tőkét is igénybe kellett vennie. Amíg az üzem megalapítója vagy annak családja benne maradt a vállalkozásban, még a részvénytársasággá való átalakulás után is megmaradt rend-

szerint az ilyen vállalatok egyéni jellege, de azért az ilyen átalakulásnak mégis igen gyakran bizonyos dekadencia jellege van. A részvénytársasági formánál ugyanis megvan annak veszedelme, hogy a részvényesek egy hatalmi csoportjánál valamelyes személyi érdek az általános üzleti érdek fölé kerekedik. Ez a veszedelem különösen akkor igen nagy, ha magát a részvénytőkét nem egyének, hanem jogi személyek, bankok vagy más részvénytársaságok jegyezték. Annak a részvényesnek, akinek saját tőkéje fekszik benn a vállalatban, személyes érdeke fűződik a vállalat prosperálásához, ilyen személyes érdek nincsen ott, ahol a részvényesek csak elvont jogi személyek. Ezeket rendszerint az általuk alapított vállalkozásokban olyan egyének képviselik, akikre nézve sokkal nagyobb érdeket jelent a fizetés, tiszteletdíj vagy tantième alakjában húzott közvetlen jövedelem a részvényekre eső osztaléknál. Az ilyen alapításokkal elég gyakran még más veszedelem is szokott jámi, nevezetesen az, hogy nem is maga az ipari vagy más gazdasági vállalat létesítése a tulajdonképeni főcél, mint inkább a spekuláció, a részvények árfolyamának mesterséges irányítása, hogy azokat azután akkor dobják a piacra, amikor árfolyamuknak talán a legkisebb köze sincs azok belső értékéhez. De van még más veszedelem is. Míg az egyének által alakított részvénytársaságoknál a részvénytársaság közvetlen vezetője mégis csak érez bizonyos erkölcsi felelősséget is részvényeseivel szemben, mert hiszen a közgyűlésen sőt az igazgatósági üléseken is velük áll szemben, nekik tartozik működéséről számot adni, addig a jogi személyek által alapított részvénytársaságoknál ez az erkölcsi felelősségérzet már magában véve is lazább, a felelősségrevonás is rendszerint sokkal kevésbé szigorú, maguknak a részvényesek képviselőinek is elég gyakran fontosabb érdekük a pillanatnyi haszon, mint az üzlet állandó virágzása. Mindezek az okok elég súlyosak arra, hogy a vállalkozásnak ezt a formáját általában véve ne tekintsük nemzetgazdaságilag valami nagyon kívánatosnak.

A részvénytársasági vállalkozásnak ilyen formái vezetnek el azután a tőke hatalmi kérdéseire. Az ilyen vállalkozások szinte természetesen tévesztik szemük elől az igazi nemzetgazdasági

célokat vagy talán inkább az ilyen vállalkozások nevezik ki a saját érdekeiket nemzetgazdasági érdekekké. Az ilyen vállalatok vezetőinek van azután legkönnyebb alkalmuk arra, hogy „áldozatokat” hozzanak a „közügy” érdekében, amelyek révén „közgazdasági tevékenységük elismerésül” királyi kitüntetésekben, nemességben s más efélékben részesülhessenek.

Közgazdasági érdekek! Mennyi visszaélést, mennyi könnyet, hány kétségbeesésbe hajszolt életet takarnak el ezek a szépen hangzó szavak! Mennyi bajt jelentettek ezek az érdekek még ott is, ahol egyéni vállalkozásokról volt szó, mennyivel többet jelentenek ott, ahol a másoknak kockázat nélkül való vagyonosodás céljából koncentrált tőkéivel lehet gazdálkodni, Ki tudná azt megmondani, hogy ilyenfajta vállalatoknál, amelyeknek nyíltan bevallottan csupán a pénzszerzés a céljuk, mekkorák voltak azok a nyereségek, amelyek a háborúnak, mint az évtizedek óta leghatalmasabb gazdasági konjunktúrának kihasználásából eredtek? Hol vannak ezek a nyereségek kimutatva? Ki és hogyan fogja ezeket a nyereségeket megadóztatni? Ezekre a kérdésekre aligha fog valaki felelni, hanem lesz elég olyan cím és kitüntetés, amelynek alapját olyan közgazdasági érdem fogja képezni, hogy ez vagy amaz a szükséges árucikk ennyivel, vagy annyival megdrágult.

A kufárszellem ilyen jelenségekben nyilvánul meg a legveszedelmesebben, mert burkoltan jelentkezik. A nem gondolkozó tömeg hajlandó hinni a nagy érdemekben, hajlandó követésre méltó példát látni az ilyenfajta tevékenységben. A veszedelem azonban még sokkal nagyobb. A pénz hatalma nemcsak a közérkölcöket mételeyezi meg, megmételtyezi az az egész politikai életet is. Mi Magyarországon éppen eleget tudunk pártkasszákrol és a pénznek arról az ügyességéről, hogy kihasználja a mások gyengéit, hogy mások hatalmi érdekeinek szolgálatába állva, a maga hatalmi érdekeit annál erősebben mozdítsa elő.

A háború utáni időeknek változást kell hozniok ezen a téren. Később fogom kifejteni az alkotmányreformra vonatkozó gondolataimat, miként képzelem a kormánytól független parlament és a valóban felelős kormány intézményeinek létesítését, ezekre szük-

ség van, ha a gazdasági törvényhozás terén a nélkülözhetetlenül szükséges reformokat meg akarjuk valósítani.

A gazdasági vállalkozásnak azokat a formáit, amelyek legkönnyebben vezetnek visszaélésekre, a gazdasági életből kiküszöbölni egykönnyen nem lesz lehetséges. Tőkekoncentrációra épügy, mint a gazdasági erők másfajta tömörítésére is egyelőre szükség van. Nemcsak a mi gazdasági életünk, hanem az egész világ gazdasági élete annyira hozzászokott ezekhez a formákhoz, hogy talán gazdasági forradalmat, sőt súlyos gazdasági válságot is szülne ezek erőszakos kiküszöbölése, mert sok tekintetben szükség van mindezekre, mert sok az olyan vállalkozás, amely csak nagy erővel hajtható végre. A tőkekoncentráció és a gazdasági erők egyébfajta együttműködésének új törvényes szabályozására azonban égető szükség van. A gazdasági élet kodifikációjának az új szövetkezeti törvény megcsinálása, a részvényjog új szabályozása s általábanvéve egész kereskedelmi jogunk revíziója lesznek legsürgősebb feladatai a háború után.

Az állam tevékenysége ezen a téren azonban nem merülhet ki ezekben a törvényhozási reformokban. Az államnak sokkal mélyebben bele kell nyúlnia a gazdasági élet irányításába, mint tette azelőtt. Bizonyos kezdések már régebben történtek. Az Országos Központi Hitelszövetkezet meg a Pénzügyi Központ létesítése jelzi azokat az utakat, amelyeken az állami tevékenységnek haladnia kell. Legnagyobb szükség lesz egy nagy állami iparbankra, amely a létesítendő sok új ipari vállalat pénzügyi szükségleteinek ellátására lesz hivatva. Ennek az intézménynek szükségességét megindokolni nem nehéz. Úgy kell lennie, hogy a háború után minden egészséges eszközt felhasználjunk a magyar ipar hiányainak pótlására. Az ipar fejlesztésének semmiképen nem alkalmas módja azonban az állami szubvencionálás rendszere. Sem kedvezményes telkek, sem ajándékpénz nem fognak egészséges ipart létesíteni. Nézetem szerint nincs is joga az államnak arra, hogy közpénzeket segítsen magánosokat meggazdagodáshoz. De minthogy minden iparnak életerős fejlődését lényegesen elősegíti az, ha olcsó forgópénzekkel rendelkezik, ezeknek a közvetítése elsősorú állami érdek. De nem állami

érdek az, hogy a pénzt közvetítő személytelen nagytőke az ipari vállalat gazdasági irányítását is hatalmi körébe vonja, nem állami érdek az, hogy esetleg az iparvállalatok is csupán eszközök legyenek a lelkiismeretlen spekuláció, vagy valamely keresetre éhes nagytőke kezében. A hitelközvetítés terén ezért minden egyéb anyagi érdek kizárásával kell egy állami iparbanknak erős konkurrenciát csinálnia. A nélkülözhetetlenül szükséges parlamenti reform után senkinek ez ellen kifogása nem lehet, mert ekkor ki van zárva az, hogy az ilyen állami iparbank útján kortescélokra lehetne felhasználni az ebben a pénzben rejlő hatalmat. Az ilyen állami iparbanknak nagy jelentősége abban is rejlik, hogy az ipari fejlődés irányítására ilyen módon közvetlen befolyást nyerhet az erre legilletékesebb kormányzó hatalom. Ezzel a bankkal kapcsolatban a mezőgazdasági kísérleti telepek módjára létesíteni kellene ipari kísérleti telepeket is. Egyes iparágaktól eltekintve, a magyar ipar általábanve nem elég erős még arra, hogy nagyobb áldozatokat hozzon kísérletek céljaira. Ha az iparfejlesztés maga tulajdonképen a tudósok laboratóriumaiból indul is ki, azért mégis szükség van olyan technikai laboratóriumokra is, amelyek vizsgálataikat előre meghatározott ipari célok érdekében végzik. Mert más dolog az, új anyagokat, új jelenségeket a tudós laboratóriumában előállítani és megfigyelni, megint más dolog ezeknek, illetve az előállításukhoz szükséges eszközöknek, vagy bárminő más iparcikknek gyártását nagy tömegekben, olcsó áron lehetővé tenni. A magyar ipar fejlesztésénél természetsszerűleg fel kell használni mindazokat a vívmányokat, amelyeket az egyes iparágak terén egyebütt már elértek, de ez egymagában nem elég, hanem bele kell vinni ebbe az iparba azt a szellemet is, hogy önmaga fejlessze tovább önmagát, hogy ne csak azt másoljuk, amit mások csináltak, hanem a saját szellemi erőnket is vigyük bele a munkába. Az ipari kísérleti telepek jó iskolája lesznek azoknak a feltalálóknak is, akik nem a perpetuum mobilét, meg nem a kör négyszögesítését akarják feltalálni, hanem reális utakon haladva a meglevő erők leggyakorlatiasabb kihasználását, a tudomány vívmányainak a nemzeti, esetleg az egész emberi élet javára való hasznosítását tűzték ki célul maguk elé. Az állami

iparbanknak módjában lesz ilyenformán az is, hogy a magyar találmányok gazdasági hasznosítását irányítsa. Hány nagy tehetség kallódott el azért, mert nem voltak meg az anyagi eszközei képességeinek kellő kihasználására. Hány magyar gondolat tett gazdagokká idegeneket, mennyi magyar energia veszett el ilyenformán Magyarország részére. Mert az a türelem, hogy kivárjuk, amíg gondolatok megérnek, amíg találmányok gyakorlatilag annyira hasznosíthatók, hogy milliós nyereségeket adjanak, ez a türelem a személytelen nagy tőkében rendszerint csak akkor van meg, ha valamelyes más, rendszerint speciálisan egyéni érdekek is fűződnek hozzá. A vezérlő elv rendszerint az, szedjük le a tejfölt minél hamarabb, mert várni nincs időnk, mert tőkéinket hosszú ideig lekötünk nem lehet, azokat folyton forgatnunk kell, hogy a sok kis haszon a nagy hasznokat adhassa. A nagy tőkét épen az a lázas sietség, amellyel minden perc konjunktúráit ki akarja használni, teszi a rendszeres iparfejlesztésre alkalmatlanná.

Ennek a nagy állami iparbanknak igen jótékony hatása lehet a kartellek, trösztök és szindikátusok irányítása és esetleg ellen-súlyozása szempontjából is. Megint nem akarom azt mondani, hogy minden kartell, minden tröszt, a nagytőkének és a nagyvállalkozásnak minden hatalmi csoportulása káros volna. Elismerem azt, hogy lehetnek és vannak legitim érdekek, amelyek a termelés vagy a piac védelme szempontjából szükségessé teszik az erők legmesszebbmenő tömörítését. De ezek a szükségességek nézetem szerint soha sem annyira állandó jellegűek, hogy megindokolhatnák a nagy központok állandó diktatúráját. Ezekben az esetekben a legritkább dolog az, hogy valóban gazdasági érdekek volnának döntőek, legtöbbször egyes hatalmasoknak hatalmi érdekeiről van ilyenkor szó. Törvényhozási úton szabályozni lehet ugyan a kartellek s egyéb hasonló központok működésének külső kereteit, de nem lehet szabályozni azoknak belső működését. Erre csupán a verseny képes, az a verseny, amely a hatalommal hatalmat tud szembeállítani. Az egészségtelen hatalmi koncentrációk egyébként rendszerint csak agyaglábokon álló óriások, a gazdasági életben többször megtörtént már, hogy kicsiny Dávidok vertek le hatalmas Góliátokat.

Annak a nagy állami iparbanknak, amely működését kiterjeszti az ipar minden ágának fejlesztésére, módjában lesz teljesen ismerni az ipari termelést és a kereskedelem minden valóságos életszükségletét s így módjában lesz megítélnie azt is, hogy időnkint szükséges-e a tömörülés, vagy pedig áldozatok árán is meg kell-e akadályozni egészségtelen, mesterséges árdrágításokat, a termelés korlátozását s a kartell-törekvések egyéb ilyenmű megnyilvánulásait.

Messze túlmenne a jelen tanulmány keretein, ha részletesen akarnék foglalkozni ennek az állami iparbanknak egész munkakörével, berendezésével, csak jelezni kívánom még azt, hogy ebben az új intézményben látom azt a szervet, amelynek útján az állam úgy a társadalom gazdasági nevelésének, mint a magángazdaság és a nemzetgazdaság közötti viszonyinak szükséges szabályozását intézheti. Ne féljünk attól, hogy ez az állami iparbank beleeshetné a magánbankok hibáiba. Ennek az iparbanknak nemcsak beszámolnia kell a nagy nyilvánosság előtt, hanem működésének indító okairól részletes jelentéseket is kell előterjesztenie, amelyek szabad bírálat tárgyát kell, hogy képezzék mindenütt, tehát a parlamentben is. Ennek az iparbank ügyeinek viteléért a kormány épúgy felelni tartozik az országnak, mint az állam összes ügyeiért s mint-hogy ennek a banknak ügyviteléből minden nyereszkesedési szándéknak feltétlenül ki kell zárva lennie, attól sem kell tartani, hogy itt is a kufárszellem váljék úrrá, hogy egyéni érdekek hatalmasodhatnának el az igazi nemzetgazdasági érdekek rovására.

Az ország belső gazdaságának ezer meg ezer apró részletével foglalkozni nem fogok. Csupán azokat az általános irányelveket kívántam megjelölni, amelyeket meggyőződésem szerint követni kell. A mi beteg gazdasági életünknek keserű orvosságokra is szüksége van, de természetes dolog, hogy ha valahol, *úgy* a gazdasági életben áll leginkább az a szabály, hogy a politika a szükségességek tudománya, azért nem szabad visszariadnunk attól, amit meg kell tenni, bármily hatalmas ellenzékkel álljunk is esetleg szemben. Remélem, el fog következni még az az idő is, amikor fiaink vagy unokáink nyugodt lélekkel állíthatják majd vissza a gazdasági élet teljes szabadságát.

Már említettem, hogy magának az államgazdaságnak a háború

utáni időkben elkövetkező közvetlen nagy feladataival részletesen foglalkoznom ilyen általános jellegű tanulmány keretében nem lehet, de futólag mégis meg kell említenem. Azt hiszem, egész Európában foglalkozni kell az adórendszerek reformjával. Meg kell találni az adózásnak azt a módját, amely ne csak a jövedelmek és a vagyonok nagysága szerint legyen progresszív, hanem igazságos progressziót mutasson a vagyonok és jövedelmek eredete szerint is. De nemcsak ezt az adórendszert kell megtalálni, hanem meg kell találni annak a módját is, hogy az adóalap eltitkolása ellen miként lehet a legsikeresebben védekezni. Semmi igazán komoly akadályát nem látom a legszigorúbb eljárásnak ebben a tekintetben. Új földadókataszter, az örökösödési adók reformja, tanúzási kényszer adóügyekben, pénzzel meg nem váltható börtönbüntetés adóeltitkolás és adócsalás eseteiben a súlyos pénzbírságok mellett, szóval mindazok a dolgok, amelyek a becsületes és igazságos adózáshoz szükségesek, kell, hogy benne legyenek a háború utáni idők pénzügyminiszterének muníciós tarsolyában.

A háború utáni idők valószínűleg magukkal fogják hozni azt, hogy a német vállalkozó kedv minálunk is érvényesülési teret fog keresni. Csak később fogok behatóan foglalkozni azzal a kérdéssel, milyen helyet kell keresnünk a háború után a magunk számára a világ gazdasági elrendezkedésénél. Belső gazdasági politikánk tárgyalásánál csak arra az egyre akarok utalni, hogy nekünk szívesen lehet és szívesen kell fogadnunk minden valóságos gazdasági erőt, amely hazánk gazdaságának felvirágoztatásához hozzájárul. Olyan nagy és tág tere van nálunk még mindennemű gazdasági vállalkozásnak, hogy nem kell attól tartanunk, hogy a német tőke és a német munka bevándorlása gazdasági kárunkra válhatnék. De igen is ügyelnünk kell arra, hogy ez a bevándorlás olyanformán történjék, hogy akik bejönnek, azzal a szándékkal jöjjenek be, hogy ennek a hazának váljanak fiaivá, hogy ne germanizációt akarjanak magukkal hozni, hanem váljanak utódaikban ízig-vérig magyarokká. Nem szabad azért megengedni azt, hogy az ilyen bevándorlások révén újabb nagy német kolóniák keletkezzenek közöttünk, hanem el kell szórni a jövevényeket az ország színmagyar vidékein épen úgy,

mint a nemzetiségek között, hogy ezekkel együtt érzésükben is, nyelvükben is magyarokká váljanak. Ez nem jelent erőszakos magyarosító politikát, de igen is védekezést a germanizáció lehetősége ellen. Gazdasági életünk egészséges fejlődése önmagától magával fogja hozni közlekedésügyünk fejlesztését is. A szükség fogja létesíteni vasúti hálózatunk hiányainak pótlását, de az előrelátásnak úgy itt, mint a víziutak szabályozásánál és létesítésénél igen fontos szerepe jut. Nemcsak második Duna-Tisza csatornáról kell gondoskodnunk, hanem egyrészt a belvizek levezetésére, másrészt öntözési célokra is kell majd csatornahálózatot létesítenünk. Bármilyen nehézségekkel járjon is Budapestnek az Adriai tengerrel vízi úton leendő összeköttetése, ezzel a problémával is komolyan kell foglalkoznunk. Mindezekben a kérdésekben pedig lehetőleg meg kell előzünk az égető szükségét. Berlin környékén szántóföldek között haladnak el kiépített, kikövezett utak, amelyek alatt, de a szükséghez képest még magukon a szántóföldeken is le vannak fektetve a vízvezeték meg a csatornahálózat csövei, a gázcsövek és a villamos kábelek, maguk az utak esténként ki is vannak világítva, pedig alig egy-két ház látható a környéken. De ha azután a nagyváros fejlődésének megfelelően kiépül a vidék, egyszerre készen van az újonnan alakuló kertváros, külváros vagy kolónia, felszerelve a modern civilizáció minden kényelmével. Minálunk ez másképp szokott lenni. A mi vidéki városaink legnagyobb része csak a legutóbbi időben vesztette el nagyobbfajta falú jellegét s bizony itt is, ott is eléggé hadilábon állanak még ma is az utcák burkolásával, ami pedig az igazi civilizáció hiányának legszembeötlőbb jelensége. De amint Budapest utcáiról mégis szinte teljesen eltűnt a mezítlábas szolgáló, úgy, bár lassan, de fejlődünk előrelátás dolgában is, és remélhetjük, hogy elérkezünk a gazdasági civilizációnak arra a fokára, hogy a hasznos beruházásokat akkor fogjuk megcsinálni, amikor azok elmulasztása még nem okozott az ország gazdaságának mérhetetlen károkat. Ha meglesznek csatornáink, ha meglesznek vasutaink, azok fogják magukkal hozni gazdasági életünk fellendülését is. A kormányzó bölcsesség a szükségleteknek előre meg-látásában és abban a gondosságban rejlik, amellyel a jövő fejlődés útjából az akadályokat előre elhárítjuk.

Belügyi kérdések.

A belügyi adminisztráció egyes kérdéseivel csak igen röviden fogok foglalkozni. Ezeket a kérdéseket két csoportba foglalhatjuk. Az egyik csoportot elnevezhetnők a kényes, a másikat pedig a pénzügyi okokból elhanyagolt kérdések csoportjának. A kényes kérdések csoportja a tulajdonképeni közigazgatási, városi és megyei autonómiai kérdéseket öleli fel, míg a pénzügyi okokból elhanyagolt kérdések csoportjában a legfontosabb talán a közegészségügy kérdése.

Önkormányzat! Milyen óriási a különbség a Deák Ferencek. a Kállay főispánok vagy a Földváry alispánok önkormányzata meg a budapesti kerületi törzsfőnökök uralma között! Ennek a két korszaknak pusztá egymás mellé állítása tökéletesen megindokolja azt a tézist, hogy a közigazgatás állami feladat s hogy az önkormányzatot a legszükségesebbekre kell szorítani. Már említettem egyszer, hogy ma benne élünk abban az erjedési processzusban, amely a régi jó táblabírák Magyarországból az új Magyarországra fog elvezetni. Az önkormányzat a patriarchális világnak legtermészetesebb közigazgatási formája, olyan, mint az ipari téren a céhek uralma. De minél általánosabb feladatok várnak a társadalomra egyik vagy másik irányban, annál általánosabbá kell válnia a törvényhozás, az igazgatás rendszerének is. Nagyon sokat hivatkoznak arra, hogy minálunk a törvényhatóságok az alkotmányos szabadság egyedüli mentsvái; a közigazgatás államosításának ellenzői legfőbb érvelést azt hozzák fel mindig, hogy az államosított közigazgatás mellett

elvész a nemzet ellenálló képessége abszolutisztikus vagy centralisztikus törekvésekkel szemben, hogy a közigazgatás államosítása kiszolgáltatja az országot bárminő kormány önkényének. Ebben az érven tagadhatatlanul van igazság. Az az áldatlan viszony, amelyre rövidlátó osztrák politikusok centralisztikus törekvései Deák Ferenc minden bölcsessége dacára vezettek, de az a sok félreértés is, amit szűk látókörű, elfogult és mindenáron okvetetlenkedni akaró magyar politikusok okoztak, a háború előtti időkben valósággal elvezetett az abszolutizmus egy bizonyos fájához, de ezt nem akadályozhatta meg a törvényhatóságok mai széleskörű autonómiája sem. Én a közigazgatás államosításában azért látom a magyar közszabadság hatalmas támaszát, mert a jó közigazgatás hatalmasan elő fogja segíteni gazdasági megerősödésünket és az egész ország megmagyarosodását és szabadságunk biztosítéka éppen magyarságunkban és gazdasági erőnkben rejlik.

A közigazgatás államosításával kapcsolatban kell a bürokrácia túltengésének is korlátokat szabni. Az állam nem írhatja elő a közigazgatás teendőit minden legapróbb esetre nézve. A közigazgatási tisztviselőkbe bele kell nevelni azt a tudatot, hogy ők nemcsak képviselői az állami hatalomnak, hogy az ő hivatásuk nem merül ki abban, hogy a maguk személye számára foglalják le az államnak kijáró tiszteletet, hogy nem hatalmuk fitogtatása által, hanem azáltal érhetik el az állásuknak megfelelő tekintélyt, ha tudják azt, hogy ők a nép jólétét szolgálni vannak hivatva. Ezzel a tudattal együtt kell beléjük nevelni a felelősség öntudatát is. Meg kell nekik adni bizonyos általános kereteken belül az intézkedés szabadságát, de ellenőrizni is kell munkájukat mindig abból a szempontból, hogy intézkedésük megfelel-e annak a szűkebb közérdeknek, amelynek szolgálata reájuk van bízva. Ezt a tisztikart szintén nevelni kell. Hány példáját ismerjük a régi önkormányzati időkben az olyan autokrata uraknak, akik minden felelősséget magukra vállalva és, ha úgy volt jó, semmilyen szabállyal nem törődve, igazságosan és bölcsen kormányozták vármegyéjüket vagy járásukat. A jó közigazgatásnak leghalálósabb ellensége a bürokratikus copf, legnagyobb előmozdítója a kötelesség és a felelősség öntudata.

A kormányzó hatalomra, amely nehéz, olyan szép feladatok várnak ezen a téren. Az önkormányzati kérdések kiválasztása és szabályozása, amelyek természetesen részben mások a megyékben, mások a vidéki városokban, mások a fővárosban, az adminisztráció irányelveinek megállapítása, ahol szükséges, egységes szabályok felállítása és az egész adminisztrációnak a polgári, katonai és gazdasági élet minden követelményével összhangba hozása olyanformán, hogy minden munkát lehetőleg csak egyszer és a lehető legegyszerűbben kelljen elvégezni, az adminisztratív tehetségek számára az érvényesülés ezer lehetőségét nyújtják. Ezen a téren az állam, azt hiszem, nagyon sokat tanulhat a nagy magánvállalatoktól, amelyek egyikénél-másikánál az adminisztráció szinte tökéletessé van fejlesztve. Hiszen tagadhatatlanul tapasztalhatunk bizonyos haladást ezen a téren. Írógépek, egyszerű sokszorosítási módok már az állami üzemekben is elterjedtek, de azért az aktakezelés, a kiadmányozás, a fogalmazványok sokszoros átjavításának rendszere még ma is megvan, még ma is hiányzik a minisztériumokban is, egyebütt is, a kisebb tisztviselők felelős munkája. Pedig ezek talán sokkal gyorsabban fejlődnének, ha munkájukért a teljes felelőséget viselniük kellene.

A sok mindenféle közigazgatási rendeznivaló közül külön kiválik az adóügyek adminisztrációjának nagy hiányossága. A mi mai rendkívül komplikált adórendszerünk mellett alig van valaki az országban, aki teljes biztonsággal tudna eligazodni a paragrafusok labirintusában. Ugyan mi köze annak az adózónak ahhoz, hogy az általa fizetett adóknak melyik része esik útdóra vagy betegápolási pótdóra vagy az adóknak ezernyi más címére? Meg tudom érteni azt, hogyan fejlődött ki lassankint ez az adórendszer, hogyan biggyesztettek egyszerű adóemelés helyett különféle adónemeket az alapadókhoz, hogy kevésbé fájjon ilyenformán az adóemelés, el tudom képzelni azt, hogy arravaló tekintettel, hogy az egyes adónemeket mások inkasszálják, mint akiket az adó megillet, az elszámolások miatt tartották szükségesnek a külön könyvelést és külön kimutatást, de hát ez bizony egyáltalában nem ideális állapot. Olaszországban szokás az, hogy akkor, amikor valamely törvényt már annyira

módosítottak, hogy a sok módosítás közül alig lehet kihámozni azt, mi van tulajdonképpen érvényben, mi nincs, megszerkesztenek egy új törvényt, amely mint „testo unico” magába foglalja rendszeresen az egy tárgyra vonatkozó összes érvényes rendelkezéseket. Bár az olasz példa általában véve nem szokott követendő lenni, (hiszen éppen az adó- és illetékelszámolás körül vannak ott talán a lehető legkomplikáltabb rendelkezések, amelyek „colla solita fecondità parolai italiana”, a maguk az olaszok által is elismert hihetetlen bőbeszédűséggel terjeszkednek ki még arra is, hogy a centesimo törtrészeit hogyan kell le, vagy felkerekíteni), abban a tekintetben, hogy a törvényeket úgy szerkesztik meg, hogy azokat mindenki megérthesse, még róluk is példát vehetünk. Sőt talán meg lehetne tennünk azt is, hogy addig is, amíg majd kialakul az az új adórendszer, amely vagyont is, jövedelmet is teherbíráshoz képest és lehetőleg igazságosan von bele a közszükségletek fedezésére, ideiglenesen módosítsuk azokat az elszámolási módokat, amelyek ma a nagyon komplikált nyilvántartásokat teszik szükségessé. Bürokrácia tekintetében Ausztria sem követendő példa és mégis úgy látjuk, hogy éppen az adó- és illetékezelés egyszerűsítése dolgában az osztrák kormány minden lehetőt megtesz már évtizedek óta. Magának az államnak igen nagy érdeke az egyszerűsítés, de érdeke az országnak mint olyannak is, mert mennyi munkaerő szabadulhatna fel, amely ma mint olyan kis hivatalnok pipázik hivatalában, aki leszámolt az étellel és beletörődött abba, hogy ábrándjainak netovábbja csak a IX. rangosztály lehet. Sokkal kevesebb lélekölő tömegmunka, ennél fogva sokkal kevesebb kistisztviselő, általában véve kevesebb, de jobban dotált tisztviselő, akiknek munkarejéjé teljes joggal lehessen egészen kihasználni, ezek a jó közigazgatás általános alapfeltételei. A legnehezebben megmozgatható apparátus a bürokrácia, de azért ha egyszer belekerül a belügy- meg a pénzügyminisztériumba az a friss, egészséges szellem, amely nem a tradíció vak imádatában, nem a hivatalnoki tekintély kultuszában látja főhivatását, hanem úgy tudja és úgy érzi, hogy ezek a legfőbb hivatalok a nemzet élő szervezetének élő szervei, amelyek irányítják a nemzet vérkeringését, irányítják a nemzeti élet anyag-

cseréjét, akkor meglesz a közigazgatás üdvös és áldásos reformja is.

Különösen a pénzügyminiszterek szokták hivatásukat teljesen helytelenül értelmezni. Megengedem, hogy éppen a mi különleges magyar viszonyaink között igen súlyos felelősség hárul rájuk az államháztartás egyensúlyának fentartása körül; megértem azt, ha ilyenformán valamely pénzügyminiszter legfőbb hivatását abban látja, hogy minden téren a legszigorúbb takarékoságot honosítsa meg; de azért az ország pénzügyeinek legfőbb intézője csak akkor áll hivatásának teljes magaslatán, ha nyílt szemmel ítéli meg az ország összes kulturális és gazdasági szükségleteit, ha nem takarékoskodik ott, ahol a takarékoság bűn az ország fejlődése ellen. Mennyi kárt okozott már ennek az országnak a rossz helyen üzött takarékoság, mennyi kárt okozott hasznos beruházások elmulasztása vagy elodázása, mennyivel messzebbre haladhattunk volna már és mennyivel fejlődhetett volna gazdasági erőnk is, ha az ország pénzügyi kormányzatában a rövidlátó fiskális szempontoknak kevesebb szavuk lett volna! Nem az az ország szegény, amelynek sok az adóssága, szegény az az ország, amely nem bírja el a reáharuló terheket, amelynek kulturális és gazdasági fejlődését az improduktív kiadásokból kifolyólag reánehazedő terhek akasztják meg. Nem ismerek jobb beruházásokat, mint azokat a kiadásokat, amelyeket az ország kulturális és gazdasági fejlesztésének céljaira fordítunk. Nem mondom azt, hogy a kultuszminiszternek fényűzéssel kell berendeznie az iskolákat, hogy a tanároknak, tanítóknak bankigazgatói fizetéseket kellene adni, de átka az országnak az a pénzügyminiszter, aki a közoktatásügyi tárcától a szükséges anyagi eszközöket vonja meg. És átka az országnak az a pénzügyminiszter, aki a közlekedésügy és a gazdasági élet más egyéb szükségességeinek fejlesztésére azért nem ad pénzt, mert erre az állam rendes vagy rendkívüli bevételéből nem telik. Nagy koncepció, az összes célok teljes ismerete, átértése és átérzése, olyan emberismeret, amely minden munkatársat arra a helyre állít, ahol legjobban felelhet meg hivatásának, ezek nélkül a tulajdonságok nélkül jó pénzügyminisztert elképzelni sem lehet, amint nem lehet jó belügyminisz-

ter az, aki nem érzi át hivatását úgy, hogy neki nemcsak a közrend nagyhatalmú őrének, hanem az ország népe jóindulatú és jóakarátú vezérének kell lennie, aki segítségére van a népnek ügyes-bajos dolgaiban, aki tanácsadója mindenféle kulturális és gazdasági törekvésében.

Azok közül a kérdések közül, amelyek jó megoldását minálunk eddigelé rövidlátó fiskális szempontok akadályozták meg, csak egyet akarok kiemelni, de ez talán a legfontosabb. A közegészségügy terén nagyon-nagyon el vagyunk maradva. A világháborúnak kellett elkövetkeznie, amikor pénz dolgában úgyis minden mindegy, hogy ezen a téren, bár csekély mértékben, de mégis némi javulás lett legyen konstatálható, bár ez is főképen a legveszedelmesebb járványok elnyomása körül mutatkozik. Mekkora rövidlátás kell ahhoz, hogy pusztulni engedjük évente a gyermekeknek, a tüdőbetegeknek tízezeit csak azért, hogy megtakarítsuk azt a fizetést, amit kör-orvosoknak kellene adnunk, akik magánpraxisukból az ország szegény vidékein megélni nem tudnak. Százszorosan és ezerszeresen elveszítjük emberéletekben, tehát a leghatalmasabb gazdasági értékekben azt a néhány milliót, amit nem adunk orvosok fizetésére, anya- és csecsemővédő intézetekre, tüdőbetegek szanatóriumaira és még sok mindenféle másra. Ezek a kiadások nem a társadalmat kell hogy terheljék, a közegészségügy fejlesztése, *χατεζοχήρ* állami feladat. A legtévesebb és leghelytelenebb felfogás az, amely tisztán a jótékonyság ügykörébe akarja utalni a beteg gyermekek s általában a szegény betegek ápolásának, gyógykezelésének ügyét. A jótékonyáságnak még mindig tág tere nyílik akkor is, ha az állam a reá háruló kötelességeket teljesíti. Mindenütt kell könnyen elérhető távolságban olyan orvosnak lennie, aki a szegényeknek díjtalanul áll rendelkezésére, ha ez a „díjtalanul” nem is jelenti azt, hogy esetleg valamelyes adópótlék révén közvetve vagy közvetlenül meg ne térülne az orvos látogatásának díja. De nem ennek a kérdésnek a részleteivel akarok itt foglalkozni. Azt, hogy mit kellene tenni, az orvosi körök nagyon jól tudják. Arra nézve, hogy hogyan kellene tenni, a megegyezés valószínűleg elég könnyű volna. De a legfőbb dolog az, hogy tenni kell. Tenni kell általános emberi

szempontokból, tenni kell nemzeti szempontból, tenni kell nemzetgazdasági okokból, de tenni kell még a legridegebb fiskális okokból is. Meg kell menteni az „adóalanyokat”! Nem úgy hangzik-e ez. a mondat a maga rideg rövidségében, mint valami véres iróniája a bölcs államférfiúi előrelátásnak? De nem ironizálni akarok. Megértem azt is, hogy a múltban nem lehettek ezen a téren egészen ideális állapotok, mert hiszen talán nem is volt elég képzett orvosunk. Megértem azt is, hogy maguknak az orvosoknak sem ideáljuk az, hogy elkerüljenek valami olyan vidékre, ahol napi járóföldnyire nem találnak magukhoz illő társaságot. De minden nehézség dacára meg kell oldani ezt a kérdést és hiszem is, hogy ha a megélés lehetőségét nyújtjuk neki, mindig fog akadni olyan orvos is, akinél a társadalmi élet hiányát a hivatásába való elmerülés teljesen pótolni tudja, aki akkor is jó társaságban tudja magát, ha egyedül van.

A belpolitikai kérdések közül még csak egyre akarok rámutatni. Nyíltan is, lappangóan is, igen sok a baj az úgynevezett jótékony-sági egyesületeknél, amelyek alapszabályait a belügyminiszter rendszerint akkor is jóváhagyja, ha az úgynevezett jótékony-ság tulajdonképpen biztosítási ügyletet takar. A baj ilyenkor kétféle: az ilyen jótékony-sági egyesület egyrészt már berendezésében sem támaszkodik elfogadható technikai alapra, másrészt pedig rendszerint elmulasztja azt is, hogy gyűjtse azokat a tőkéket, amelyekre kötelezettségei állandó teljesíthetése céljából szüksége van. A vége a dolognak rendszerint az, hogy az egyesület fizetéseképtelenné válik. Minél később, annál nagyobb a baj, mert főképen azok a tagjai károsodnak, akik hosszú ideig fizették tagsági díjaikat. Az állam tekintélyét semmiképpen nem öregbíti az, hogy az ilyen egyesületek alapszabályait a belügyminiszter jóváhagyta, mert szinte joggal mondhatják, hogy a kormányzó hatalom hozzá nem értése segítette a szegény embereket pénzük elvesztéséhez.

A belpolitika egyéb részletkérdéseivel foglalkozni nem kívánok, hiszen általábanvéve csak nagy vonásokban jelezhetem azokat a feladatokat és azok megoldásának módját, amelyek a háború utáni időket be kell, hogy töltsék.

Parlamentari reform.

Még ki sincsen próbálva a választójog új rendezésének hatása a parlamenti életre és máris foglalkozni kell újabb parlamenti reformmal. Nem csupán azért kell ezzel foglalkoznunk, hogy mintegy megjutalmazzuk azokat, akik életüket és vérüket kockáztatták a hazáért, foglalkoznunk kell vele azért is, mert a legutóbbi jogkiterjesztés nem lehet elégséges arra, hogy meggátolja azokat a bajokat, amelyekben alkotmányos életünk szenved.

A mi parlamenti életünk immár kerek húsz esztendeje beteg. Ennek a betegségnek alapoka az, hogy a mi szabad elhatározásunkat Ausztriához való viszonyunk korlátozza. Ez a viszony a háború után is fenn fog maradni. El kell ugyan érnünk és el is fogjuk érni, hogy állami és nemzeti jogaink minden osztrák elhomályosító törekvéssel szemben az egész világon teljes tisztaságukban ismeretesenek el, el kell érnünk és el is fogjuk érni, hogy nemzeti érdekeinket, ha másképen nem lehet, Ausztria akarata ellen is érvényesítsük, de nem akarunk és nem fogunk változtatni sem a pragmatika szankció, sem a 67-es kiegyezési törvények szellemén. Ezért van szükségünk a parlament reformjára. Beszéljünk egészen nyíltan. Ausztriához való viszonyunkban semmi része sem volt soha és nincs is még az érzelemnek. Ezt a viszonyt a rideg ész hozta létre és fűzte mind szorosabbra, a rideg ész mondja azt ma, hogy ezt a viszonyt meglazítani még akkor sem volna szabad, ha a pragmatika szankció nem is fűzné össze a két birodalmunk elszakíthatatlan kötelékkel. A kormányzó hatalomnak ezért erre a viszonyra mindig különös

tekintettel kell lennie és gondoskodnia kell arról, hogy mindazok a szükségességek teljesüljenek, amelyek ebből a viszonyból fakadnak, tekintet nélkül arra, hogy az érzelem egyes esetekben mit mond. Mindaddig, amíg a parlamentből ki voltak és vannak zárva a nemzet széles rétegei, ezeknek a kényszerítő szükségességeknek következménye az, hogy frakcióktól eltekintve, az országgyűlésen főképpen két párt állott és áll egymással szemben, a kormány pártja, amelynek feladata, hogy a népszerűtlen szükségességeket megszavazza és a függetlenségi ellenzék, amely az érzelem politikáját akarja diadalra vezetni. De éppen a szükségességekből folyt az, hogy a kormánynak mindenkor minden hatalmi eszközt igénybe kellett vennie és el kellett fogadnia bárhonnán jövő támogatást is, hogy majoritását megszerezze. A tapasztalat megmutatta, hogy abban az egy esetben, amikor a kormány minden ilyenmű eszköz igénybevételétől tartózkodott és csupán a saját igazságának erejével akart a választásokon győzni, az érzelem politikája lett úrrá s a kormány elbukott. Ilyen körülmények között szinte a kétségbeesés hangján kell kérdezni: lehetséges-e, megmaradhat-e olyan állapot, amikor az állami élet szükségességeit csak a kufárszellem segítségével lehet biztosítani? Lehet-e tiszta az a közélet, amelynek elfogadott, majd hogy azt nem mondanám, intézményesen szerződött segítőtársa az a kufárszellem, amely áruba bocsátja szavazatát vagy pénzt ad erre a célra, hogy magának ezáltal más illetéktelen hasznokat, ki nem érdemelt kitüntetések, címet vagy rangot vagy más eféléket szerezzen? Nem kell-e megváltoztatni a parlamentarizmusnak azt a rendszerét, amely kényszerítő szükséggel vezet a kufárszellem túltengésére, a közerkölcsök megmételtyezésére? Számíthatunk-e arra, hogy a jövőben elterjedjen az a magasabbrendű kötelesség-öntudat, amelyre nemzeti életünket alapítanunk kell, ha maga állami életünk ilyen súlyos betegségben szenved? Ezért kell, ezért nélkülözhetetlen, ezért elodázhatatlan parlamenti életünk legmesszebbmenő reformja.

Ennél a reformnál abból az alaptételből kell kiindulnunk, hogy vannak állami életünknek olyan szükségességei, amelyek annyira népszerűtlenek, hogy eddig mindig csak hatalmi szóval voltak el-

intézhető, bár ez a hatalmi szó csupán egy, a hatalom rendelkezésére álló eszközökkel létrehozott parlamenti többség szavazata volt is. Ennek a megállapítása nem akar a mai parlamenti többség lebecsülése lenni. Nem Bécs szolgái, nem a nemzeti ügy árulói azok, akik a népszerűtlen kérdésekben mint parlamenti többség támogatják a kormányt. Köztük is, a parlamenti ellenzéknek azokban a soraiban is, amelyek ugyanazon a közjogi alapon állanak, mint ők, éppen úgy ott találhatók nemzetünk legjobb fiai, mint a közjogi ellenzék soraiban; az ő meggyőződésük, hogy a nemzeti érzéssel össze nem hangzó szükségességek is szükségességek, éppen olyan igaz és éppen olyan tiszta, mint azoké, akik ennek az ellenkezőjét vallják. De képviselővé való megválasztásuk azért sokkal nehezebb, mert a magyar érzés nem akar megnyugodni a rideg valóságban. Igen könnyű dolog öblös torokkal elzengeni azt, hogy mégis huncut a német, de igen nehéz dolog a tömegekkel azt megértetni, hogy a német katonai kommandó eltörlését nem szabad és nem lehet erőszakolnunk, meg hogy adóemelésekre, új adókra azért is szükség lehet, hogy a közös hadsereget fejleszthessük.

A parlamenti reform céljának kettősnek kell lennie: az egyik cél, amelyet el kell érünk az, hogy a parlamentben tényleg a nemzet mindenkori érzése és akarata juthasson kifejezésre, a másik, hogy a nemzeti érzés ne akassza meg az állami szükségességeket. A választói jog és a választási eljárás reformjával talán el lehet érni mind a két célt. A probléma tagadhatatlanul nagyon nehéz. Amennyire igazságuk van azoknak, akik azt mondják, hogy mindenkinek, akinek joga van vérét ontani a hazáért, meg kell adni azt a jogot is, hogy részt vehessen a haza sorsának intézésében, éppen annyira igazuk van azoknak is, akik azt mondják, hogy nem áll a haza érdekében az, hogy a városligeti hintáslegénynek ugyanakkora befolyása legyen a közügyekre, mint például az akadémia elnökének, vagy ezernyi munkás kenyéradó gazdájának. A választójognak általánosnak, magának a választásnak titkosnak kell lennie s a választóknak meg kell adni a módját, hogy lakóhelyükön élhessenek ezzel az állampolgári jogokkal: de az egyenlő választójog nem a nemzet érdeke. Nagyon sokféle választórendszer

van és még nagyon sokfélét lehet elképzelni, de minálunk különösen fontos, hogy megkeressük és meg is találjuk a módját annak, miként lehet az egyes szavazatok súlyát annak arányában igazságosan megállapítani, aminő arányban a választó munkájának és vagyónának erkölcsi és gazdasági értéke által a haza ügyét előmozdítja. Bármiképen oldjuk is meg a kérdést, mindig fognak akadni sokan, akik azt sokkal jobban oldották volna meg. De ez nem baj. Ha a megoldásba lelkiismeretes meggyőződésünket és legjobb tudásunkat visszük bele, akkor elérjük az igazságosság elérhető mértékét. Nem akarom ennek a kérdésnek óriási irodalmát még a magam nézetének részletes kifejtése által is gyarapítani, annál kevésbé, mert sok olyan megoldást tudok elképzelni, amely célravezető. A cél pedig az, hogy az új választási rendszer alapján megválasztandó képviselőház a nemzet akaratát úgy tükröztesse vissza, hogy tőle a nemzet igazi érdekeinek megvalósítását vagyis azt remélhessük, hogy ebben a képviselőházban az érzelmi politika a reálpolitikával harmóniában legyen. Hogy ehhez a választójog kiterjesztésén és a választás tisztaságának biztosítékain kívül a választókerületek új beosztása mellett talán még választási kúriák rendszeresítésére és megfelelő elhatárolására, erkölcsi és gazdasági érdekképviselők létesítésére, sőt esetleg még arra is szükség lesz, hogy a nagyobb súlyú választójog érvényesülésének azt a módját is megvalósítsuk, hogy bizonyos választócsoportok egy vagy több nagyobb körzetben megválasztandó összes képviselőkre is leadhassák szavazatukat, ezek mind olyan részletkérdések, amelyekkel bővebben foglalkoznunk akkor kell majd, ha a reform megvalósítására kerül a sor.

Sokan, nem alap nélkül, azért ellenzik a választójog általánossá tételét, mert ebben ugrást látnak a sötétbe. Én még tovább megyek. Az általános, egyenlő választójog behozatalában a mi viszonyaink között ma még egyenesen nemzeti szerencsétlenséget látnék annak dacára, hogy ez a választójogrendszer nyújtja a választások tisztaságának legnagyobb garanciáját. A differenciált választójog mellett a visszaélések lehetősége nincsen teljesen kizárva, de azért ez a veszedelem, ha a választás titkos, semmiesetre sem nagy, ezzel a veszedelemmel azt hiszem, számolnunk már csak azért sem kell, mert

hiszen egyáltalában nincsen olyan emberi intézmény, amely teljesen kizárná a visszaéléseket. Mindenesetre számolhatunk azzal, hogy a választójog illetően reformja után a képviselőház a kormányzó hatalomtól szinte teljesen független lesz, ez pedig a parlamenti gépezet jó működésének legfontosabb alapfeltétele.

Ebben a képviselőházban előreláthatólag túlsúlyban lesznek azok a férfiak, akik az ország összes szükségességeit reálpolitikai alapon fogják elbírálni, bármennyire képviselve lesz bennük is a többiekben is a nemzeti érzés. A tanácskozás és a határozathozatal szabadságát biztosító házszabályok mellett ilyenformán tiszta választás útján létrejött képviselőház is meg fog felelni normális időkben minden feladatának.

A reform hatása azonban itt még nem fejeződik be. A mai állapot más irányban is veszedelmessé válhatik. Nem volt ugyan még eset rá, de elképzelhető az, hogy a kufárszellem segítségével olyan képviselőházi többség jön létre, amely a kormánynak még árulását vagy közönséges bűncselekmények elkövetéséért is megadná a felmentést. De ha nem is megyünk ilyen végletekig, maga az a tény, hogy a mai rendszer mellett minden kormány rendelkezik nagy képviselőházi többséggel, azt jelenti, hogy a kormány felelőssége tulajdonképpen csak papiroson van meg, mert többsége minden cselekedetéért fedezi. Az új rendszer következtében a kormány felelőssége reális dologgá fog válni, mert bizonyos átmeneti időszak után minálunk is úgy fog kialakulni a helyzet, hogy a parlamentben nem lesz meg egy pártnak, a kormány pártjának, abszolút majoritása, amely minden más akaratot elnyom, hanem lesz sok párt, amelyeket nem főképpen a közjogi kérdésekben elfoglalt álláspontjuk, hanem inkább gazdasági és társadalmi kérdések fognak jellemezni. A kormány felelősségérzetét csak növelni fogja az, ha minden kérdésben számolnia kell azzal, hogy nem fogja akaratát a parlamentben érvényesíthetni, ha nem cselekszik az ország igazi érdekében, vagy legalább is abban a szellemben, amely az országgyűlés többségét áthatja.

Nem hiszem, hogy a parlamenti reform ezzel eljutna olyan befejezéshez, hogy hosszú időn át további változás be ne állana.

A törvényhozó és a végrehajtó hatalom a ma divatos parlamentáris formák mellett nincsenek egymástól annyira élesen elhatárolva,, amennyire ez talán célszerűnek látszanék. Mert igaz ugyan, hogy a végrehajtó hatalomnak van leginkább módjában az, hogy felismerje a nemzeti és az állami élet olyan szükségességeit, amelyek túlnemnek a fennálló törvények keretein, s így a kormánynak van leginkább módjában az, hogy a törvényhozást magát kezdeményezze. De másrészt figyelembe kell venni azt is, hogy elég gyakoriak azok a szükségességek, amelyek miatt nem lehet a törvényhozó gépezetet,, amely mindig nehézkes, mozgásba hozni, úgy, hogy a kormánynak sok tekintetben szabadabb kezet kellene adni, mint aminővel ma, legalább írásban, rendelkezik. Mert hiszen ma lényegileg úgy áll a dolog, hogy a kormány felelőssége, mint már említettem, csak papiroson van meg, a kormány szabad keze ellenben meg van ugyan lényegben, de nincs meg a papiroson. Ez is visszás állapot. Talán oda fog fejlődni a parlamentáris élet, hogy nem a költségvetés tárgyalása lesz a fontos, hanem inkább a zárószámadásoké, valamint a kormány évi jelentéséé. A költségvetés ugyanis mindig azt tükrözi vissza, hogyan kellett volna lennie és hogyan nem volt, a zárószámadás ellenben azt, mi történt tényleg. A kormány felelősség-öntudatának fejlesztésére valamint a kormány működésének helyes elbírálására ez az utóbbi mindenestre célszerűbb volna. De ezek nem égető kérdések. A parlamenti és általában a közélet tisztasága az, amire törekednünk kell, ha azt elérjük, minden más kérdés alárendelt jelentőségű.

Ausztriához való viszonyunk.

Ha csakis mirajtunk múltott volna, a mi viszonyunk Ausztriával már évszázadok óta igen szíves, barátságos lett volna. Ha van türelmes nép a világon, úgy a magyar az, türelmes minden más érzéssel, minden más gondolkozással szemben. Annak az oka, hogy ennek dacára mindenről szó lehet, csak arról nem, hogy minket Ausztriával a megértés, a megbecsülés vagy akár csak valamelyes jószomszédi viszony fűzne egybe, hogy úgy mondjam, a világtörténelemben keresendő. Ausztria már sok évszázaddal ezelőtt szinte a világ középpontjának érezte magát. Több mint 500 éven át az osztrák tartományok fejedelme volt a császár, az osztrákok úgy érezték magukat, hogy ők a tulajdonképeni nagy német-római birodalom s amikor Magyarország a császárt választotta meg királyává, olybá vették, hogy ezáltal Magyarország az ő birodalmuk részévé lett. Így tanították ezt azután az ő történettudósaik, így öröklődött ez a tudat önáluk nemzedékről nemzedékre, ez magyarázza meg azt, hogy forradalmat, elszakadási tendenciákat láttak ott, ahol tulajdonképen csak soha meg nem szűnt, soha fel nem adott jogok érvényesítéséről volt olyankor szó, amikor ezen jogok elhomályosításának vagy csorbításának veszedelme fenyegetett. Ez a veszedelem pedig elég gyakran megvolt. Mindig akadtak olyan osztrák államférfiak, alkotmányjog- és történelemtudósok, akiket nem elégitett ki saját hazájuk nagysága, hanem papiroson vagy elméletileg, sőt még gyakorlatilag is anektálni szerették volna hazánkat; a Teznerék meg Philippovichok családfája nagyon régi, egyhamar

kiveszni nem is fog a fajtájuk. Ez nem is lesz baj akkor, ha mi be rendezéseinkben erősekké leszünk és arról is gondoskodunk, hogy legyen magyar szellemben írott német, francia meg angol irodalom is. Már dereng.

A mi politikánk Ausztriával szemben sohasem lehet más, mint az, hogy a legszigorúbb lelkiismeretességgel teljesítjük a magunkra vállalt kötelezettségeket, de a legföltöbb gonddal öröködünk nemzeti és állami érdekeink, nemzeti és állami jogaink fölött. Germanizálástól osztrák részről nincs mit tartanunk. Sem Mária Terézia jólelkű, de öntudatlanul centralizáló uralma, sem József császár mindent elnémetesítő abszolutizmusa, sem a múlt század ötvenes éveinek beamteruralma nem tudott a mi magyarságunknak ártani, sőt épen ebből a legutóbbiból kiindulva, igen erősen magyarosodott az ország. De hiszen már azelőtt is láttuk azt, hogy a magyar irodalom épen Mária Terézia korában kezdett erősebben fejlődni s hogy a nyelvújítás kora József császár uralmát közvetlenül követte. Magyarságunkat, ezt a legfőbb nemzeti érdekünket, Ausztriától a jövőben sem kell féltenünk. Gazdasági téren és a külpolitika terén van leginkább szükségünk arra, hogy védelmezzük és erősítsük jogainkat.

A mi gazdasági életünket Ausztriától függetlenné kell tennünk, ha meg akarjuk valósítani a magyar nemzeti törekvéseket. Nem akarom azt mondani, hogy a kiegyezés óta eltelt fél évszázad alatt a mi gazdasági fejlődésünknek túlságosan nagy ártalmára lett volna Ausztriával való gazdasági közösségünk. A magyar ipar valószínűleg akkor sem fejlődött volna erősebben és egészségesebben, ha lett volna vámsorompó a két birodalom között. Mert ipari elmaradtságunknak okai a saját gazdasági gyengeségünkben és gazdasági kultúránknak általános elmaradtságában rejlettek. De azt a nagy programot, amelyet ebben a tekintetben magunk elé kell tűznünk, nem fogjuk megvalósítani tudni, ha legalább ideig-óráig nem tudjuk megvédelmezni a magyar ipart az erős konkurrencia ellen. Mert a verseny egészséges és hasznos, de csak akkor, ha egyenlően erős felek állanak egymással szemben, a gyöngék versenyében az erősekkel a gyöngéeknek kell elmaradniuk. Nagyon régi program-pontja a magyar nemzeti politikának az önálló vámterület. Nem

baj, hogy eddig nem valósult meg, de végzetes szerencsétlenség volna, ha a világháború után sem tudnók megvalósítani. Osztrákok is, németek is szeretnek arra hivatkozni, hogy a német államok gazdasága sem volt egyformán erős, mielőtt német birodalomra egyesültek volna s a birodalom mégis hasznára vált mindnyájuknak. Ez a hasonlat a mi viszonyunkra nem illik. A német birodalomban semmi akadály nem volt a gazdasági élet egyenletesen erős fejlődésének, mert a birodalom alapítása óta egyrészt a lakosság lélekszáma fejlődött szinte hihetetlen arányokban, másrészt pedig a különféle országok lakossága diffúziójának semmi akadály nem volt. A helyzetet körülbelül a következő kép magyarázhatja meg. Ha egy edénybe ecetet töltünk félig, erre papírlapot teszünk, a papírlapra pedig vizet töltünk, akkor darab idő múlva a papírlap alatt is, fölött is, ecetes víz lesz. Ha egy másik edénybe vizet és arra minden elválasztó réteg nélkül olajat töltünk, bármédig hagyjuk is állva, a víz és az olaj különmarad. Az első kép jelképezi a német birodalmat, a második az osztrák-magyar monarchiát. Ha bajor, szász vagy porosz, mégis mindig csak német, ugyanaz a faj, ugyanaz a kultúra, ugyanaz a nyelv, ugyanazok az érzések, egy nemzet fiai mindnyájan, akár a székely meg a palóc, vagy a túladunai meg az alföldi magyar ember. A Dunántúl kultúrája más, mint az erdélyi havasoké, a kettő fejlődését egymástól féltetni még sem kell. De az olaj a vízzel nem keveredik. A magyar gazdaság elkeveredése az osztrákkal szükségszerűleg magával hozná a kultúra elkeveredését is. Ez pedig lehetetlen. A mi magyar kultúránkat meg kell tartanunk, a mi magyar kultúránkat és általában véve magyarságunkat ápolnunk és fejleszteniünk kell. Hogy ezt megtehesük, minden közösség dacára meg kell óvnunk gazdasági függetlenségünket. A vámsorompóra most van legégetőbb szükségünk, most van itt az ideje annak is, hogy Ausztria legkönnyebben egyezhessék bele a vámsorompó felállításába. A vámsorompó dacára sem fogja Ausztria egyszerre elveszíteni magyarországi piacát, mert hiszen amint szükségünk volt a behozatalra eddig, úgy szükségünk lesz rá ezután is mindaddig, a míg a mi magyar iparunk nem fog a szükséges iparcikkkel ellátni tudni, emellett pedig meg fog nyílani az osztrák

ipar részére a Balkánon és Törökországban az a piac, amelyet eddig a francia és az angol ipar dominált. A vámsorompó felállítása kérdésének részleteivel nagy vonásokban majd ott fogok foglalkozni, ahol világpolitikai helyzetünkről fogok beszélni. A lényege a dolognak az, hogy a vámsorompó célja kizárólag az ipar védelme, de semmi esetre sem az egészséges verseny kizárása. Minden gazdasági tevékenységnek a verseny a legfőbb éltető eleme. Ahol megszűnik a verseny, ott megáll a gazdasági élet folyamata, elposhad, elpusztul. Nem szabad kizárnunk semmilyen külföldi versenyt, ha a mi magyar iparunkat valóban egészségesen és életerősen akarjuk fejleszteni, hogy ne legyen az melegházi növény, amely a szabad levegőt nem bírja. A vámsorompót tehát ne is tekintjük valamelyes örökéletű berendezkedésnek. A vámok csak a gazdasági megerősödést célozzák, úgy hogy még az is valószínű, hogy idővel mindenféle vámsorompó a kultúrországok között le fog omlani.

Sokkal kisebb jelentőséget tulajdonítok gazdasági szempontból az osztrák-magyar bank kettéválasztásának. Tisztán nemzeti szempontból véve a dolgot, kívánatos volna és valutánkra sem látnám veszedelmesnek a bank kettéválasztását, de kereskedelempolitikai szempontokból célszerűbbnek tartom azt, ha a bankjegy¹ kibocsátó intézetek hatásköre minél nagyobb területre terjed ki.

Ausztriával közös ügyeink közül a közös hadsereg kérdésével nem kívánok foglalkozni. Már a „katonai nevelés” című fejezetben megemlítettem azt, hogy meggyőződésem szerint az önálló magyar nemzeti hadsereg létesítését erőszakolnunk nem szabad. Nekünk kerülnünk kell mindent, ami félreértésekre vagy félremagyarázásokra adhatna alkalmat. El fog következni az az idő, mert el kell következnie, amikor a legkényesebb problémák is megérlelődnek, akkor majd a hadsereg kettéválasztása is, mint valami egészen természetes dolog, önmagától fog bekövetkezni. Ennek azonban előfeltételek az, hogy egyrészt gazdasági téren legyünk erősekké és hatalmasokká, másrészt pedig az, hogy belevigyük a közös hadseregbe a magyar érzést, a magyar tudást, a magyar érzést.

Lényegesen másképpen kell gondolkoznunk a külügyi politika kérdéseiről. A külpolitika irányítása ma még szinte az egész világon

ki van véve a valóságos parlamenti ellenőrzés alól. Ezen a téren még a köztársaságokban is autokrácia uralkodik. Széles e világon a-szövetségeket a népek háta mögött kötik meg, azok megkérdése nélkül; a szerződések tartalmát az uralkodók és a kormányzó férfiakon kívül vagy csak hézagosan, vagy egyáltalában nem ismerik azok, akiknek esetleg életüket és vérüket, vagyonukat és szabadságukat kell ezen szerződések alapján feláldozniuk. A mostani világháború bebizonyította azt, hogy az így megkötött szövetségek nem érnek semmit, ha a népek érzését és akaratát nem fedik. Ma már elmúltak azok az idők, amikor a külpolitika nem volt több, mint az uralkodók egyéni vagy családi érdekeinek érvényesítése, ma már nincs az az uralkodó a kultúrországokban, aki elmondhatná magáról, „l'état c'est moi”, de igen is jellemzi a ma uralkodóját: „ich bin stolz darauf, der erste Diener eines solchen Volkes zu sein”. A királyi hatalom túltengését a népakarat túltengése, az őszállati ösztönök uralomra jutása s ezzel a nép pusztulása követte, a fejedelmek kötelelőgöntudatából fakadt a nép kötelelőgöntudata, a nemzet hatalmas felvirágzása.

A külpolitikai titkolódzásnak legfőbb okát abban látom, hogy a külpolitika célja évezredek óta, amióta az ember ember, sokkal inkább irányú arra, hogyan lehet másnak rovására haszonhoz jutni, mintsem arra, hogyan lehet másokkal a legbékésebben megférni. Minthogy a háborúban az emberiség betegségét látom, szinte higiénikus rendszabályt látnék abban, hogy a külpolitika vezetése és irányítása legalább is a népek ellenőrzése alá kerüljön. Ne legyen lehetséges a jövőben az, hogy megkötessenek olyan szerződések, amelyek ellenkeznek a népakarattal, a népérzelemmel. Ebből természetesen következik az, hogy Magyarország és Ausztria közös külügyminisztere nem lehet olyan valami kancellárfajta, sőt hogy ezt a közös külügyminisztert még csak nem is illetheti meg az elnöklés, joga sem a közös minisztertanácsokon. A külügyek vezetéséért a teljes felelősséget a két állam kormányának kell viselnie, mind-egyiknek a maga parlamentjével szemben, a külügyek vitelét ennél-fogva nem is tudom másképp jól elképzelni, mint úgy, hogy a külügy-miniszter csak végrehajtója a két kormány megegyező akaratának.

Csak azokban az esetekben, amikor ez a megegyezés nem jönne létre egyszerűen a két kormány között, tartanék célszerűnek olyan koronatanácsot, amelyen az uralkodó elnöklete alatt a külügyminiszter referádája alapján történik meg a döntés. Ennek a döntésnek azonban úgy a dinasztia, mint a két állam érdekében sohasem szabad hatalmi szóval történnie, mert az ilyen hatalmi szónak okvetlenül válságra kell vezetnie. Az olyan kérdéseket, amelyeket nem lehet közös megegyezéssel elintézni, félre kell tenni, hogy megérlelődjenek, mert külpolitikai kérdésekben csak akkor vannak igazán halasztathatatlannul sürgős feladatok, ha valamely háború kitörése már csak nagyon rövid idő kérdése. Az ultima ráció pedig amúgy is mindig törvényt bont.

A diplomáciai képviseleteknél azt a körülményt, hogy Ausztria és Magyarország két teljesen egyenjogú állam, olyanformán kell majd kidomborítani, hogy a nagykövet illetve követ vagy diplomáciai ügyvivő mellett minden tisztséget külön magyar és külön osztrák funkcionáriussal töltjük be. A nagykövet illetve követ, mint az uralkodónak és a két államnak közös képviselője, kizárólag a tulajdonképeni diplomáciai kérdésekben járna el, az ő feladata volna a reprezentáció is, de mindazokban az ügyekben, amelyek csak az egyik állam polgárainak érdekeit érintik, az illető állam tisztviselői járjanak el. A szervezet tehát olyanforma volna, mintha Magyarországnak is, Ausztriának is teljesen különálló diplomáciai képviselete, volna, csupán a két képviselet fejének személye volna közös.

A konzuli képviseleteket teljesen külön kellene egymástól választani. Magyarország kereskedelmi érdekei egyáltalában nem azonosak Ausztria kereskedelmi érdekeivel, ezért kell, hogy ezek a képviseletek önállóan szerveztessenek. Ez nem zárja ki azt, hogy olyan helyeken, ahol nem mind a két állam tartja szükségesnek konzul kinevezését, ne bizhatná meg esetleg az egyik állam a másiknak konzulát a saját állampolgárai érdekeinek védelmével. A konzulokat az illető állam miniszterelnökével egyetértően a külügyminiszternek kell ugyan kineveznie s az ő fenhatósága alá tartoznak is, de gazdasági kérdésekben saját hazájuk kormányától kell utasításait megkapniok. A külügyminiszter ma egyúttal a császári és királyi ház minisz-

tere is. Ezt a fogalmat a magyar közjog nem ismeri, aminthogy nem ismeri a magyar közjog a dinasztianak házi törvényeit sem. A külügyminiszternek ez a funkciója éppen azért adja meg ma a kancellári jelleget, mert tisztán dinasztikus kérdésekben el kell járnia, anélkül, hogy ezekben az ügyekben bármely magyar törvényre támaszkodhatnék. Ezért kell azután esetről-esetre magyar törvényeket hozni. Talán el lehetne érni azt, hogy az uralkodóval való közös megegyezés alapján a dinasztia házi törvénye akár mai alakjában, de ha csak lehetséges, modernizált formában váljék a magyar közjognak éppen olyan integráns alkotó részévé, mint aminő maga a pragmatika szankció. Ebben az esetben nem sértené a magyar nemzeti érzületet az, hogy a közös külügyminiszter a közös uralkodóház házi miniszterének állását is betölti. A dinasztia házi törvényének megváltoztatására ingerenciát gyakorolni formális jogunk egyáltalában nincsen, de azt hiszem, meg fogja érteni az uralkodó azt, hogy ez a megváltoztatás a magyar érzés szempontjából nagyon szükséges és hasznos volna. Mert hogy csak egyet mondjak, a magyar ember sohasem fogja megérteni azt, hogy megtörténhetik, hogy királyának felesége nem királyné, hogy királyának fia nem királyfi, bár szülői pap előtt kötötték is meg házasságukat.

A, kényes kérdéseknek mindenesetre még egész nagy sorozata fog felmerülni. Már régebbi időkből itt van Bosznia-Hercegovina sőt még jóval régebből Dalmácia kérdése, ezekhez a világháború következtében előreláthatólag még lengyel, szerb meg albán kérdések is fognak sorakozni. Mindenesetre nagy tere kínálkozik a kormányzó férfiak bölcsessége érvényesítésének. Mindezekben a kérdésekben csak akkor fogunk igazán jó eredményeket felmutathatni, ha a nemzeti és állami érdekeket soha szem elől nem tévesztve, iparkodni fogunk az ellentétes érdekeket úgy összeegyeztetni, hogy lehetőleg meg legyen az érdekek egyensúlya. A főelvnek azonban annak kell lennie, inkább tartson hosszabb ideig a tárgyalás, de a megegyezés legyen azután végleges. Nem csak rajtunk múlik, hogy Ausztriával való közös ügyeinket ilyen módon tudjuk rendezni, múlik ez az osztrák kormánykörök bölcsességén is. Bízunk benne, hogy suaviter in modo fortiter in re éppen a mai időkben el fogjuk érhetni ezt a célt.”

Világpolitikai helyzetünk.

Még benne élünk a világháború fergetegében, de azért nemcsak lehet, hanem kell is beszélnünk a háború után elfoglalandó világpolitikai helyzetünkről. Mi nem kerestük a háborút. Minket is kikezdett ez a nagy betegség, csak úgy, mint a többi népeket, mert szükségünk volt rá, de mint minden nagy betegség után, keresnünk kell azt, hogy olyan egészségesekké legyünk, hogy egyhamar ne fogjon rajtunk újabb betegség. Ha elérhetetlen ábrándképnek látjuk is az örök békét, berendezkedéseinkben mégis ennek az ideálnak elérésére kell törekednünk. Békeprogram az az egész politikai program, amelyet az előzőkben kifejtettem, mert ha megvalósítjuk, a fejlődésnek azon az útján leszünk, amelyen nem lesz szükségünk háborús mementóra. Állandó békében a mi világpolitikai programmunk évszázadokra meg volna adva: élünk önmagunknak, gyarapodunk úgy gazdasági, mint erkölcsi erőben senkinek sem kárára, az egész emberiségnek hasznára, jó barátságban élünk mindenkivel, azokkal is, akiket az isteni rendelés ma ellenségekkül állított velünk szembe. Az ellenségesség meg fog szűnni, ha talán hosszabb ideig is el fog tartani, amíg elterjed annak az öntudata, hogy nép népnek ellensége tulajdonképpen nem is lehet, hogy csak az érdekek ellentétesek s hogy az érdekellentét csak akkor szül ellenséges érzelmeket, ha felülkerekedik az emberiségben az ősállati ösztön, ha annyira elszaporodnak a betegséget okozó bacillusok s ha a kufárszellem hatása alatt annyira legyöngül az emberiség szervezete, hogy kitör a nagy, a gyógyító, a tisztító betegség, a háború.

Be fog következni és hosszú ideig meg is fog maradni a kölcsönös megbecsülés legalább is ott, ahol a kufárszellem egyeduralmát megtörte, hatalmát erősen legyöngítette a háború. A bacillusok azonban részben mégis megmaradnak, ha meg is birkóztott velük a szervezet s el is ölte nagy részüket. Mert a háború az az akut nagy küzdelem, amelyben az emberiségben élő Isten küzd meg az őszállattal, ezért egészen természetes dolog az is, hogy az őszállat is minden erejét kifejti a háború közben, ezért természetes az is, hogy a kufárszellem legvadabb orgiáit épen a háborúban üli meg. A győzelem sohasem végleges, mert végleges győzelmet csakis az egyik fél teljes megsemmisülésével lehetne elképzelni, ehhez a végleges győzelemhez mintegy aszimptotice az idők végtelenségében lehet majd csupán eljutni. Az önző indulatok, az őszállati ösztönök, a kufárszellem nem vesznek ki az emberiségből, de épen ezért él örökké az önfentartás ösztöne is, ezért annyira igaz az a régi mondás: *si vis pacem para bellum*.

Körülöttünk dúló háborúban mi sohasem fogunk semlegesek maradhatni. A mi magyar hazánk úgyszólván beleesik a gazdasági érdekek, a hatalmi aspirációk országútjába. Úgy a szláv törekvések, mint a germán világhatalmi aspirációk hazánkon vezetnek keresztül, de még valamelyes latin egyesülési vágyaknak is útjába esünk, így semmiképen nem lehet a semlegesség sem gazdasági, de még kevésbé nemzeti érdekünk. Nem véletlenség az, hogy 1866 dacára létrejött szövetségünk a német birodalommal, ez szükségesség volt a pánszláv tendenciákkal szemben és szükségesség lesz esetleges nyuglatin ábrándokkal szemben is.

A mi világpolitikai helyzetünk ezzel tulajdonképpen máris egészen tisztán körvonalazva van. De azért mégis szükséges, hogy ezzel a helyzettel behatóbban is foglalkozzunk.

Az óriási nagy német háborús irodalom ezekkel a kérdésekkel már régen és nagyon intenzíve foglalkozik. Csak két könyvre kívánok hivatkozni, amelyek leginkább ragadták meg figyelmemet. Az egyik Naumann „Mitteleuropa”-ja, a másik Winterstetten „Berlin-Bagdad”-ja. Naumann könyve a legveszedelmesebb könyvek egyike, amelyeket valaha olvastam. Ez a könyv nagyon mélyreható

tanulmány alapján készült. Szerzője — ha egyszer-másszor bele is botlik még a régi német terminológiába — jól ismeri a magyar viszonyokat, a magyar érzést és édes, csábos szavakkal hívogat abba a nagy államközösségbe, amely nézete szerint nemcsak a németeknek, hanem nekünk is legfőbb életérdeünk. Winterstetten könyve viszont a legbrutálisabb könyvek egyike, amelyek kezembe kerültek. Mi világállammá akarunk lenni, világállammá pedig csakis úgy lehetünk, ha az Északi tengertől a Perzsa öbölíg mi vagyunk a feltétlen urak, a német nyelvnek, a német kultúrának, a német gazdasági érdekeknek, a német ökölnök kell tehát érvényesülnie végig mindazokon az országokon, amelyek ennek a törekvésnek útjába esnek. A dolog nagyon egyszerű. Ausztriában elég a császár hatalmi szava, a renitens magyarokkal szemben pedig kövessen el az osztrák császár államesínyt és a dolog rendben van.

Akár szirénhangon hívogatnak, akár úgy szólnak hozzánk, ha nem jössz, viszlek, tagadhatatlan tény, hogy igen erősen meg van az a törekvés, hogy a szövetséget bensőbb állam jogi kapcsolattá fejlesszék. Ebbe nem szabad belemennünk, ebbe nem fogunk belemenni. A legjobb barátságban akarunk élni a jövőben is német szövetségesünkkel, ennek a barátságnak azonnal vége volna, ha állami függetlenségünkön és nemzeti önállóságunkon a legkisebb részt is akarnák ütni. Értjük a német világbirodalmi aspirációkat, ezeknek a törekvéseknek nem fogjuk útját állani, ha nem akarják sérteni a mi gazdasági, kulturális és állami érdekeinket, mert ezek a törekvések enélkül is kielégíthetők. A mi érdekeink nem azonosak a német érdekekkel, de kölcsönös jóindulattal igenis összeegyeztethetők. Nemcsak mirőlünk van szó. A német törekvések iránya végigvonul a Balkánon és egész Törökországon, a német gazdasági érdekek ott bőségesen kielégítést nyerhetnek, aminthogy hely van ott a mi érdekeink fejlesztésére is.

Naumann könyvében megemlékszik arról is, hogy a németeket a világon nagyon kevésbé szeretik. Keresi is ennek magyarázatát és abban véli megtalálni, hogy a német jellem, a német modor, általábanvéve érdes. En magam nagyon szeretem, tisztelem és becsülöm a német népet minden ridegsége dacára és úgy látom, hogy annak,

hogy a német népet általábanvéve kevésbé szeretik, oka egy olyan tulajdonságában van, amelyre magyar szót nem is tudok. A fogalmat körül lehet ugyan irai, de azért nem hiszem, hogy jó magyar szóval meg lehetne mondani, mi az a: Rücksichtslosigkeit. A német kitűzi maga elé a maga célját és efelé a cél felé lehetőleg egyenes irányban halad, nem törődve senki másnak érdekével, hacsak a maga erejével más erő nem áll szemben. Winterstetten brutális erővel akar eljutni a Perzsa öbölig, Naumann is ugyanezt akarja, de a diplomata simaságával. A porosz militarizmus ugyanennek a német tulajdonságnak a megnyilvánulása, a porosz militarizmust úgy definiálnám, hogy ez a népbe, annak alárendeltsége által megindokolt és hideg célszerűségi okokból belenevelt kötelességöntudat. Ellenségeink a porosz militarizmus megtörése alatt ennek a rideg céltudatosságnak, a mások érdekeire való minden tekintet mellőzésének és a kötelességérzetnek kiirtását értik, ezt akarnák elérni azért, hogy a maguk üzleti érdekeinek ne álljon más, még hozzá ennyire hatalmas erő útjában. Maguk a poroszok is kezdik már belátni azt, hogy épen úgy, mint az egyéni érdekeket az állami érdekek, úgy az egyes államoknak a saját érdekeiket is alá kell rendelniük az emberiség közös érdekeinek. Ma már kezdik Németországban is látni és érezni azt, hogy az erő nem azonos a nyerseséggel, hogy az északkeleti ridegséget jótékonyan befolyásolja a déli és a nyugati melegség, hogy a kötelességöntudat mellett megvan a helye a kedélynek is s hogy kitűzött célokat esetleg könnyebben el lehet érni az akadályok megkerülésével, mint azok legyűrésével. Épen a világháború folyamán került össze Ostelbien a Rajnavidékkel, a bajor meg a sváb a porossal és volt alkalmuk, hogy megismerjék, milyen nagy ellentétek vannak közöttük, hogy megismerjék egymás értékes tulajdonságait és megtanulják egymást kölcsönösen megbecsülni. Ennek a következménye lehet az, hogy abban az esetben, ha „mi teljes barátsággal irányukban, de egyszersmind teljes erővel védelmezzük meg a magunk érdekeit, kialakulhat a háború után a szövetség mellett olyan viszony is, amely az egymás érdekeinek kölcsönös megbecsülésével segíti elő az egymás céljainak kölcsönös megvalósítását. Erre kell törekednünk. Meg lehet és meg

kell találnunk a módját annak, hogy a szövetséges hűség a háború után is folytatódjék gazdasági szövetségben olyanformán, hogy mi előnyt adunk a német gazdasági érdekeknek mai ellenségeink gazdasági érdekeivel szemben, aminthogy ők is előnyben részesítik a mi érdekeinket mások érdekeivel szemben, de mindig olyanformán, hogy ezáltal a saját érdekeink velük szemben s az ő érdekeik mivelünk szemben csorbát ne szenvedjenek.

Gazdasági érdekeink nem egyeznek meg annyira, hogy célszerűnek látszanék az, hogy kifelé egy gazdasági egységet képviseljenek a mai szövetségesek birodalmi. De még ha ezt valamelyes módon meg is lehetne valósítani, a közbenső vámvonalatokat feltétlenül fenn kell tartani, sőt mint már kifejtettem, az Ausztria felé való vámvonallal ki is kellene bővíteni. A világgazdasági egyezmények mai formáját meg kell változtatni. A kereskedelmi szerződéseknek ma szinte általánosan szokásos záradékát, amely szerint más államoknak esetleg adott nagyobb vámkedvezmények automaticae kiterjednek a már megkötött szerződésekre is, módosítani kell majd, hogy azoknak az államoknak érdekközössége, amelyek egymással szorosabb viszonyban vannak mint a többivel, a kereskedelmi szerződésekben is kifejezésre juthasson. Mert, mondom, nem találnám célszerűnek azt, hogy egy nagy gazdasági egység legyen abból az öt, hat, esetleg több államból is, amelyek közt a háború után a primus inter pares szerepét fogja a német birodalom betölteni. Nézetem szerint ezeknek az országoknak még csak vámtarifájuk sem lehet egyforma. Mesterségesen csinált dolog volt az, amikor egy évtizeddel ezelőtt a közös vámtarifát elneveztük önálló magyar vámtarifának, mert hiszen a vámvédelem szükségessége más és más az egyes országok termelési viszonyai szerint. Általábanvéve igaznak látszik, hogy valamely állam annál kevésbé szorul ipari vámokra, minél fejlettebb ipara, de ez csak látszólagos igazság, mert az olyan állam, amely ipari fejlődésére különösebb súlyt nem helyez, amelynek azonban érdeke az, hogy nyersterményeit könnyen értékesíthesse külföldön, alig fejlett ipara dacára sem fog ipari vámvédelmet keresni, hogy ennek az ipari szabadkereskedelemnek ellenértékeképpen nyersterményeinek piacát biztosíthassa. A török birodalom

például szinte tisztán agrikultúr állam, amelynek legfőbb érdeke az, hogy mezőgazdaságát fejlessze, ami népe karakterének is leginkább megfelel. Annak dacára, hogy ipara alig van, még sem érdeke tehát Törökországnak, hogy az ipari behozatalt nagyobb vámokkal sújtsa, mert ezáltal csak megdrágítaná az életet és nehezebbé tenné mezőgazdasági termékeinek külföldi értékesítését.

A gazdasági szövetségnek azt a formáját kell keresni, amelyik mellett minden állam, amely ebben a gazdasági szövetségben egyesül, megtartsa a maga teljes gazdasági függetlenségét kifelé is, a szövetség maga pedig csupán olyan kedvezményes elbánásban nyilvánuljon meg, amely a szövetségen kívül állókkal szemben ne legyen alkalmazható. A vámvonalak ilyenformán mind fenmaradnak, sőt amint nem győzöm hangsúlyozni, meg is szaporodnak a Magyarország és Ausztria között létesítendő vámvonallal. A gazdasági szövetségi szerződésben szabályozandók azonban a vámtételeken kívül az átmenő forgalomra vonatkozó szállítási tarifák is. Ebben a tekintetben Ausztriával mindig bajaink voltak, ezeket a bajokat talán épen a nagyobb gazdasági szövetség mellett lehet leküzdenünk, mert a német birodalomnak nagy érdeke lesz az, hogy a Kelet felé irányuló forgalmának vasúti vagy hajózási tarifapolitika ne állhassa útját.

Semmi akadályát nem látnám annak, hogy az ilyen alapokon megkötendő gazdasági szövetségi szerződések hosszabb időtartamra szóljanak. A szerződéseknek ilyen hosszabb időtartama ugyanis lényegesen előmozdítja a gazdasági élet fejlődésének biztonságát, emellett azonban egyáltalában nem zárja ki azt, hogy ezeket a szerződéseket időközben is a szükséghez képest ne módosíthatnók. A szövetséges államok egyes gazdasági érdekköreinek mindig módjában lesz az, hogy csupán a szövetségre, kiterjedő nemzetközi kongresszusokon vitassák meg az egyes felmerülő kérdéseket és épen a szövetségi elvből kifolyólag keressék mindig az érdekellentétek lehető elsimítását. Jóindulattal mindent el lehet érni. A szövetséges viszonyból pedig épen az folyik, hogy mindegyik szövetséges társnak annak tudatában kell lennie, hogy a saját érdeke kívánja meg azt, hogy többi szövetséges társai is erősek legyenek.

Csakis ilyen alapon látom rendezhetőnek a mi világpolitikai helyzetünket a háború után. Nemcsak meg kell maradnia a mi belső állami életünk teljes függetlenségének, hanem el kell nyernünk gazdasági életünk intenzív fejlesztésének lehetőségét is. Sajnos, sokan vannak magyarok, akiket elvakít nagy szövetségesünk hatalmas teljesítményeinek csodálata, akik a német erő, a német szervezőképesség, a német tudomány és a német ipar szinte mérhetetlen teljesítményeinek láttára el sem tudnak képzelni jobb sorsot a mi hazánk részére, mint azt, hogy ennek az erőnek, ennek a hatalomnak váljék részesévé. Sokan vannak, akiket elszedít a Naumannok csábító szava, akik egészen természetesnek találják azt, hogy a német szellemnek kell úrrá lennie az egész civilizált világon, akik egészen természetesnek találják azt, hogy a német nyelv, mint valami felsőbbrendű nyelv, váljék úrrá az új, nagy világszövetségben, amelynek egyes országai és államai csak tartományai legyenek a nagy német kultúrának. Ezekkel szemben a leghatározottabban kell megállapítanunk azt, hogy nekünk soha nem szabad más politikát üznünk, mint csakis és kizárólag magyar politikát. Nekünk ma nincsenek még egyáltalában világpolitikai aspirációink. Nem is lehetnek. A mi nemzetünk még sokkal kisebb, semhogy nagymagyar politikát folytathatnánk. Öt évszázad útja vezetett a Zollern grófok házi politikájától, a nagy választófejedelem brandenburgi, Nagy Frigyes porosz és Bismarck meg I. Vilmos németbirodalmi politikáján át II. Vilmos világpolitikájáig. Nekünk ma még csak kismagyar politikát lehet és szabad folytatnunk, de ezt a kismagyar politikát teljes céltudatossággal, teljes intenzitással abba az irányba kell vinnünk, hogy elkövetkezhesek az az idő, amely meg fogja indokolni a nagymagyar politikát is. Ezért kell minékünk a legfeljebb gonddal örködnünk azon, hogy gazdasági életünk szabad fejlődésének minden feltételét megteremtsük. Ezért nem szabad megengednünk azt, hogy szinte beleolvadjon országunk egy nagy gazdasági érdekközösségbe, mert ez az érdekközösség lehet ugyan másoknak érdeke, de semmiesetre sem érdekünk nekünk. Az ilyen mesterségesen csinált gazdasági egység magában hordaná a felbomlás csiráját. Amennyire egészségtelen volt az évszázados osztrák

centralizáló törekvés, amely célját soha elérni nem tudta és nem fogja, épen annyira vagy még ennél is egészségtelebbe volna olyan német világbirodalom megalapításának gondolata, amely a mai szövetségeseket ebbe a birodalomba bele akarná olvasztani vagy akár csak a katonai, a gazdasági és a kulturális erők eszközeivel a mai német birodalom vazallusaivá tenni. Amekkora erő van egyes erőknek szabad akaratból való egyesülésében, akkora gyöngeség lakik minden olyan egységben, amelyben csak az uralkodni vágyás akarata egy, az alárendelés akarata pedig egyáltalán nincsen meg. A mi magyar kultúránkra legerősebb behatással kétségkívül mindig a német kultúra volt. Már Szent István királynak német hercegnő volt a felesége, Magyarország első püspökei is főként németek voltak. Tagadhatatlan ugyan a latin kultúrának hatása is, amely bár kisebb mértékben, de ugyancsak Szent István kora óta volt állandó behatással fejlődésünkre. Szövetséges viszonyunkból kifolyólag valószínűleg a jövőben is a német kultúra fogja a mi kulturális fejlődésünket legerősebben befolyásolni, de azért minékünk mégis élénk figyelemmel kell kísérenünk minden más kultúrállam fejlődését, minden más kultúrtörekvés megnyilvánulását is amellet, hogy elsősorban ápolnunk és fejlesztenünk kell a mi magyar kultúránkat. Minderre nem volnánk képesek, ha gazdaságilag is, kultúra tekintetében is, sőt talán még katonailag is hűbéreseivé volnánk bármely más nemzetnek. Bármily nagyra becsüljük is a német géniuszt, bármily nagyra becsüljük is a német nép polgári, gazdasági és katonai erényeit, mi még sem vagyunk németek és még sem akarunk németekké lenni. Ebben a mondatban van benne tulajdonképen a mi egész világpolitikai programmunk.

Zárószó.

Befejeztem, amit el akartam mondani. Nem térhettem ki a politika minden részletkérdésére, csak nagy vonásokban vázolhattam azt az irányt, amelyben nemzetünk fejlődésének haladnia kell, hogy célunkat elérhessük. A szabadságból fakadó öntudatos kötelességteljesítésnek kell annak a vezérlő gondolatnak lennie, amely minden törekvésünket áthassa, az egyéni érdeknek a legfőbb nemzeti érdekek alá szabad akaratból való alárendelése fog elvezetni a legnagyobb szabadsághoz, nemzetünk és hazánk felvirágozásához.

Ausztriában olyan gyakran szoktak lekicsinylő gúnnyal beszélni arról, hogy mi magyarok mindig és mindent csakis a magyar glóbusz szempontjából látunk és ítélünk meg. Nos igen. Nekünk a mi magyar hazánk a mi világunk. Ki törődne mivélünk, ha önmagunk nem törődünk önmagunkkal? Amit magunk nem teszünk meg hazánk érdekében, azt mások sohasem fogják megtenni. Miért éppen csak minálunk sovinizmus az, ha erősen hangoztatjuk magyarságunkat és erősen törekszünk arra, hogy ez a mi magyarságunk meg is maradjon és fejlődjék, bár ma még csak kis sziget vagyunk a népek tengerében? Miért nem sovinizmus az, ha a németek az ő Deutschtum-jukra a legnagyobb — és elismerem, teljesen jogos — önérettel hivatkoznak mindig és mindenütt? Ha még csak arra vonatkozó vitába sem mennek bele, hogy a deutsche Kultur az egyedüli igazi kultúra, a deutsche Musik a zene, a deutsche Philosophie a filozófia? Nekünk is volt Zrínyi Miklósunk és Pázmány Péterünk, Vörösmartynk, Petőfink meg Arany Jánosunk, nekünk

is volt Liszt Ferencünk, Bolyaink meg Semmelweisünk. Ha Werner Sombartnak szabad azt mondanía, hogy a németiségnek azért kell minden internacionális törekvéstől távol maradnia akár a tudomány, akár a művészet, a szokások vagy a gazdasági élet terén, mert a németiség az Istennek kiválasztott népe, amint kiválasztott népe volt Istennek az ókorban a zsidóság, akkor igen is szabad nekünk is arra az álláspontra helyezkednünk, hogy mi magyarok is leszünk, mert lenni akarunk az a kiválasztott nép, amely a maga kultúráját a maga nemzeti tulajdonságai alapján fogja továbbfejleszteni és fentartani. Csak semmi álszentsimentalizmus. Ha ezt a mostani alkalmat elszalasztjuk és nem védjük meg a magunk érdekeit akár még önmagunkkal szemben is, akkor ez az alkalom nem fog egyhamar visszajönni, akkor évszázadok telhetnek el, amíg a magyarságnak napja újra felvirrad.

A mi nemzetünknek megvan a maga nagy történelmi hivatása. Mi voltunk a kereszténység védőbástyája, mi voltunk a Nyugat kulturális fejlődésének őrszeme a Keleten. A mi nemzetünk nagy történelmi hivatásának legfényesebb bizonyossága az, hogy alig van nemzet, amelynek olyan rendkívül nagy asszimiláló ereje volna, mint a magyarnak. Aki ebben az országban él, magyarrá lesz, akárhol ringott a bölcsője; hacsak nem elvakult fanatikus, magyarrá lesz közöttünk a német, a lengyel, a szerb, a tót meg a zsidó. Évszázadokkal ezelőtt sem az angol, sem a francia, sem a német nem volt az az egységes nagy nemzet, amely ma; ott is, mint mindenütt a legkülönbélebb fajok keveredése hozta létre az egységes nemzetet. Mindegyiknek meg volt a maga géniusza, amelyik eljuttatta az egyes nemzeteket a maguk nagy, világtörténelmi missziójának betöltéséhez. így lesz ez minálunk is. Az erjedés korszakát éljük. Sok az az élesztő, amely magában véve élvezhetetlen, amelyre mégis szükség van az erjedés processzusánál. Ez az élesztő a kufárszellem. A mi mindenféle gazdasági és társadalmi bajunk az erjedés folyamatával szükségszerűleg velejáró jelenség. De az erjedés processzusa el fog vezetni a megtisztuláshoz. A magyar nemzet géniusza hatalmas, erős és nagy, ez a géniusz, amely megvédte nemzetünket egy ezredév minden viharában, balsorsában, ez a magyar géniusz el

fog minket vinni oda, hogy — bár talán csak évszázadok múltán — mi magyarok leszünk az a dicső nép, amelynek kultúráját uralni fogja a világ, amint uralta a görög meg a római, az angol, a francia vagy a német kultúrát. Erre a célra irányuljon a háború utáni idők magyar politikája.